

OKO IZBORA

Izveštaj sa ponovljenih predsedničkih izbora u Srbiji
(8. decembar 2002. godine)

10

 CeSID
CENTAR ZA SLOBODNE IZBORE I DEMOKRACIJU

OKO IZBORA 10

OKO IZBORA (10)

Izveštaj sa ponovljenih predsedničkih izbora u Srbiji
(8. decembar 2002. godine)

Za izdavača

Slobodanka Nedović

Lektor i korektor

Vidojko Jović

Prelom i oblikovanje

TOTAL DESIGN

Tiraž

1000 primeraka

Štampa

TIPOFRAFIC, Beograd

Beograd, decembar 2002.

Štampanje ove publikacije omogućili su:

Ambasada Kraljevine Holandije

Ambasada Savezne Republike Nemačke

Ambasada Švajcarske

Nacionalni Demokratski Institut (NDI)

**NATIONAL
DEMOCRATIC
INSTITUTE**
FOR INTERNATIONAL AFFAIRS

Norveška Narodna Pomoć (NPA)

CENTAR ZA SLOBODNE IZBORE I DEMOKRATIJU

Lomina 9, 11000 Beograd

Tel/Fax: 011 / 3282 870

e-mail: cesid@cesid.org.yu; cesid@bitsyu.net

<http://www.cesid.org>

CENTAR ZA SLOBODNE IZBORE I DEMOKRATIJU

OKO IZBORA 10

Izveštaj sa ponovljenih predsedničkih izbora u Srbiji
(8. decembar 2002. godine)

Predsednica CeSID-a

Dr Slobodanka Nedović

Izvršni direktor CeSID-a

Danko Čosić

Članovi Upravnog odbora CeSID-a

Marko Blagojević

Aleksandar Bratković

Dr Zoran Lučić

Dr Marijana Pajvančić

Miloš Todorović

Članovi Saveta CeSID-a

Dr Radovan Bigović

Vuk Bojović

Branislav Čanak (UGS Nezavisnost)

Dr Mijat Damjanović

Dr Srđan Darmanović

Vladan Gajić

Dr Vladimir Goati

Dr Lav Ivanović

Nikola Kusovac

Dr Slobodanka Markov

Stojmir Matejić

Mr Srećko Mihailović

Dr Vojislav Milovanović

Dr Veselin Pavićević

Dr Jelica Petrović

Dr Dejan Popović

Dr Dragoljub Popović

Dr Milan Popović

Miroslav Todorović

Dr Zoran Tomić

Dr Vučina Vasović

Dr Duško Vranješ

Dr Dragica Vujadinović-Milinković

SADRŽAJ

PREGOVOR	7
POLITIČKI OKVIR IZBORA	11
NORMATIVNI OKVIR IZBORA	27
MEDIJI U IZBORNOJ KAMPANJI	
Analiza sredstava informisanja u predizbornom periodu	33
UVOD: PRVI KRUG, DRUGI PUT, NEUSPEŠNO	33
Štampani mediji: „Kampanja“ bez kampanje	34
Politika	40
Danas.....	48
Večernje novosti.....	55
Blic.....	63
Nacional	71
ANALIZA ELEKTRONSKIH MEDIJA U PREDIZBORNOJ KAMPANJI	81
Programi RTS (državni mediji).....	81
RTS - Dnevnik 2	84
RTS - Izborna hronika.....	93
TV Studio B - Vesti u 7	100
BK - Telefakt u 18:55	108
TV Pink - Infotop.....	115

REGULARNOST IZBORA	119
PARALELNO BROJANJE GLASOVA	119
PPVT.....	119
PVT.....	121
WEB.....	126
Rezultati.....	127
PERCEPCIJA I OCENE PREDSEDNIČKIH IZBORA	143
Birački spisak.....	144
Birački odbori	148
Biračka mesta.....	151
Tehnički i tehnološki uslovi za sprovođenje izbora	153
Građani - birači: ponašanje na biračkom mestu	154
Građani - birači: glasanje.....	158
Monitoring izbora	161
Prilog: tabele; statistički podaci - posmatranje predsedničkih izbora.....	164
BIRAČKI SPISKOVI U REPUBLICI SRBIJI	189
Uvod	189
Normativni okvir, neke nejasnoće.....	190
Rezultati istraživanja	191
ZAPAŽANJA O RADU REPUBLIČKE IZBORNE KOMISIJE	197
Utvrđivanje liste kandidata	197
Jedinstveni birački spisak.....	197
Određivanje biračkih mesta.....	199
Utvrđivanje broja birača.....	199
Prigovori i žalbe.....	200
OCENA I ZAKLJUČAK	203

PREDGOVOR

Posle neuspelih izbora za predsednika Republike, održanih 29. septembra (prvi izborni krug) i 13. oktobra (drugi izborni krug), predsednica Narodne skupštine Republike Srbije raspisala je, 6. novembra, nove predsedničke izbore za 8. decembar 2002. godine. Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) započeo je aktivnosti danom raspisivanja izbora, prateći sve ono što čini izborni proces, do trenutka kada je Republička izborna komisija (RIK), objavila konačne rezultate izbora, tj. 11. decembra 2002. godine.

Ponovljeni predsednički bili su opterećeni ne samo kompleksnim političkim okolnostima, odnosno sukobom najuticajnijih političkih faktora, već i institucionalnim vakuumom, neuređenim izbornim zakonodavstvom, problematičnim stanjem izborne administracije, kao i nerešenim ustavnim pitanjem. Kako je, sudeći na osnovu predsedničkih izbora septembra 2002. godine, došlo do izvesne „normalizacije“ izbora, naročito u pogledu izbornog dana, fokus javnosti sve više se proširivao na celinu izbornog postupka, pitanja izbornog zakonodavstva, uređenja biračkih spiskova, efikasnosti izborne administracije... Dakle, u momentu kada problematizacija izbora više nije bila uslovljena nepoštenjem, nefer postupcima tokom samog glasanja i krađom izbornih rezultata, pažnja se postepeno usmeravala na celinu izbornog postupka i evaluaciju njihovog korektnog odvijanja.

Tokom priprema za posmatranje izbora, CeSID je nastavio sa obukom posmatrača. S obzirom na to da je broj posmatrača povećan na oko 17.000, tokom prvog ciklusa predsedničkih izbora, ovo je bila prilika da se angažuju svi zainteresovani volonteri, koji nisu uzeli učešća u prethodnom izbornom ciklusu. Posledica angažovanja velikog broja volontera bila je i činjenica da je tek neznatan broj biračkih mesta ostao nepokriven. U ovom uspehu veliki udeo imale su i 24 regionalne i lokalne kancelarije CeSID-a, koje su okupljale i obučavale volontere.

Osim neposrednog praćenja izbornih aktivnosti na biračkim mestima, organizovano je posmatranje rada opštinskih izbornih komisija (obrazovanih na osnovu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izboru predsednika Republike). Nastavljen je monitoring rada Republičke izborne komisije. CeSID-ovi volonteri su akreditova-

ni za posmatranje rada svih izbornih organa u Republici. Nastavljena je saradnja na polju edukacije građana i članova biračkih odbora, postavljanjem plakata, koji je objašnjavao proceduru glasanja, na svim biračkim mestima.

Osim neposrednog praćenja rada izborne administracije, sprovedene su brojne aktivnosti koje su pružile obilje dragocenih podataka o čitavom izbornom postupku.

CeSID je pratio ponašanje medija i u ovom ciklusu predizborne kampanje za predsedničke izbore u Srbiji, kako u najznačajnijim štampanim, tako i elektronskim medijima.

Važan segment ukupnih aktivnosti činila je organizacija paralelnog brojanja glasova. Ovog puta su korišćene obe metode paralelnog brojanja glasova, tzv. masovni PVT i parcijalni PVT. Posebno oformljen informatički tim pripremio je specijalni softver za obradu i prezentaciju prikupljenih rezultata na internetu i u medijima, standardizovao komunikaciju, unos podataka...

Ponovljeno je istraživanje na biračkim mestima u toku izbornog dana, koje je imalo za cilj prikupljanje relevantnih podataka o toku glasanja i poštovanju zakonski određene izborne procedure. Ono je dopunjeno istraživanjem javnog mnjenja o izbornoj participaciji i izbornoj apstinenciji, koje je CeSID obavio uoči predsedničkih izbora. U krajnjoj liniji, cilj je bio ostvariti adekvatan uvid u sve elemente izbora (koje su na neki način istovremeno i faze tog postupka), uključujući tu i neku vrstu samoposmatranja, tj. monitoring je podrazumevao i analizu samog monitorin- ga i njegovu autoevaluaciju.

U ovom izveštaju, *Oko izbora 10*, predstavljamo podatke i zapažanja do kojih su došli volonteri, saradnici i eksperti CeSID-a, prateći ponovljene predsedničke izbore održane 8. decembra 2002. godine.

Prva tematska celina govori o političkim prilikama koje su obeležile ovaj izborni ciklus. Autor priloga *Politički okvir izbora* je saradnik CeSID-a, Milan Milošević.

Promena izbornih uslova, ali i nasleđeni problemi izborne normative, predmet su analize *Normativni okvir izbora*, članice Upravnog odbora CeSID-a, dr Marijane Pajvančić.

Monitoring predizbornih kampanja izbornih takmaca, kao i ponašanje medija u izbornom periodu, predmet je izveštaja saradnika CeSID-a, dr Mirjane Todorović, kroz analizu štampanih medija, i dr Stjepana Gredelja koji izveštava o ponašanju elektronskih medija u odeljku *Analiza sredstava informisanja u predizbornom periodu*.

Na izborima za predsednika Srbije CeSID je realizovao parcijalno paralelno brojanje glasova metodom reprezentativnog uzorka (PPVT) i masovno paralelno brojanje glasova (PVT). O opsežnim organizacionim pripremanjima i sprovođenju ovog ob-

lika izborne kontrole izveštava mr Nebojša Vasiljević, saradnik CeSID-a, u prilogu *Paralelno brojanje glasova*.

Aktivnosti CeSID-ovih volontera tokom izbornog dana su, pored istraživanja o toku glasanja i poštovanju zakonski određene izborne procedure, proširene istraživanjem javnog mnjenja o izornoj participaciji i izornoj apstinenciji koje je CeSID obavio uoči predsedničkih izbora. Tokom izbornog dana prikupljani su podaci koje su posmatrači CeSID-a mogli da vide i čuju prilikom posmatranja izbornog procesa. Prikupljene podatke o izbornom danu, ali i relevantnim okolnostima, koji određuju izjašnjavanje građana, predstavlja mr Srećko Mihailović, rukovodilac istraživanja i saradnik CeSID-a, u odeljku *Percepcija i ocene predsedničkih izbora*.

S obzirom da je pitanje biračkih spiskova izazivalo najviše kontroverzi tokom izbornog perioda, u ovom odeljku predstavljamo istraživanje CeSID-a, sprovedeno početkom godine, o stanju biračkih spiskova u Republici Srbiji. Autor priloga *Birački spiskovi u Republici Srbiji* je Ivan Nikolić, koordinator projekta.

Poseban odeljak posvećen je rezultatima posmatranja rada izborne administracije. Izveštaj *Zapažanja o radu Republičke izborne komisije* sačinio je Miloš Todorović, član Upravnog odbora CeSID-a.

Ovom prilikom zahvaljujemo hiljadama volontera koji su uzeli učešća u aktivnostima Centra za slobodne izbore i demokratiju i svojim nesebičnim angažmanom, duboko verujemo, doprineli razvoju institucije izbora i demokratske političke kulture u nas.

Ivan Nikolić
Koordinator projekta

POLITIČKI OKVIR IZBORA

Ponovljeni predsednički izbori u Srbiji bili su opterećeni ne samo odnosima u vladajućoj koaliciji, sukobom najuticajnijih političkih faktora, već i institucionalnim vakuumom, neuređenim izbornim zakonodavstvom, lošim stanjem izborne administracije, poljuljanim legitimitetom parlamenta i nedorečenim ustavnim rešenjima.

Trideset pet dana posle roka u kojem je trebalo da počne jesenje zasedanje Skupštine Srbije, 5. novembra 2002. godine, Skupština Srbije nastavila je rad i tada je zamrznut spor oko mandata poslanika DSS-a u Skupštini Srbije, koji je četiri meseca potresao politički život u Srbiji.

Tome je prethodilo usaglašavanje zajedničke izjave koju su potpisali predsednik SRJ Vojislav Koštunica i srpski premijer Zoran Đinđić.

Posrednici i učesnici u pregovorima oko spornih pitanja bili su predsednik Veća građana Dragoljub Mićunović, srpski šef policije Dušan Mihajlović i ministar inostranih dela Goran Svilanović.

Tokom pregovora o zajedničkoj izjavi Koštunice i Đinđića nije bilo reči o vraćanju mandata poslanicima DSS-a u Skupštini Srbije, mada se o tome radilo, jer DSS nije htela da razgovara o trgovini mandatima uz javno ponavljanje stava da je odluka Saveznog ustavnog suda, koja se tiče poslaničkih mandata, obavezujuća.

Po okončanju drugog kruga predsedničkih izbora Savezni ustavni sud (SUS) doneo je privremenu meru, odnosno naložio je da se obustavi primena akta Administrativnog odbora Skupštine Srbije po kojem je 45 poslanika DSS-a ostalo bez mandata. Posle toga nekoliko istaknutih političara iz vladajuće garniture u Srbiji izjavilo je da neće poštovati odluku Saveznog ustavnog suda. Prilikom organizovanja sednice Skupštine Srbije odluka SUS-a bila je, međutim, faktički poštovana pošto su na sednicu pozvani poslanici kojima je mandat bio oduzet. Jedno od pitanja, koje se ticalo stvarne nadležnosti SUS-a da se bavi zaštitom poslaničkih mandata u republičkom parlamentu, isti sud je raščistio nekoliko meseci ranije, onda kada je postupao po žalbi tada 21 poslanika DSS-a. Oštećeni poslanici uložili su ustavnu žalbu za zaštitu pasivnog biračkog prava, a taj institut postoji samo kod Saveznog ustavnog suda.

Ustavni sud Srbije u ranijem sastavu proglasio se nenadležnim u sličnom slučaju (1999, kada je Nova demokratija isključena iz Koalicije SPS-JUL-ND „Slobodan Milošević“ a njeni mandati oduzeti). Inače, Ustavni sud Srbije, koji je zbog sporova u vladajućoj koaliciji do polovine 2002. godine bio nepopunjen i nije imao kvorum za rad, u međuvremenu je konstituisan i posle najnovije odluke SUS-a umešao se u slučaj tako što je na inicijativu Narodnog pokreta „Otpor“ otvorio raspravu o ustavnosti odredaba Poslovnika Skupštine Srbije na osnovu kojih je postupao Administrativni odbor. Isti sud je posle toga samoinicijativno pokrenuo proceduru za ocenu ustavnosti člana 88 Zakona o izboru narodnih poslanika, koji predviđa da poslaniku mandat prestaje pre vremena na koje je izabran ako mu prestane članstvo u političkoj stranci ili koaliciji na čijoj je izbornoj listi izabran za poslanika. Ustavni sud Srbije je 1. novembra konstatovao da je Poslovnik Skupštine Srbije u skladu sa Ustavom Republike Srbije. Istovremeno je najavio i da će hitno raspravljati i o ustavnosti Zakona o izboru narodnih poslanika. Ta odluka Ustavnog Suda Srbije nije bila od uticaja na činjenicu da su poslanici kojima je bio oduzet mandat bez komentara vraćeni u poslaničke klupe.

Vraćanje mandata DSS-u usledilo je posle serije nedopustivo potcenjivačkih izjava političara na račun suda, a tek pošto je Predsedništvo DOS-a na svom dvodnevnom sastanku u Moroviću 1. novembra „donelo političku odluku da ipak poštuje sud“ - odlučilo je da DSS-u ponudi soluciju po kojoj bi odluka Administrativnog odbora o oduzimanju mandata DSS-a bila zamrznuta ukoliko se ova stranka obaveže da će poštovati izvorna načela DOS-a i da će podržavati srpsku vladu. DSS je verbalno odbijao taj slabo prikriveni ultimatum (kako je taj dokument okvalifikovao politički analitičar Đorđe Vukadinović) u tonu saopštenja sa tog sastanka, ali je prihvatio pregovore o najneophodnijim poslovima koje redefinisana koalicija mora završiti.

Sporazum o političkom minimumu

Politički sporazum odnosio se na konsolidaciju institucije predsednika Republike. Neuspeh prvog kruga predsedničkih izbora, uz parlament čiji je legitimitet bio prilično oštećen manipulacijama mandatima narodnih poslanika, uz nejasne obrise savezne države, nalagao je da se jedna po jedna među tim institucijama konsoliduje. Pregovori Koštunice i Đinđića rezultirali su zajedničkom izjavom o potrebi da se izabere predsednik Srbije, o podršci setu najneophodnijih zakona uključujući i izborne, usvajanju Ustavne platforme državne zajednice Srbije i Crne Gore i oroče-

nom radu na promeni srpskog ustava, uz nezavisnu zakonsku inicijativu i jedne i druge strane, i kritičku podršku zakonskim projektima.

Po okončanju posla na izradi novog Ustava, na red bi došli novi parlamentarni izbori.

Delimična izmena zakona

Između ostalog, pokazala se neodložnom potreba izmena Zakona o izboru predsednika Republike, kako bi se tehnički olakšalo da predsednički izbori uspeju.

Skupština je 5. novembra razmatrala izmene zakona o izboru predsednika Republike. Predlog za izmenu Zakona formulisan je na osnovu preporuka OEBS-a, a zvanični predlog podnela je poslanička grupa „DOS - reforme“.

Predlog izmena Zakona podnela je i DSS, ali voljom većine njen predlog nije stavljen na dnevni red.

Tokom rasprave o izmenama izbornog zakona DSS je tražila da se ukine cenzus i u prvom i u drugom krugu predsedničkih izbora. Jedan poslanik DSS-a (Đorđe Mamura) predlagao je da se cenzus odnosi na minimalan broj glasova koji pojedinačni kandidat treba da osvoji da bi bio izabran i da taj broj iznosi četvrtinu glasova upisanih birača. To rešenje je sa važećim odredbama slično u delu u kojem se postavljaju uslovi za pobedu na izborima (polovina plus jedan, od broja birača koji su glasali, a da bi izbori bili važeći njih bi trebalo da bude polovina plus jedan).

Skupštinska većina nije bila voljna da eliminiše onu prepreku koja se odnosi na ukupni broj birača potrebnih da bi izbori bili valjani u prvom krugu izbora. DSS je predlagala i izmene Zakona o izboru narodnih poslanika u kojem je regulisana materija vezana za uređenje biračkih spiskova. Tvrdila je i dalje da su birački spiskovi neuređeni. Tražila je i da se u biračko telo uključi dijaspora (oko 400.000 birača živi u inostranstvu i ne može glasati ako ne doputuje u zemlju). DSS je tražila da se ovim građanima omogući glasanje u diplomatskim predstavništvima u inostranstvu i putem pošte. Tražila je takođe da se omogući glasanje licima na izdržavanju kazne, licima u penzionerskim domovima, i ljudima koji su zbog bolesti u nemogućnosti da glasaju. Ti zahtevi nisu prihvaćeni.

Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika od 10. oktobra 2000. godine, kojima je regulisana materija biračkog spiska, isključeno je glasanje van biračkog mesta, verovatno zbog ranijih manipulacija sa brojanjem ovakvih glasova. To je, međutim, rezultiralo sporovima oko onih građana koji imaju biračko pravo, pa sa-

mim tim imaju pravo da budu upisani u birački spisak, ali su faktički lišeni mogućnosti da ostvare biračko pravo. U protekle dve godine, a ni u vreme izmena zakonodavstva u toku izbornog postupka, ti sporovi nisu rešeni, a tokom aktuelnih izbora samo su dramatisovani.

SPS je bila protiv izmena izbornih zakona u toku izbornog procesa, ali taj prigovor iz pragmatičnih razloga nije uvažen.

Pokazalo se, međutim, da delimične izmene izbornog zakona nisu vodile rešenju sporova, jer nisu obuhvatile najneophodnije oblasti, uključujući tu i stanje biračkog spiska.

Osporeni birački spisak

Još po okončanju drugog kruga predsedničkih izbora DSS je uputila žalbu Vrhovnom sudu Srbije (VSS) na izveštaj Republičke izborne komisije (RIK) o rezultatima predsedničkih izbora u Srbiji. DSS je svoju sumnju najpre zasnivala na poređenju podataka popisa stanovništva 2002. i biračkog spiska. Ona se pozivala na to da je, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS), na kraju školske 1999/2000. godine u Srbiji bilo oko 1.000.000 učenika (u osnovnim školama 726.578, a u srednjim školama 330.847), a da je prema podacima iz 1991. godine na teritoriji centralne Srbije i Vojvodine bilo 654.349 dece ispod sedam godina. Iz te računice proizilazi da u Srbiji ima najmanje 1.650.000 lica bez prava glasa. Kad se to oduzme od ukupnog broja stanovnika, ispada da ne može biti više od 5.800.000 birača. Ako se tome doda 107.000 birača sa Kosova i Metohije, konačna brojka, po toj računici DSS-a, u najboljem slučaju može biti oko 5.900.000 birača.

Republička izborna komisija i Vrhovni sud Srbije nisu uvažili prigovor DSS-a. Izbori nisu dali validan rezultat i išlo se u „treći krug“, zapravo u ponovljene predsedničke izbore.

Pred ponovljene predsedničke izbore Republička izborna komisija (RIK), većinom glasova, donela je 25. novembra odluku o utvrđivanju ukupnog broja od 6.525.660 birača sa pravom glasa na ponovljenim predsedničkim izborima u Srbiji, zakazanim za 8. decembar.

DSS je uložila prigovor na utvrđen broj birača u Srbiji, a RIK se proglasila nenađelžnom za ispravljanje biračkog spiska, DSS se potom žalila, a Vrhovni sud je u tom žalbenom krugu dao za pravo RIK-u.

Promene spiska između dva kruga predsedničkih izbora bile su minimalne, mada je Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu vršilo neke provere (pro-

veravana su lica starija od 90 godina). Bilo je tvrdnji da su dvostruko upisani birači proverom spiska izbrisani. Međutim, prigovori na tu temu i kasnije su se javljali.

Sistem ispravljanja grešaka u spisku sveden je zapravo na mogućnost građanina da insistira da bude upisan u birački spisak ako nije upisan, ali mogućnosti za šire provere spiska bile su veoma ograničene. Ukazivano je na to da je naročito komplikovan postupak brisanja iz spiska onih birača koji su umrli u opštini van mesta rođenja.

Bilo je dosta sporova oko toga da li uopšte postoji jedinstven birački spisak. Po Zakonu o izboru narodnih poslanika, koji se primenjuje i pri izboru predsednika Republike Srbije, kompjuterski se vodi opšti birački spisak po opštinama kao deo jedinstvenog povezanog sistema. Taj jedinstven sistem faktički nije ni jedinstven ni povezan, jer mnoge opštine ne vode elektronsku evidenciju birača, a u opštinama koje imaju elektronsku evidenciju primenjuje se čak 90 softverskih sistema za evidenciju koji nisu međusobno kompatibilni, itd. (vidi istraživanje CeSID-a o biračkim spiskovima).

Na kraju je RIK-u dostavljen kompakt disk sa elektronskom evidencijom birača, ali oko njegovog pregleda bilo je dosta problema. Pre početka glasanja, u toku glasanja i izvesno vreme posle toga trajala su nova natezanja oko prava predstavnika predsedničkih kandidata da dobiju na uvid elektronski zapis biračkog spiska. Ipak je omogućeno da se uvid u taj spisak ostvari u prostorijama RIK-a. Nebojša Bakarec, predstavnik DSS-a, žalio se da su stručnjaci za elektronsko pretraživanje spiska iz MUP-a opstruisali pretragu. DSS najpre saopštava da je u prva tri dana pretrage pronađeno 452.707 nepravilno upisanih birača, ali da im je kompakt disk oduzet.

RIK je potom dodelio jednog stručnjaka iz Skupštine Srbije i pretrage su počele, ali se ispostavilo da laptop na kojem se to radi nema odgovarajući kapacitet. Onda je izbio konflikt oko toga da li će tehnička pomoć skupštinskog stručnjaka biti nastavljena s obzirom da je u međuvremenu počelo skupštinsko zasedanje. Na kraju je posao ipak nastavljen i rezultati pretrage su narezani na dva CD-a posle jednog incidenta (Bakarec je od nekih članova RIK-a optužen da je taj „tajni“ disk s narezanim rezultatima pretrage iznosio iz prostorija RIK-a) i pohranjeni u sef RIK-a. DSS tvrdi da u toj dokumentaciji stoji da ukupan broj lica sa invalidnim podacima u biračkom spisku iznosi 855.553, da od toga 414.531 lice nema ispravan jedinstveni matični broj građana, da je kod 61.154 lica uočena nepodudarnost godine rođenja sa godinom rođenja u jedinstvenom matičnom broju; da su kod 237.291 lica uočeni nedostajući podaci u imenu i prezimenu, polu i mestu prebivališta; da

33.000 građana ima matični broj sa 13 nula, itd... Intonacija DSS-a je da birači sa neurednom dokumentacijom nisu mogli ostvariti svoje pravo, ili da tako upisani birači zapravo ne postoje.

Iz Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu stizale su ocene da greške u matičnim brojevima nisu dokaz da pomenuti birači ne postoje. Ponavljano je da to Ministarstvo nije nadležno za vođenje biračkog spiska, već da je to u nadležnosti opština...

Posle elektronskih pretraga biračkog spiska DSS ulaže prigovor, a RIK 12. decembra odbija taj prigovor DSS-a. Predstavnici RIK-a su se proglasili nenadležnim za utvrđivanje netačnosti u biračkom spisku pošto je to, po njihovom tumačenju, isključiva nadležnost lokalnih organa uprave. To je bio drugi krug prigovora, pošto je DSS pre toga uložila prigovor na netačno utvrđen broj upisanih birača, RIK je prigovor odbio, a VSS potvrdio odluku RIK-a.

DSS je posle drugog odbijanja prigovora uložila novu žalbu Vrhovnom sudu Srbije. Koštunica je najavio da će ta žalba biti potkrepljena sa 11.000 strana dokaznog materijala za izbore održane 8. decembra. Taj materijal je predat sudu 14. decembra, a 16. decembra, nedelju dana po završenom glasanju, Vrhovni sud Srbije je doneo konačnu odluku - odbacio je žalbu kao neosnovanu, konstatujući da greške u matičnom broju ne znače da je tim građanima bilo onemogućeno glasanje, revizija ukupnih rezultata nije moguća bez revizija preko osam hiljada zapisnika biračkih odbora što žalbom nije traženo, a uz to umanjene ukupnog broja birača nije moguće bez umanjenja pojedinačnih rezultata.

DSS je najavio da sudsku odluku neće komentarisati, ali po objavljivanju presude ova stranka se ipak oglasila saopštenjem u kojem odluku Vrhovnog suda naziva „nazovi presudom“, uz zamerke da sud nije uzeo u obzir dokumentaciju koju je podnela DSS i uz najavu da će nastaviti da domaću i stranu javnost uverava da je bilo velikih problema sa biračkim spiskom i da su predsednički izbori, u stvari, uspeli. Ipak, oficijelno, DSS je priznala ovu sudsku odluku.

Predistorija

Kako vidimo, vođen je dug spor oko biračkog spiska, odnosno oko ukupnog broja birača. Spor se protezao i u prva dva kruga predsedničkih izbora, a takođe i na ponovljenim predsedničkim izborima o kojima izveštavamo.

Izbore je komplikovalo to što je zakonodavac propisao cenzus za uspeh izbora, a obim biračkog tela je, s obzirom na nedefinisano obima države, na indicije da je

Politički okvir izbora

u ranijem periodu bilo manipulacija s biračkim spiskom i na druge probleme, ostavio prostor za sporenja.

U desetogodišnjem periodu vidimo da je broj upisanih birača imao velike varijacije, ponekad i teško objašnjive.

Izbori	Izašlo	Upisano
Predsednički, Srbija '92	4.747.165	6.949.150
Skupštinski, Srbija '92	4.723.711	6.777.102
Skupštinski, SRJ '92	4.694.969	6.755.800
Skupštinski, Srbija '93	4.300.440	6.920.571
Lokalni, '96	4.291.797	7.158.146
Skupštinski, SRJ '96	4.306.880	7.138.309
Skupštinski, Srbija '97	4.133.641	7.202.498
Predsednički, Srbija 1/1 '97	4.126.109	7.188.544
Predsednički, Srbija 1/2 '97	3.524.257	7.210.557
Predsednički, Srbija 2/1 '97	3.801.473	7.226.947
Predsednički, Srbija, 2/2 '97	3.671.053	7.225.860
Predsednički, SRJ '00**	4.792.233	6.432.295**
Skupštinski, SRJ, VG '00	4.743.650	6.396.606
Skupštinski, SRJ, VR '00	4.759.030	6.395.862
Skupštinski, Srbija '00*	3.752.170*	6.508.856
Predsednički, Srbija 1/1 '02	3.637.062	6.575.989
Predsednički, Srbija 1/2 '02	2.979.254	6.575.159
Predsednički, Srbija 2/1 '02	2.947.748	6.525.760

* Prelomni momenat između septembra i decembra 2000. - promena izborne administracije, promena izbornog zakona uz isključenje glasanja van biračkog mesta - i milion aktivnih glasača manje

**Isključenje kosovskog dela biračkog tela

Najmanje upisanih - Skupštinski, SRJ, VR '00, 6.395.862 birača (Različit broj upisanih birača za predsedničke i skupštinske SRJ '00, mada su oni održani na istim biračkim mestima)

Najviše upisanih - Predsednički, Srbija 2/1 '97, 7.226.947 birača

Najmanje izašlih - Predsednički, Srbija 2/1 '02, 2.947.748 birača

Najviše izašlih - Predsednički, SRJ '00**, 4.792.233 birača

Najveće smanjenje biračkog tela nastalo je zbog isključenja dela biračkog tela sa Kosova i Metohije na saveznim izborima 2000. godine. Savezni ustavni sud je svojom odlukom PP broj 33/2000 i 33/1-2000 od 4. oktobra 2000. godine utvrdio da zapisnici koje je Savezna izborna komisija dobila od izbornih komisija 24 - Prokuplje i 26 - Vranje, koji se odnose na glasanje i utvrđivanje mandata na teritoriji Kosova i Metohije, nisu bili važeći, s obzirom na to da su biračka mesta po odluci Savezne izborne komisije bila, suprotno zakonu, otvorena samo do 16 časova, umesto do 20 časova. Nakon ove odluke Savezna izborna komisija je utvrdila konačne rezultate za izbor predsednika SRJ 2000. godine (Sudski proces protiv članova SIK-a nije okončan ni za dve godine, sporna pitanja nisu sudski razrešena, a ni izborna administracija očito u međuvremenu nije mnogo unapređena):

	broj	procent
Birački odbori	10.673	100
Dostavili izbornu dokumentaciju	9.966	93,38
Birači upisani u birački spisak	6.871.595	100
Glasali	4.916.920	71,55
Birači koji su glasali na biračkom mestu	4.820.845	98,05
Birači koji su glasali van biračkog mesta	96.075	1,95
Upotrebljeni glasački listići	4.915.090	100
Važeći glasački listići	4.777.099	97,19
Nevažeći glasački listići	137.991	2,81

Iz tog izveštaja se, na primer, vidi da je glasalo više glasača nego što je upotrebljeno glasačkih listića.

Broj birača je u to vreme utvrđivan na osnovu broja zaokruženih birača u biračkom spisku. Poslednjim izmenama izbornog zakona (novembra 2002) broj birača se utvrđuje na osnovu broja listića pronađenih u glasačkim kutijama.

Uništavanje glasačkih listića

U interegnumu između dva kruga predsedničkih izbora 2002. doneta je još jedna sporna odluka zbog koje je DSS najavila krivične prijave. Naloženo je da se zbog smanjenja troškova skladištenja spale glasački listići sa izbora održanih 29. septembra i 13. oktobra. Po okončanju prvog kruga ponovljenih izbora od 8. decembra Koštunica (u autorskom tekstu za „Novosti“ 12. decembra) konstatuje da je tako nezakonito uništeno 120 metara, ili 1200 registratorskih fascikli sa izbornim materijalom (glasački listići), te da to neće moći da se koristi kao dokazni materijal, tvrdeći da se uništavanje izbornog materijala zbilo posle septembarskih izbora 2000. godine i da se sada ponovilo.

Iz RIK-a (sekretar RIK-a, Ljiljana Benać Šantić) saopšteno je da uništavanje biračkih listića ne znači da je uništena i ostala izborna dokumentacija (zapisnici biračkih odbora, birački spiskovi, itd.).

DSS je uz to najavila krivičnu prijavu protiv Ljiljane Benać Šantić, sekretara RIK-a, zbog toga što nije sprovela odluku RIK-a da se uoči izbora do 22. novembra na televizijskim stanicama emituje kajron kojim bi se građani pozvali da do 22. novembra provere svoje podatke u biračkom spisku.

Rezultati

Po okončanju glasanja Republička izborna komisija je 10. decembra konstatovala je da prema izvodima iz biračkih spiskova ima 6.525.760 upisanih birača, da je bilo 2.946.716 birača koji su glasali, što iznosi 45,16 odsto; da je bilo 80.396 nevažećih glasačkih listića; da je bilo 2.866.320 važećih glasačkih listića, te da su kandidati dobili sledeći broj glasova:

1. Vojislav Koštunica	Demokratska stranka Srbije	1.699.098
2. Prof. Borislav Pelević	Stranka srpskog jedinstva	103.926
3. dr Vojislav Šešelj	Srpska radikalna stranka	1.063.296

Republička izborna komisija je zapisnički utvrdila da na glasanje nije izašao potreban broj birača u smislu člana 5 stav 1 i 2 Zakona o izboru predsednika Republike i da se, saglasno članu 5 stav 1 i 3 Zakona, izbori smatraju neuspehim.

Kako je već rečeno, sud je potvrdio ovu odluku RIK-a o neuspehu izbora, mada bi sa stanovišta budućeg uređenja izborne procedure možda bilo bolje da su izbo-

ri poništeni. Naoko bi bilo isto, ali bar bi se dao jači impuls za uređenje biračkog spiska oko čijih mana u javnosti zapravo nije bilo mnogo dilema. Takođe, nije bilo mnogo dilema da se birački spisak ne može srediti za dve nedelje.

Kandidati – podrške

Problematika vezana za izbornu proceduru bila je zapravo u senci političke konfrontacije i rasepa u vladajućoj koaliciji. Moglo bi se čak i reći da su izmene regulative bile više odraz te konfrontacije nego što su bili rezultat racionalne i stručne procene. Pobeđivali su razlozi političke svrsishodnosti nad razlozima učvršćivanja institucije izbora. U ponovljenom postupku za izbor predsednika Republike 8. decembra učestvovala su tri kandidata: Vojislav Koštunica u ime DSS-a, Vojislav Šešelj u ime SRS-a i Borislav Pelević u ime SSJ-a.

Ulazeći u finiš, Koštunica je nagovestio da na ponovljenim izborima priželjkuje francuski scenario (Širak protiv Lepena). Kada je u DSS-u najavljen početak finiša kampanje, sugerisano je da građani Srbije treba da naprave izbor između demokratske budućnosti i autoritarne prošlosti, a dvojica kandidata Vojislav Koštunica i Vojislav Šešelj predstavljaju oličenje jedne ili druge budućnosti Srbije. Trećeg kandidata Borislava Pelevića tretiraju kao autsajdera.

Nedelju dana pre početka izborne ćutnje Vojislav Koštunica je u ponedeljak 25. novembra u Kragujevcu počeo svoju finalnu kampanju pod motom „Za demokratsku Srbiju“. Glavna poenta kampanje DSS-a je da je izbor predsednika Republike važan državni posao.

U opozicionim redovima došlo je do izborne saradnje i Srpske radikalne stranke i Socijalističke partije Srbije, koja je, na pismenu sugestiju Slobodana Miloševića iz Haga, podržala Šešelja kao predsedničkog kandidata. U koaliciji DOS bilo je pokušaja da se nađe zajednički kandidat, ali taj pokušaj nije završen uspehom.

Tri partije DOS-a (DHSS, LSV i DZVM) odlučile su se da bojkotuju izbore. Za bojkot se odlučio i Srpski pokret obnove, uz procenu da će neuspeh predsedničkih izbora ubrzati raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora.

Predsedništvo DOS-a je odlučilo da zajednički kandidat na izborima bude Dragoljub Mićunović, predsednik Veća građana Skupštine Jugoslavije, u slučaju da se predsednik SRJ Vojislav Koštunica ne kandiduje. Posle promišljanja Koštunica je odlučio da se još jednom kandiduje. U tom periodu bilo je dosta licitiranja oko toga da li će Koštunica dobiti direktnu podršku DS-a, odnosno srpskog premijera Đinđića.

Iz Demokratske stranke bilo je najava da bi oni mogli da razgovaraju o eventualnoj podršci Koštunici kad vide njegov program ili ako se ispune minimalni uslovi (Đinđić: „Za dogovor je dovoljno pola sata... mi smo otvoreni za podršku, ali ne bez uslova ili pod preterano teškim uslovima“). Samo nekoliko dana posle izjave jednog od funkcionera DSS-a da podrška DS-a ovoj partiji nije potrebna, premijer je ponovio ponudu, mada neki politički analitičari podsećaju na običaj da se takva ponuda ne vrši javno nego se saopštava tek kad je dogovor postignut. Iz DS-a su „javljali“ da takvog sporazuma nema, te da je Koštunica sam preuzeo odgovornost za uspeh izbora, a i da neće biti ništa strašno ako se predsednik ne izabere.

Koštuničina strana je više puta saopštavala da ličnu podršku Zorana Đinđića neće tražiti, da je Đinđić „vlastan da se sam opredeli koju će političku opciju prihvatiti“ (Šešelja ili Koštunicu). Sam Koštunica je izjavljivao da bi možda morao i da odbije podršku srpskog premijera.

U finišu, inače veoma blage i gotovo neprimetne kampanje koja je, realno uzev, ipak neprekidno trajala puna četiri meseca, kandidat Vojislav Koštunica poručivao je da ako ovi izbori ne bi uspeali – „onda više nema igranja sa predsedničkim izborima u Srbiji. Onda se otvara druga tema – na red dolaze vanredni parlamentarni izbori. I to pre donošenja Ustava Srbije“.

Pošto je Miroljub Labus saopštio da se neće ponovo kandidovati za predsednika Srbije i pošto je napustio Demokratsku stranku zbog toga što smatra da od vlastite partije nije dovoljno podržan u drugom krugu predsedničkih izbora, Koštunica je slao poruke da priželjkuje podršku G17 PLUS. Ova politička grupacija, koja je 15. decembra prerasla u političku partiju, svojim simpatizerima je, međutim, samo poručila da postupe po savesti.

DSS je saopštavala da su stav o važnosti da Srbija dobije demokratskog predsednika podržali DC, DA, GSS, RV(RDSV), NS, NDS, SDP. Naglašavali su i značaj podrške sindikata (Udruženja granskih sindikata „Nezavisnost“ i Samostalnog sindikata Srbije), Saveza penzionera Srbije i Saveza studenata. Uz to, evropski faktori pokazuju zainteresovanost da predsednički izbori daju konačni rezultat. OEBS je počeo kampanju u korist izlaska na izbore.

„Budžetski test“

Koštunica je posle saopštavanja izbornih rezultata nagoveštavao da će neuspeh izbora voditi brzom raspisivanju parlamentarnih izbora. Međutim, DSS je posle izbora saopštavala da će još izvesno vreme davati prioritet pisanju srpskog ustava,

ali i da će se u slučaju razvlačenja ovog posla oštrije konfrontirati sa srpskom vladom, da će u slučaju odugovlačenja izmene srpskog ustava pokrenuti postupak za smenu srpske vlade i iznuđivati vanredne parlamentarne izbore. Koštuničina kampanja u prvom krugu izbora sastojala se, inače, iz kritike vlade, a u drugom krugu te kritike verbalno je bilo manje, ali ona nije izostala. Predlog dnevnog reda u Skupštini Srbije (set zakona o budžetu i inicijativa DHSS-a za izglasavanje deklaracije o nezavisnosti Srbije) pred izbore, na primer, nije usvojen uz obrazloženje da izveštaji poslanicima nisu bili kompletni. Pored SPS, SRS i SSJ, protiv dnevnog reda su glasali poslanici DSS-a, NS-a i jedan deo poslanika DC-a, a poslanici RV bili su uzdržani.

Kada je po okončanju izbora došlo u Skupštini Srbije na red budžetsko pitanje, DSS je uskratila podršku budžetu. To uskraćivanje podrške je najavljivano i pre ponovljenih predsedničkih izbora. Naime, Ministarstvo ekonomije i finansija vlade u senci DSS-a tvrdilo je krajem novembra da je neshvatljivo da aktuelna Vlada Srbije utvrđuje rashode republičkog budžeta za 2003. godinu, a da pri tom Skupštini i javnosti nije prezentovan Završni račun budžeta Srbije za 2001. godinu. Vlada u senci DSS-a smatra da je procenjeni obim BDP od 15,1 milijardu USD nerealan, i da je reč pre svega o veštačkom „napumpavanju“ vrednosti BDP za 2003. godinu. Traže da se na svim nivoima budžetiranja (savezni, republički i lokalni), pre utvrđivanja obima budžetskih rashoda za 2003. godinu, donesu osmišljeni operativni programi štednje budžetskih rashoda...

Srpska vlada je tvrdila da neizglasavanje budžeta može pogoditi široke slojeve stanovništva (penzionere, zdravstvene i prosvetne radnike), tvrdila je da je predložila socijalni budžet, premijer se verbalno distancirao od „divljih liberala“ (poruka je bila upućena poslanicima DSS-a, a ne na adresu G17 PLUS koja je ovde viđena kao sinonim neoliberalizma. Vlada je poručivala da je ustupcima pre rasprave o budžetu obezbedila većinu za izglasavanje budžeta. Međutim, u petak 13. decembra ta računica se pokazala pogrešnom. Jednog trenutka ispostavilo se da Vlada u budžetskom pitanju neće imati većinu glasova, pošto su poslanici DSS, SPS, SNS, SRS, SSJ i pet poslanika NS napustili sednicu.

U trenutku izglasavanja budžeta, 13. decembra, u skupštinskoj sali ostalo je samo 124 poslanika, a za izglasavanje budžeta bilo je potrebno da skupština ima kvorum od 126 poslanika, a da većina prisutnih glasa „za“. Položaj Vlade postao je u tom trenutku veoma težak, mada po republičkom ustavu Vlada ne mora automatski da padne ako se ne izglasa budžet, kao što je to još slučaj u federalnoj skupštini.

Vladina većina je ipak isposlovala dovoljno poslanika u sali za vreme glasanja da bi mogao da bude izglasan budžet. Za glasanje je ipak sakupljeno 128 od 250 poslanika, a za budžet je glasalo 119. Međutim, iz te krize isplivali su stari („izborni“) problemi vezani za status poslanika.

Posle konsultacije poslaničkih grupa kворum je uspostavljen tako što su se u salu vratila četvorica poslanika Stranke narodnih socijalista Branislava Ivkovića, jedne od frakcija SPS-a i tri poslanika Nove Srbije. Predsedništvo Nove Srbije je iste večeri isključilo iz stranke Marka Petrovića (inače šefa poslaničke grupe Nove Srbije), Miomira Tadića i Dragan Kovačevića. Posle toga kuću, stan, automobil i članove porodice Marka Petrovića u Kraljevu obezbeđivala je policija, navodno zbog najvulgarnijih psovki i pretnji koje mu je izrekao Miško Nikolić Frkan iz Čačka, i koji je zbog toga odmah osuđen na 30 dana zatvora. Oni su tvrdili da je za to nadležan glavni odbor Nove Srbije.

Predsedništvo Nove Srbije odmah je najavilo da će Skupštini uputiti zahtev da se mandati ove trojice poslanika vrate stranci. Velimir Ilić je izneo i optužbe da su se „tog dana u Skupštini vrtele velike pare, samo da se izglasa budžet“. Marko Petrović negira optužbe da je za obezbeđivanje kворuma dobio novac, izjavljuje da je Velimir Ilić u afektu govorio o njegovom isključenju iz stranke, da je on zapravo poštovao raniju odluku Predsedništva NS da se glasa protiv budžeta.

U ovim okolnostima logično bi bilo da se povede ozbiljna parlamentarna istraga o optužbama za podmićivanje poslanika ili zbog ugrožavanja narodnih predstavnika. Narodni pokret „Otpor“ je s takvom inicijativom posle incidenta i istupio u javnosti.

Pitanje ko zapravo raspolaže poslaničkim mandatom isplivalo je na površinu kako u slučaju Nove Srbije, tako i u slučaju Stranke narodnih socijalista. Iz Socijalističke partije Srbije stigle su optužbe da je budžet izglasan nelegalnim glasovima, pošto SPS pokušava da dokaže da petorica bivših poslanika SPS-a, koji sada čine poslaničku grupu SNS-a, više nemaju mandate, već da ti mandati pripadaju SPS-u.

Ova stranka je inače više puta do tada tražila oduzimanje njihovih mandata, ali je skupštinski Administrativni odbor, baš u vreme kada je donosio one zbrzane odluke o oduzimanju i vraćanju mandata, odlagao raspravu o zahtevu SPS-a, tvrdeći da nije jasno ko je zapravo ovlašćeni predstavnik SPS-a. Narodnim socijalistima je uz to od strane Administrativnog odbora dozvoljeno da pre okončanja sudskog procesa formiraju posebnu poslaničku grupu od pet članova. Sudski proces o statusu SNS-a vodi se pred Vrhovnim sudom Srbije. Srpska radikalna stranka je tvrdila da je budžet usvojen glasovima „privatnih lica“, pošto, po tumačenju ove stranke, mandati SNS-a zapravo pripadaju SPS-u.

Ustavni sud Srbije je, kako je već rečeno, pokrenuo proces preispitivanja člana 88 Zakona o izboru narodnih poslanika koji reguliše i materiju oduzimanja poslaničkih mandata u slučaju isključivanja poslanika iz partije na čijoj listi je bio kandidat.

Intencija Saveznog ustavnog suda, koji je prvi pokrenuo raspravu o ovom pitanju, išla je u pravcu ojačavanja položaja narodnog poslanika u odnosu na volju partijskog vrha.

Sudski proces oko prava na ime, zaostavštinu itd. SPS-a vodi se pred Vrhovnim sudom, pošto je srpsko Ministarstvo pravde Ivkovićevoj grupi zabranilo da koristi ime i amblem SPS-a. Ivković je zbog toga u prvom krugu predsedničkih izbora i nastupao pod zastavom novoformirane partije SNS. SPS takođe traži da se Ivkovićevim „narodnim socijalistima“ oduzmu mandati i da pripadnu SPS-u.

U iščekivanju sudske odluke, u skupštinskom Administrativnom odboru zamrznuće su sve aktivnosti koje se tiču poslaničkih mandata.

Vršilac dužnosti

Kako je rečeno, bilo je još krupnih dilema vezanih za ove izbore. Kad je konstatovano da predsednički izbori nisu uspeali, sporovi su vođeni oko toga ko može da preuzme predsedničku funkciju posle 5. januara kada ističe mandat dotadašnjem predsedniku Milanu Milutinoviću. Pre izbora vladalo je opšte mišljenje da će to biti Nataša Mičić, članica Građanskog saveza, koja je na mesto predsednice Skupštine došla posle iznuđene ostavke Dragana Maršićanina iz DSS-a.

Koštica je to osporio tvrdeći da po ustavnim odredbama predsednik Skupštine obavlja dužnost predsednika Republike samo ako je ovaj sprečen da obavlja svoju dužnost ili ako je podneo ostavku, ali ne i ako je njegov mandat istekao.

Komentarišući činjenicu da Ustav ne govori o situaciji kada izbori za predsednika ne uspeju, Marijana Pajvančić, profesorica novosadskog Pravnog fakulteta, na primer, konstatuje da će se verovatno javiti potreba da to pravilo bude interpretirano, dodajući oprezno da bi ga ona interpretirala tako da predsednik Skupštine može biti predsednik Republike. Predsednik Ustavnog suda Slobodan Vučetić smatra da će Nataša Mičić moći da vrši dužnost predsednika Republike.

Sudija Saveznog ustavnog suda Momčilo Grubač smatra da Nataša Mičić ne bi obavljala funkciju šefa države umesto sadašnjeg predsednika Milana Milutinovića, kome ističe mandat 5. januara sledeće godine, već bi zapravo obavljala dužnost za sada neizabranog predsednika.

Raspisivanje novih izbora

Sledeći spor bio je oko toga u kojem roku bi trebalo da budu raspisani novi ponovljeni predsednički izbori. Nastali su sporovi oko odredbe izmenjenog Zakona o izboru predsednika Republike, u kojoj se kaže da predsednik Skupštine u tom slučaju u roku od 60 dana odlučuje o raspisivanju ponovljenih predsedničkih izbora. Bilo je tumačenja da to može značiti da predsednik Skupštine može odlučiti da predsednik Skupštine u tom roku može odlučiti i da ne raspiše nove izbore. Slobodan Vučetić, predsednik Ustavnog suda Srbije, izjavio je, međutim, za agenciju Beta da bi predsednica Skupštine svakako morala da raspiše nove predsedničke izbore najkasnije do 8. februara 2003. godine kada ističe rok od 60 dana od dana održavanja neuspešnih izbora (8. decembra 2002. godine). On je, međutim, rekao da zakon ostavlja širok prostor za odluku kada će konkretno izbori biti raspisani. Nezgoda ovakvo interpretirane mogućnosti jeste u tome što vršilac dužnosti predsednika Republike može na taj način da samovoljno produži vlastiti mandat na mestu šefa države. S obzirom na to da je i samo pravo na zamenjivanje neizabranog predsednika ili predsednika kome je istekao mandat predmet političkih sporenja, i da više političkih partija (DSS, NS, SRS, SPS, SSJ) traži da se u relativno kratkom roku održe i vanredni parlamentarni izbori, pitanje roka novih predsedničkih izbora može postati predmet političkih tenzija, žešćih nego što je to bio slučaj tokom neuspešnih predsedničkih izbora.

Tako se u više navrata tokom ovih izbora manifestovala manjkavost izborne regulative, nedefinisane parlamentarne procedure, nedefinisanog statusa narodnih predstavnika, veoma loše stanje izborne administracije, sporovi oko osnovnih procedura, manjkavosti u definiciji ustavnog položaja pojedinih grana vlasti, itd. To je pokazalo da izbori u Srbiji još nisu postali metod pacifikacije i rešenja izbornih sporova, već su, naprotiv, nastavili da budu povod za rasplamsavanje novih konfrontacija. Uređenje izborne procedure i izborne administracije u parlamentu ili u nekoj vrsti okruglog stola pre novih izbora, koji su u ovoj krizi koja očigledno eskalira, svakako na vidiku, pokazuje se kao neophodnost koja bi pomogla da politički sporovi ostanu u okvirima institucija, a da ne prerastu u konfuzne vaninstitucionalne konfrontacije.

NORMATIVNI OKVIR IZBORA

U ovom momentu ukazujemo samo na neka otvorena pitanja novela u izbornom zakonodavstvu u periodu između dva izborna ciklusa.

1. Promena izbornih uslova

Između dva izborna ciklusa nastavlja se, do sada u više navrata od strane CeSID-a kritikovana praksa, da se propisi koji uređuju izbore menjaju u periodu između dva izborna ciklusa. Promena izbornih uslova, a cenzus odaziva birača je nesumnjivo značajna promena izbornih uslova, nije odlika demokratskih i stabilnih izbornih sistema u kojima su izborni uslovi unapred poznati.

2. Izborni cenzus

Izborni cenzus od najmanje 50 % ukupnog broja birača u prvom izbornom krugu, koji je opšti uslov za uspešnost izbora, postoji i u drugim izbornim sistemima u komparativnoj praksi, u kojima se predsednik bira neposredno (Makedonija, Crna Gora). To je strog izborni uslov. O tome govori podatak da se češće kao uslov uspešnosti izbora uzima da je kandidat osvojio 50 % + 1 glas, ali se ovaj broj računa na broj birača koji su izašli na izbore (Hrvatska, Francuska), a ne na ukupan broj birača.

3. Odluka o raspisivanju izbora - vreme i rokovi u slučaju neuspešnih predsedničkih izbora

Zakonsko uređivanje vremena za donošenje odluke o raspisivanju predsedničkih izbora u slučaju neuspeha izbora jeste novina koja u praksi može dovesti do različitih interpretacija. Zato pažnju usmeravamo na ovu novelu zakona.

Tri pitanja su u tom kontekstu relevantna. Prvo se odnosi na rokove. Drugo je pravna priroda odluke o raspisivanju izbora. Treće su pravna sredstva kojima se može osporavati zakonitost odluke.

Treba razlikovati tri situacije u kojima se predsednik Narodne skupštine može naći prilikom donošenja odluke o raspisivanju izbora. Razlika među njima značajna je za odgovor na pitanja kada se mora doneti odluka o raspisivanju izbora i u kojem roku se izbori moraju održati.

Prvi slučaj su redovni izbori koji se raspisuju zato što je istekao mandatni period za koji je predsednik Republike izabran. Pravila za ovu situaciju sadržana su u Ustavu (član 86 stav 4) i Zakonu (član 4a). Ustav propisuje momenat u kojem se moraju održati izbori. Izbori se moraju održati najkasnije 30 dana pre isteka mandata predsednika Republike. Svi rokovi računaju se, dakle, s obzirom na dan kada se moraju održati izbori. Novelama Zakona utvrđeno je vreme kada mora biti doneta odluka o raspisivanju izbora. Odluka se donosi najranije 90, a najkasnije 30 dana pre dana održavanja izbora.

Drugi slučaj postoji kada mandat predsednika Republike istekne pre vremena za koje je biran, zbog ostavke ili opoziva. Pravila postupanja u ovoj situaciji utvrđena su u Ustavu (član 87 stav 5) i Zakonu (član 4a). Ustav propisuje da se, u tom slučaju, izbori moraju održati u roku od 60 dana računajući od dana prestanka mandata. Zakon utvrđuje rok za donošenje odluke o raspisivanju izbora. Kao i u prethodnom slučaju, odluka o raspisivanju izbora mora biti doneta najranije 90, a najkasnije 30 dana pre dana održavanja izbora.

Treći je slučaj kada su izbori za predsednika Republike bili neuspešni, jer nije ispunjen izborni cenzus (odaziv od najmanje 50 % od ukupnog broja birača) u prvom izbornom krugu. I, to je slučaj koji je pred nama. U čemu je ova situacija različita od prethodno navedenih? Za razliku od prva dva slučaja, do novela Zakona, za slučaj neuspešnih izbora nije postojalo pravno pravilo – postojala je pravna praznina. Ni u Ustavu ni u Zakonu nije bilo uređeno kako se postupa kada izbori nisu bili uspešni. Novelama Zakona utvrđeno je pravilo za ovaj slučaj (član 5i stav 3). Treba, međutim, primetiti da je zakonodavac uredio samo rok u kojem predsednik Narodne skupštine treba da „odluči o raspisivanju izbora“ (član 5i stav 3). U istom članu nije, međutim, eksplicitno utvrdio rok u kojem se moraju održati predsednički izbori. Ali, novele Zakona (član 4 a) sadrže i generalnu odredbu da odluka o raspisivanju izbora mora biti doneta najranije 90, a najkasnije 30 dana pre dana održavanja izbora.

Kakve su konsekvence i moguće interpretacije ovakvih pravila? Ovako formulisana pravila izazvala su različita tumačenja. Prema jednom, izbori se moraju održati najranije 30, a najkasnije 90 dana, računajući od 6. februara 2003. godine, kada predsednica Narodne skupštine mora doneti odluku o raspisivanju izbora. Prema

drugom, predsjednica Narodne skupštine mora najkasnije do 6. februara 2002. godine doneti odluku o vremenu održavanja izbora, ali nije vezana nikakvim posebnim pravilom u pogledu roka u kojem se izbori moraju održati. Prema trećem, predsjednica Narodne skupštine je dužna da do 6. februara 2002. godine samo odluči kada će izbore raspisati, ali ne mora doneti i odluku o raspisivanju izbora.

Koja pravna pravila treba uzeti u obzir kako bi se ova dilema razrešila? Uz sve manjkavosti aktuelnog Ustava, koje su bile predmet oštrih stručnih kritika, on do sada nije pretrpeo izmene, pa njegove norme i nadalje obavezuju. Treba, dakle, poći od Ustava.

Ustav sadrži stroga pravila u pogledu rokova u kojima se moraju održati redovni izbori za predsjednika Republike (član 86 stav 4), kao i za izbore koji se održavaju ukoliko mandat predsjednika Republike prestane pre isteka vremena (član 87 stav 5). Za oba slučaja Ustav ne ostavlja prostor tumačenju. Vreme u kojem se mora izabrati predsjednik Republike jasno je određeno. To govori da Ustav ne dopušta situacije u kojima je mesto predsjednika Republike upražnjeno, a vreme kada će se održati predsjednički izbori neizvesno. Ako se ova pravila primenjuju u redovnim situacijama, utoliko pre ima mesta u posebnim situacijama, kao što je ova u kojoj izbori nisu bili uspešni. U slučaju neuspešnih izbora morala bi se, dakle, primeniti analogija sa slučajevima koje Ustav propisuje.

Zakonske odredbe koje treba imati u vidu odnose se na dva pitanja. Prvo je rok u kojem se moraju održati izbori. Drugo se odnosi na sadržaj ovlašćenja predsjednika Narodne skupštine u vezi sa donošenjem odluke o raspisivanju izbora.

U pogledu rokova za održavanje predsjedničkih izbora novelama Zakona (član 4a) precizira se da od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora ne može proteći manje od 30 dana niti više od 90 dana. Novelama Zakona (član 5i stav 3) utvrđuje se, takođe, da predsjednik Narodne skupštine odlučuje o raspisivanju izbora „u roku od 60 dana od dana kada su održani neuspeli izbori“. Obe odredbe Zakona obavezuju i nijedna se ne sme izgubiti iz vida. Prema članu 5i stav 3 odluka o raspisivanju izbora mora biti doneta najkasnije 6. februara 2003. godine. Tada ističe rok od 60 dana, računajući od 8. decembra 2002. godine kada su održani neuspeli predsjednički izbori. Odredba člana 4a, pak, precizno utvrđuje da od dana raspisivanja do dana održavanja izbora ne može proteći manje od 30 dana niti više od 90 dana. Vreme održavanja izbora jasno je propisano. Postoje zakonski rokovi koji su prekluzivni i ne poznaju nikakve slučajeve odstupanja.

Zakon sadrži dve norme, obe unete novinama izvršenim između dva izborna ciklusa, kojima uređuje donošenje odluke o raspisivanju izbora. Obe norme moraju

se uzeti u obzir. Prva, kojom se utvrđuje da „izbore za predsednika Republike raspisuje predsednik Narodne skupštine“ (član 4), i druga prema kojoj predsednik Narodne skupštine „odlučuje o raspisivanju novih izbora“ (član 5i stav 3). Obe norme su imperativne prirode („raspisuje“, odnosno „odlučuje o raspisivanju“). Iako se dikcija normi razlikuje, imperativni oblik i jedne i druge ne dopušta interpretaciju prema kojoj se pravilo „odlučuje o raspisivanju“ može interpretirati samo kao obaveza predsednika Narodne skupštine da odluči kada će raspisati izbore, dok se pravilo „raspisuje izbore“ ima tumačiti kao obaveza donošenja odluke o raspisivanju izbora.

Donoseći odluku o raspisivanju izbora predsednik Narodne skupštine samo izvršava svoju zakonsku obavezu. Odluka o raspisivanju izbora jeste akt deklaratorne prirode. On se donosi na osnovu Ustava i Zakona. U odluci se konstatuje da su ispunjeni ustavni i zakonski uslovi za raspisivanje izbora. U njoj se, nadalje, određuje dan održavanja izbora unutar Ustavom i Zakonom određenog roka. Naposljetku, u odluci se konstatuje da od dana njenog donošenja počinju teći rokovi za izborne radnje.

Na osnovu iznetog, može se izvesti nekoliko zaključaka:

Prvo, propisi koji uređuju izbore i nadalje su manjkavi i ne sadrže sve neophodne standarde za fer i demokratske izbore. U njima ima mnogo pravnih praznina i nejasnih pravila, što zahteva naknadne interpretacije, često i u toku samog izbornog procesa. To se posebno odnosi na procesna pravila, što stvara pravnu nesigurnost za učesnike u izbornom procesu.

Drugo, nastavlja se sa lošom, i u više navrata kritikovanom, praksom parcijalnih izmena izbornih propisa neposredno uoči održavanja izbora.

Treće, u pogledu roka za održavanje predsedničkih izbora u slučaju neuspelih izbora treba primeniti analogiju sa ustavnim pravilom koje se odnosi na izbore za slučaj ranijeg prestanka mandata predsednika Republike.

Naposljetku, ostaje i pitanje koja bi se pravna sredstva mogla koristiti ukoliko bi se osporavala zakonitost odluke o raspisivanju izbora? To bi se moglo učiniti pred Ustavnim sudom Srbije, podnošenjem predloga za ocenu ustavnosti.

U tom pogledu postavlja se pitanje koji bi akt bio osporavan pred Ustavnim sudom? Da li bi predmet ocene ustavnosti bila odredba Zakona o izboru i opozivu predsednika Republike, u prvom redu član 5i stav 3 ovog Zakona, ili bi predmet osporavanja bila sama odluka o raspisivanju izbora, ili možda i Zakon i odluka o

raspisivanju izbora? Ukoliko bi se osporila odluka o raspisivanju izbora postavilo bi se pitanje kakva je pravna priroda odluke, da li je to pojedinačni ili opšti pravni akt? To pitanje bilo bi prethodno. Postupanje Ustavnog suda zavisi od odgovora na ovo pitanje. Pred Ustavnim sudom se, naime, može osporavati ustavnost ili zakonitost samo opštih, ali ne i pojedinačnih pravnih akata.

Osim toga, postavilo bi se i pitanje ko je ovlašćen da pokrene postupak pred Ustavnim sudom? To može učiniti sam Ustavni sud (član 128 stav 3 Ustava Srbije) ili državni organi (član 128 stav 2 Ustava Srbije). Svi drugi organi ili organizacije, koji bi eventualno mogli pokrenuti postupak ocene ustavnosti, morali bi ispuniti uslov propisan Ustavom. On se odnosi na njihovu ocenu „da su im prava i interesi neposredno povređeni aktom čija se ustavnost i zakonitost osporava“ (član 128 stav 2 *in fine* Ustava Srbije).

MEDIJI U IZBORNOJ KAMPANJI

*Analiza sredstava informisanja
u predizbornom periodu*

Uvod: Prvi krug, drugi put, neuspešno

CeSID je pratio ponašanje medija i u ovom ciklusu predizborne kampanje za predsedničke izbore u Srbiji. Praćeni su sledeći mediji:

Štampani: *Politika, Danas, Večernje novosti, Blic i Nacional*

Elektronski: RTB - Dnevnik 2, RTB - Izborna hronika (6 dana), Studio B - Vesti u 7, BK Telefakt i TV Pink - Infotop (ali i večernji program 19-22:00)

Utisak posmatrača je da se, sudeći po medijskom pokrivanju, ovi izbori ODRŽAVAJU NEGDE DRUGDE: mlaka kampanja predsedničkih kandidata propraćena je adekvatnim tretmanom u medijima, rutinski, skrajnuto i gotovo „otaljavajuće“. Mediji su objavljivali ono što su „morali“ iz pristojnosti prema kandidatima i prema (gotovo potpuno ravnodušnoj) javnosti i - ništa više od toga. Izostajali su, s retkim izuzecima, i analitički komentari novinara i stručnih eksperata. Sve u svemu, postupanje kandidata u kampanji diktiralo je i medijske sadržaje. Čak nije bilo ni izrazitijih „retoričkih pikanterija“ i govora netrpeljivosti (što je obeležilo kampanju za septembarske izbore), ako se izuzme gotovo unisono obrušavanje na „virtuelnog“ učesnika predsedničke trke - Vladu Srbije i premijera Đinđića. Sredstva „pozitivne“ kampanje su, izgleda, istrošena i svodila su se na beskonačno ponavljanje istih obećanja i „pretnji“ (kroz plaćene spotove) u koje verovatno ni sami kandidati više ne veruju. O tome dovoljno govori i činjenica da su kandidati malo koristili rezervisane termine za predstavljanje svojih programa na „državnim“ elektronskim medijima - nisu imali čime da popune dva minuta, koliko iznose rezervisani termini.

Model izveštavanja u medijima ponovo je saobražen „objektivizmu“, tj. opreznom ekvidistanciranju od svih kandidata, ponekad i uz ignorisanje pojedinih događaja vezanih za kampanju (što smo utvrđivali komparativnim praćenjem medija koji nisu bili predmet analize, recimo radio i TV B92).

ŠTAMPANI MEDIJI: „KAMPANJA“ BEZ KAMPANJE

Iako po prirodi medija novine imaju „prednost zadržke“ u odnosu na elektronske (pojavljuju se dan kasnije u odnosu na događaje), u ovom slučaju to je više bio hendikep. I ono malo kampanjskih „mrvica“ probrale bi prethodno veće TV i radio stanice, tako da je mrtvilo kampanje ostavljalo još upečatljiviji utisak u analizi produkcije poslenika Gutenbergove galaksije – naročito u žanrovskoj gotovo jednoobraznosti: red vesti (najčešće), red faktografskih izveštaja (dosta zastupljeno) i, kao pravo „osveženje“ poneki, rutinski otaljani intervju sa „kandidatima“.

U kratkom vremenskom periodu više puta ponovljeni predsednički izbori sa istim kandidatima za posledicu su imali slabi angažman i izvesnu dozu apatije kod svih učesnika u predizbornom procesu, pre svega kandidata, a zatim i političkih stranaka, a, kako se videlo na kraju, i samih birača, u finalnom izbornom činu.

Ako se uporede podaci iz svih dosadašnjih analiza predizbornih kampanja koje je CeSID pratio, videće se da je, u odnosu na angažman neposrednih učesnika, ovo bila objektivno jedna od najslabijih izbornih kampanja što je za posledicu imalo i najslabiju medijsku promociju. U svim štampanim medijima, koji su bili predmet našega posmatranja u periodu od 18. novembra do 5. decembra 2002. godine objavljeno je ukupno samo 526 članaka posvećenih neposrednim izbornim aktivnostima kandidata i drugim, posrednim akterima izbora, na znatno manjoj površini (61.072 cm²) nego što je to bio slučaj u prethodnoj predsedničkoj kampanji.¹

¹ U septembarskoj kampanji 2002. godine u istom vremenskom razdoblju i, kako smo naveli, sa istim brojem kandidata (prva tri, Koštunica, Labus, Šešelj), objavljeno je 909 članaka sa znatno većom površinom tekstova. Na primer, u „Nacionalu“ je samo prvaj trojici kandidata posvećeno 27.245 cm²; u decembarskoj predsedničkoj kampanji svi tekstovi posvećeni izborima dobili su dva puta manju površinu, 13.903 cm². List „Danas“: u prethodnoj kampanji, 17.856 cm² za samo tri kandidata, a sada ukupno za sve priloge o izborima, 10.581 cm². Slično je i sa ostalim štampanim medijima.

Ako uporedimo podatake o objavljenim člancima u periodu decembarških izbora sa podacima iz drugog izbornog kruga (dva kandidata, period posmatranja medija samo 10 dana), kada je objavljeno 448 članaka, onda je još vidljivije koliko su kandidati, ali i njihovo političko okruženje, smanjili intenzitet kampanje, što ni mediji nisu uspeeli da poprave.

Očito svesni „mlake“ i prilično monotone izborne kampanje i posledica koje mogu iz toga proizaći, sami kandidati su, posebno se u tome isticao Koštunica, krivce tražili u nepovoljnom političkom okruženju i nezadovoljavajućim izbornim uslovi- ma. U prvom slučaju, okosnicu kampanje činile su optužbe upućene republičkoj vladi i njenom predsedniku da iniciraju bojkot izbora, te na taj način stvaraju nepo- voljni politički ambijent za izbor predsednika države. U drugom slučaju, sadržina najvećeg broja poruka odnosila se na problem valjanosti biračkih spiskova kao uslo- va za uspešan ishod izbora i izlaznosti građana na izbore. Mediji su stoga bili pre- plavljeni tekstovima u kojima su kandidati tražili u drugima političke krivce za mla- ku kampanju i na taj način unapred obezbeđivali sopstveni alibi za eventualni ne- uspeh izbora. Analiza diskursa je pokazala da su u upotrebi najčešće bili isprazni verbalni iskazi bez valjane argumentacije.

U takvom preizbornom ambijentu čini se da su se upravo mediji najviše trudili da koliko-toliko stvore predizbornu sliku primerenu značaju političkog čina, kao što je izbor predsednika države. Na ovakav zaključak nas, pre svega, navode podaci o zastupljenosti neposrednih učesnika u izborima (predsedničkih kandidata) i ostalih, posrednih aktera izbora (stranaka i svih drugih političkih subjekata, interesnih gru- pa, uticajnih činilaca u formiranju javnog mnjenja) u strukturi priloga. Kako bi na- doknadili izuzetno slabu aktivnost predsedničkih kandidata i shodno tome mali broj priloga posvećenih neposredno kandidatima u ovom predizbornom periodu, štam- pani mediji su apsolutni primat u strukturi zastupljenosti davali posrednim akteri- ma izbora.

Dok je u prethodnom predizbornom periodu ukupno u svim štampanim mediji- ma, koji su bili predmet naše analize, bilo *dva puta* više priloga posvećenih posred- nim akterima od priloga u kojima su zastupljeni predsednički kandidati, sada je ta- kvih priloga bilo *četiri i po puta* više.² Od ukupno 526 članaka samo je 94 bilo po- svećeno neposrednim predizbornim aktivnostima, odnosno izjavama i saopštenjima predsedničkih kandidata upućenih biračima, dok su u 432 članka predstavljeni tzv. posredni akteri izbora. Ukupna površina priloga u kojima su kandidati predstavlje- ni kao aktivni nosioci kampanje bila je samo 12.121 cm², što najbolje svedoči o ka- kvoj se kampanji radi. Posredni akteri su ukupno bili zastupljeni na površini koja je četiri puta veća od prethodno pomenutih priloga, 48.951 cm².

² Podrazumeva se da se poređenje odnosi na isti broj kandidata, prva tri u periodu septembarskih predsedničkih izbora, kao i na jednaki vremenski period posmatranja.

Tabela A. Ukupan broj i površina članaka (svi mediji)

List	Kandidati / aktivno		Posredni akteri		Ukupno	
	Članci	Površina	Članci	Površina	Članci	Površina
Politika	19	2952	85	13676	104	16628
Danas	7	1913	73	8668	80	10581
Blic	27	2767	85	7576	112	10343
Nacional	17	1557	109	12346	126	13903
Ukupno	94	12121	432	48951	526	61072

Kako se vidi iz priložene tabele mediji su objavili približno isti broj priloga u kojima su zastupljeni kandidati kao aktivni nosioci kampanje. Izuzetak je list *Danas*. Takođe, sa izuzetkom *Nacionala*, nema većih razlika u broju tekstova u kojima su protagonisti posredni akteri.

Da su se mediji upirali da stvore privid kampanje, odnosno naprave kampanju, vidi se takođe iz sadržinske strukture priloga. U nedostatku podataka o neposrednim akcijama predsedničkih kandidata mediji su objavljivali priloge koji nisu uvek bili u neposrednoj vezi sa izbornim akcijama kandidata i političkih stranaka, već su se u jednom širem kontekstu bavili izbornim pitanjima. Preciznije rečeno, u većini štampanih medija glavni izvor priloga zato su bili autorski tekstovi novinara, obavezno potkrepljeni „stručnim“ pretpostavkama o uspešnosti izbora, izlaznosti i opredeljenosti birača, i neizbežnim prognozama sve većeg broja „kvalifikovanih“ političkih analitičara, filozofa (praktičara), statističara i drugih.³

Upadljiva medijska nesrazmera u prezentaciji aktera izbornog procesa kao i dominantna sadržina novinarskih priloga dovoljno ilustruju predizbornu kampanju, ali i opštu atmosferu predsedničkih izbora. Upravo zato nikakva medijska manipulacija i „snalažljivost“, balansiranje između izbornih aktera i tema, nije mogla da prikrije činjenicu da je u odnosu na sve prethodne izbore, dakle i septembarske, predsedničke, objavljeno znatno manje članaka posvećenih izborima.

Smanjeni intenzitet i promene u načinu vođenja kampanje, kako smo zaključili, uticale su na kvantitet informacija i tematsku strukturu priloga, ali ne i na tek uspostavljeno poštovanje pravila ravnomernog i relativno objektivnog, tačnije objek-

³ Kako smo već ranije primetili, u analizama prethodnih izbora, čini se da je nastalo jedno novo zanimanje tzv. *odokativnih* političkih analitičara, koji bez podataka, bez pozivanja na konkretne propise i zakone, krajnje olako, poneseni svojim političkim uverenjima, simpatijama i antipatijama, zdušno se uključuju u izbornu propagandu i tako svesno ili nesvesno utiču na formiranje volje birača. Kao građani na to imaju pravo, ali kao stručnjaci - ne.

tivističkog informisanja javnosti o kandidatima i političkom okruženju u predizbornom periodu.

Već na prvi pogled iz podataka se vidi da su se mediji trudili da ne odstupe od principa ravnopravnog predstavljanja neposrednih aktivnosti kandidata i objektivističkog vrednosnog konteksta. U prilog tome možemo navesti podatke koji pokazuju da nema velikih razlika u aktivnom predstavljanju kandidata, kao ni u vrednosnoj oceni njihovih neposrednih predizbornih akcija.

U svim štampanim glasilima koja su bila predmet ove analize Koštunica i Pelević su aktivno predstavljeni u podjednakom broju priloga (33), a Šešelj u nešto manjem broju (28). Izuzetak je list *Danas* koji je ostao dosledan u stavu da ne objavljuje Šešeljeve političke izjave i izveštava o njegovoj političkoj aktivnosti.

U odnosu na broj priloga u kojima su predstavljene neposredne aktivnosti u kampanji kandidati su izjednačeni, ali ne i u ukupnoj površini priloga koji su njima posvećeni. U ukupnoj površini aktivnog predstavljanja kandidata (12.121 cm²), priložima posvećenih Koštunici pripada skoro polovina (5994 cm²). Sledi Pelević (3540 cm²) i na kraju liste Šešelj (2587 cm²).

Da su mediji ipak, davali prednost Koštunici u odnosu na druga dva kandidata, kako se može zaključiti na osnovu učešća u ukupnoj površini, potvrđuju podaci o posrednom predstavljanju predsedničkih kandidata, gde je on bez sumnje daleko ispred njih. U odnosu na drugog iza sebe, Šešelja, Koštunica ima *više od dva puta* priloga u kojima je posredno predstavljen, odnosno gde drugi govore o njemu kao predsedničkom kandidatu. Od Pelevića čak *deset puta* više.

Tabela B. Ukupna zastupljenost kandidata (svi mediji) (aktivno / pasivno)

	Broj	Površina
Vojislav Šešelj	123	6669
Vojislav Koštunica	241	20212
Borislav Pelević	54	4007
Ukupno	418	27288

Ukupna kvantitativna prednost koju Koštunica ima u odnosu na druge kandidate pokazuje da štampana glasila nisu bila podjednako dostupna svim kandidatima. Ako se pritom pogledaju podaci o broju priloga u kojima su predstavljene njihove političke stranke, kao i stranke i organizacije koje ih podržavaju na izborima, onda se sasvim sigurno može potvrditi teza da su mediji ipak vršili neku vrstu selektivnog informisanja. Podatak da je, na primer, *DSS imala više od četiri puta priloga od*

SRS ili čak *četrdeset ili četiri puta od SSJ* sigurno ne daje realnu sliku aktivnosti kandidata i njihovih izbornih štabova i stranaka u predizbornoj kampanji.

Sličan kvantitativan odnos je uspostavljen između stranaka koje su podržale Koštunicu, odnosno Šešelja. Skoro da je *pet puta* više priloga posvećenih strankama koje podržavaju Koštunicu od broja priloga u kojima stranke podržavaju Šešelja. Međutim, u ovom slučaju se ne radi o medijskoj percepciji, još manje o „zaturanju“ činjenica, već bez sumnje razlog leži u realnom odnosu snaga na političkoj sceni Srbije, koje stoje iza ova dva kandidata.

Ako bi se moglo zaključiti da su mediji u kvantitativnom smislu favorizovali Koštunicu, to još uvek ne znači da su bili pristrasni, a još manje da su bili „navijački“ orijentisani prema nekom od kandidata. Kvalitativna analiza priloga pokazala je da je najveći broj priloga posvećenih kandidatima bio intoniran u neutralnom kontekstu. Jednostavno, u celini, u svim medijima, najveći broj priloga, 65 %, imao je informativni karakter, bez ikakvog komentara ili stava autora ili redakcije. U kojoj meri su mediji težili da zadrže uravnoteženo i nepristrasno izveštavanje svedoči podatak da je čak 80 % priloga aktivnog predstavljanja kandidata imalo neutralnu konotaciju. Tako nešto je bilo nezamislivo u vreme predsedničkih izbora septembra 2000. godine kada su režimski i prorežimski mediji sa svojim autorskim priložima i komentarijima, ravnopravno sa vladajućim strankama, učestvovali u izbornoj kampanji.

Neinventivna, monotona kampanja bez kampanje – sudeći prema tematskoj sadržini, prave kampanje nije ni bilo. Srazmerno celokupnom broju zastupljenih tema koje su bile u medijima predstavljene pod vidom izborne kampanje, direktne kampanje skoro da nije ni bilo.

Kako smo već ranije napisali, dominantna tema kojom su svi akteri bili zaokupljeni odnosila se na izborne probleme u najširem smislu reči: izborna pravila, izborni cenzus, valjanost biračkih spiskova, mogući bojkot izbora, apeli upućeni biračima da izađu na izbore, prognoze izlaznosti na izbore, prognoze rezultata... Od ukupno 639 tema koje su dominirale u izbornim priložima u medijima, 43 % bilo je posvećeno pomenutim pitanjima, koja praktično nisu u vezi sa neposrednom kampanjom kandidata, njihovih stranaka ili stranaka i organizacija koje ih podržavaju.⁴

Kandidat(i) i njihovi izborni štabovi uglavnom su bili usmereni na kritike izbornih pravila, pre svega izbornog cenzusa, ili su bili obuzeti sumnjama u valjanost bi-

⁴ Kako se vidi tema ima više od članaka (526) u kojima su aktivno predstavljeni kandidati i posredni akteri, jer je u tekstovima kodirano najviše dve dominantne teme.

račkih spiskova, dok su mnogobrojni stručnjaci, „eksperti“ i analitičari, samostalno ili u ime specijalizovanih agencija za istraživanje javnog mnjenja, iznosili prognoze izbornog ishoda.

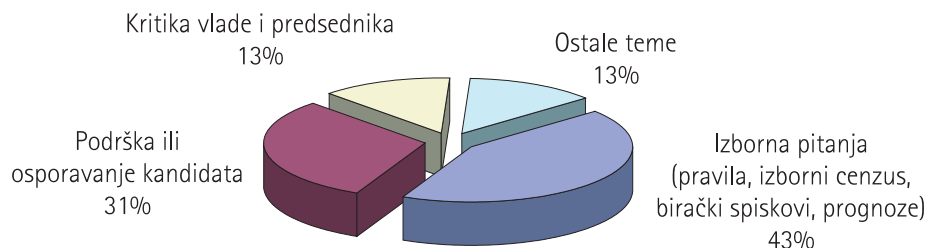
U nedostatku direktne kampanje samih kandidata mediji su upotpunjavali predizbornu rubriku „omnibus“ tekstovima koji su katkada ličili na otvoreno klađenje da li će izbori uspeti, tj. da li će na njih izaći dovoljan broj birača, ko će pobediti.

Neizbežno pitanje, kao i u prethodnom izbornom periodu, bilo je da li će posle izbora pasti Vlada Srbije, odnosno „jedan čovek na čelu Vlade Srbije - Zoran Đinđić“, kako to kaže jedan od predsedničkih kandidata, Vojislav Koštunica.

Druga po zastupljenosti tematska celina (31 % od svih zastupljenih tema) odnosila se na ličnost kandidata, odnosno osporavanje ili podršku kandidata. U odnosu na prethodne, septembarske, izbore i drugi krug izbora, oktobra meseca, praktično ništa novo nije rečeno što se već nije čulo ranije. Analiza izjava kandidata pokazala je da sami kandidati za predsednika nisu sučeljavali svoje programe i međusobno se nadmetali kako bi pridobili birače. Sporadične opaske, najčešće „izandale“ fraze u stilu ko iza koga „stoji“, u tom kontekstu opet se spominje „dežurni krivac“, premijer Đinđić, kao i pregršt prizemnih uvreda i verbalnog terorizma, čiji je glavni kreator Šešelj, bile su su glavne „kritičke“ primedbe upućene protivkandidatu.

Konačno, i u ovoj predsedničkoj kampanji nije se odustalo od direktnih optužbi na račun Vlade Srbije, odnosno njenog predsednika. „Kada kažem Vlada Srbije, prevažhodno mislim na njenog predsednika“ - izjava jednog od predsedničkih kandidata u prethodnoj kampanji - čini se da kao mora pritiska kandidate i u znatnoj meri obeležava karakter ove kampanje.

Grafikon 1. Tematska struktura (ukupno za sve medije)

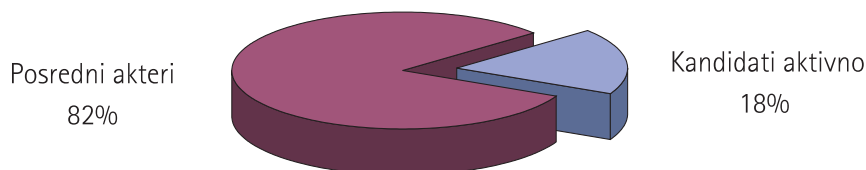
Kako tematska struktura pokazuje, prave kampanje praktično nije bilo, te je bilo veoma teško odrediti kakve su prirode bili nastupi kandidata u javnosti, odnosno odrediti dominantni tip kampanje koji su kandidati vodili. Pozitivnog pristupa u nastupima, kao što je promocija sopstvenih ideja i zalaganje za sopstveni program uređenja Srbije, tj. pozitivne kampanje, skoro da nije bilo. Imajući u vidu da je u celini bilo najviše negativnog naboja, bilo prema drugom kandidatu, bilo prema aktuelnoj vlasti, republičkoj vladi, dominirala je negativna kampanja (63 % od ukupnog broja aktivnog predstavljanja kandidata u medijima).

Na kraju opšteg uvida u štampane medije može se zaključiti da je pozitivna posledica mlake kampanje i međusobnog sučeljavanja kandidata i njihovih programa bila u domenu upotrebe retoričkih strategija i sredstava. Za razliku od prethodnih predsedničkih izbora, u kojima su kandidati imali protivkandidata, sada je bilo znatno manje međusobnih uvredljivih poruka i klevetanja i upotrebe neprimerenog rečnika na granici govora mržnje. Sami mediji i sada, kao i u periodu septembar - oktobar 2002. sa izuzecima, kako smo već pisali, ne samo što nisu proizvodili neprimereni politički govor već su, kao *Politika* i *Danas*, izbegavali da prenose uvredljive izjave kandidata i političara.

Politika

Kao i u drugim štampanim medijima, tako su se i u *Politici* trudili da izbornu kampanju predstavljaju življom i bogatijom nego što je ona u stvarnosti izgledala. Otuda i u ovom listu upadljiva nesrazmera između broja članaka posvećenih direktnoj kampanji kandidata i članaka u kojima su predstavljeni posredni akteri izbora.

Grafikon 2. Kandidati (aktivno) – Posredni akteri

Izveštavanje je, uprkos uvođenju novih novinarskih formi, bilo znatno manjeg intenziteta i po broju i po obimu članaka, a pored svega, veoma monotono.

Kako se vestima i izveštajima o malobrojnim i siromašnim aktivnostima kandidata i njihovih stranaka, saopštenjima o podrškama koje su oni dobijali, takođe i brojnim zvaničnim saopštenjima Republičke izborne komisije, nije moglo stvoriti odgovarajuće predizborno raspoloženje, *Politika* je veliki prostor dala novoj novinarskoj formi priloga, koju je uvela u prethodnim septembarskim izborima, a, videli smo, naročito koristila u drugom izbornom krugu. Jednostavno, svakog dana u listu se mogao naći najmanje jedan kolaž-prilog posvećen nekoj izbornoj temi, sastavljen od različitih mišljenja i prognoza, ličnih uverenja i izjava predstavnika političkih stranaka, stručnjaka i analitičara. Na kraju teksta uvek je uredno potpisan novinar, autor kolaž-priloga. Čitaoci su imali prilike da se više puta sreću sa „već viđenim“ stručnjacima koji su govorili o poznatim „već viđenim“ temama. Tako su se i ovi prilozima, uprkos dobroj nameri uređivača i autora, uklapali u opštu predizbornu jednoličnost. Ipak, ne može se negirati da je, bez obzira na sadržinu i kvalitet priloga, *Politika* na ovaj način davala doprinos predizbornoj kampanji - podizala predizborno raspoloženje građana i podsećala ih na građansko pravo i obavezu učešća na izborima.

Kako se već videlo iz podataka navedenih u uvodnim napomenama, *Politika* je, kao i drugi listovi, objavila izuzetno mali broj tekstova posvećen izbornoj kampanji. U poređenju sa svim dosadašnjim izborima to je odista drastičan pad. Šta to znači, najbolje se može zaključiti ukoliko uporedimo sa drugim krugom predsedničkih izbora oktobra 2002. u kojima su učestvovala samo dva kandidata, a period kampanje praktično je bio sveden na desetak dana.⁵

U periodu praćenja decembarske predizborne predsedničke kampanje u *Politici* je objavljeno ukupno 104 članaka, dok je u pomenutom drugom izbornom krugu, objavljen 121 članak.

Da *nije* u pitanju nepotpuno i selektivno izveštavanje od strane *Politike*, može se zaključiti ukoliko uporedimo dobijene podatke sa podacima iz ostalih štampanih medija koji su bili predmet ove analize. Kada je u pitanju medijsko predstavljanje neposredne kampanje kandidata, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu, nema bitnog odstupanja u posmatranim medijima, te da medijska slika u priličnoj meri odražava realnu sliku izborne kampanje kandidata.

Ukupno samo 19 priloga odnosi se na aktivno predstavljanje kandidata, odnosno njihovu neposrednu kampanju, a razlike među kandidatima nisu velike.

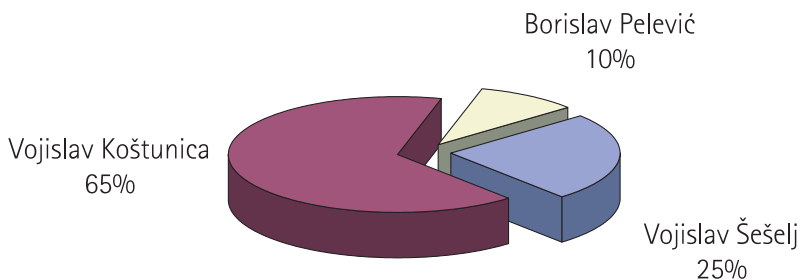
⁵ Uporediti sa rezultatima predsedničkih izbora septembar - oktobar 2002. u OKO IZBORA 9, CeSID, mart 2003.

U odnosu na svoje protivkandidate, kako u pogledu broja predstavljanja, tako i u pogledu vrednosnog konteksta, Koštunica je u neznatnoj prednosti, što nije slučaj i sa distribucijom površine ove vrste priloga. Podaci pokazuju da je, sudeći po površini priloga u kojima se izveštava o neposrednoj kampanji kandidata, Koštunici poklonjena veća pažnja.⁶

Slična slika se dobija ukoliko se pogledaju podaci o tzv. pasivnom predstavljanju kandidata, odnosno o njihovoj zastupljenosti u priložima u kojima o njima govore drugi. U ovoj vrsti priloga učešće Koštunice u ukupnoj površini je čak 76,2 %, Šešelja 23,8 %, dok o Peleviću u izveštavanju *Politike* nema nijednog priloga što navodi na zaključak da on nije izazivao pažnju javnosti.

U celini gledajući, ukupna aktivna i pasivna zastupljenost kandidata pokazuje kvantitativnu prednost Koštunice u odnosu na druga dva kandidata.

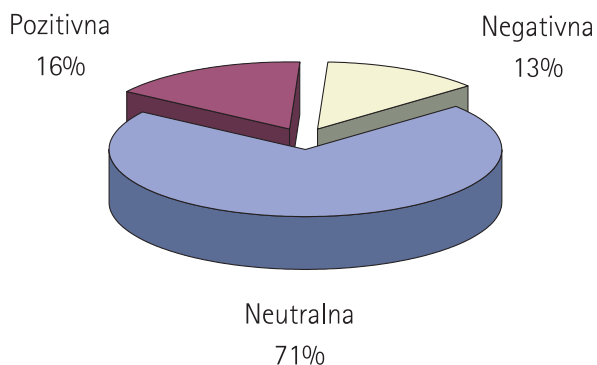
Grafikon 3. Zastupljenost kandidata (ukupna)

U kvalitativnom smislu izveštavanje *Politike* o kandidatima i njihovim neposrednim aktivnostima u kampanji bilo je uravnoteženo i nepristrasno.

⁶ Pogledati podatke na kraju teksta u tabelama 2 i 6.

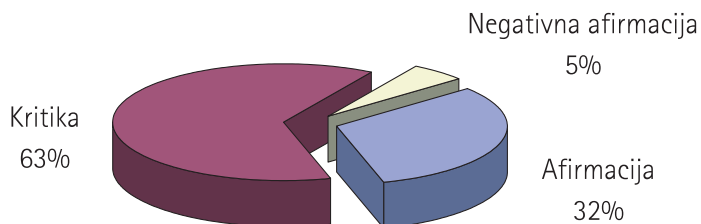
Grafikon 4. Ukupna vrednosna konotacija

U ukupnoj strukturi priloga dominirala je neutralna vrednosna konotacija, što praktično znači da nije bilo značajnih razlika u pojedinačnoj vrednosnoj oceni kandidata. Najveći broj priloga u pozitivnom kontekstu imao je Koštunica; nasuprot njemu, Šešelj je prednjačio u broju priloga sa negativnom konotacijom.⁷

Siromašna kampanja kandidata nije se samo ogledala u njihovim malobrojnim javnim nastupima pred biračima, već i u sadržini i tipu kampanje. Kako se može zaključiti iz izveštavanja *Politike*, kandidati su najmanje pažnje posvetili afirmaciji sopstvenog programa.

Grafikon 5. Tip kampanje

⁷ Tabela 6.

Iako je dominirala negativna kampanja, u sadržinskom smislu je najmanje pažnje posvećeno kritici programa protivkandidata ili afirmaciji sopstvenog preko kritike tuđeg programa. Sadržina kritike kandidata, baš kao i na septembarskim predsedničkim izborima, bila je usmerena na Vladu Srbije i njenog premijera i pozivima za raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora – u ukupnoj strukturi tema čak 33 %.

Ako se ima u vidu da se druga tema po zastupljenosti svodila na problem valjanosti biračkih spiskova, zakonski izborni cenzus, kao i na mogući bojkot, može se zaključiti da prave kampanje, u kojoj bi se sučeljavali kandidati i njihovi programi, nije ni bilo. I u ovim pitanjima oštrica kritike bila je usmerena ka Vladi Srbije, odnosno njenom predsedniku. Neprestano ponavljanje, naročito od strane Koštunice, da „neko mora odgovarati ako izbori ne uspeju“, da je taj „neko“ samo „onaj koji je raspisao ove izbore“, imalo je za cilj da za eventualni neuspeh izbora okrivi predsednika Vlade Srbije i političke protivnike.

Inače, kako smo već na početku naglasili, nedostatak direktne kampanje *Politika* je nadoknađivala brojnim priložima o učešću posrednih (ne)političkih aktera u izbornom procesu. Analiza sadržaja priloga pokazuje da je za političke stranke, čija je uloga po prirodi stvari da neposredno utiču na tok i ishod izbora, glavna tema bila podrška, isprazna, deklarativna, odnosno osporavanje kandidata, po pravilu, bez obrazloženja.

Značajno mesto u izveštavanju *Politike* imali su, takođe, istraživači javnog mnjenja, politički analitičari i tzv. eksperti za tumačenje političkog života u Srbiji.⁸ Prognoze ishoda izbora sa naslovima u stilu „Ko će čije uzeti birače“ ili „Labusovi glasači rešavaju izbore“, kao i obavezno „uređivanje“ i „čišćenje“ političke scene posle izbora, bile su njihove omiljene teme, za šta su u *Politici* dobijali zapaženo mesto.⁹

Politika je, mora se konstatovati, tokom čitave kampanje objavljivala pozive upućene „prezasićenim“ biračima od strane političkih stranaka, sindikata, javnih ličnosti, da ispune svoju građansku dužnost i izađu na izbore.

Pred same izbore u povećem tekstu koji je *Politika*, u dobro poznatom pređašnjem maniru, naslovila „Glasanje je patriotski čin“, preneti su pozivi građanima upućeni od predstavnika nacionalnih udruženja Srba iz BiH, Udruže-

⁸ Videti tabele 11 i 12.

⁹ Veoma zaposlen oko ove teme bio je politički analitičar Đorđe Vukadinović koji sa sigurnošću predviđa ishod partijske scene i smatra da „prisustvujemo definitivnom razlazu DOS-a, pošto je DHSS „zamrznuo“ članstvo u DOS-u, te je to „svakako jasan signal da i zagovornici DOS-ovog bratstva i jedinstva uviđaju da je ta priča sa DOS-om ispričana i privedena logičnom kraju“, *Politika*, 21. novembar 2002.

nja Srba iz Hrvatske, Zajednice Srba iz BiH i Hrvatske, Srpskog foruma iz Crne Gore i Srpskog društva „Dr Jovan Rašković“, da izađu na izbore i glasaju za predsedničkog kandidata Vojislava Koštunicu. U vešto sastavljenom tekstu naglašava se da je opredeljenje za Koštunicu „proisteklo iz uverenja da će on moći da „zaustavi dalju kriminalizaciju društva, prodaju preduzeća u bescenje, secesionizam, siromašenje srpskog seljaka, odliv mozgova, kao i sveukupno rastakanje srpskog nacionalnog bića“. A zatim izveštač, autor teksta, kao dokaz postojanja nepatriotskih snaga u državnoj vlasti navodi izjavu jednog od „patriota“ da je, eto, Vlada Srbije izdvojila 35 miliona evra za finansiranje nekih nevladinih organizacija „koje sasvim pouzdano rade protiv nacionalnih i državnih interesa“. U nameri da uveri čitaoce da u Srbiji postoje opasne nepatriotske snage koje finansira Vlada Srbije, autor priloga citira izjavu predsedničkog kandidata Borislava Pelevića, koji uzgred nije član nijednog navedenog udruženja. Veza između njega i pomenutih predstavnika jeste u istovrsnim optužbama na račun Vlade i organizacija koje dobijaju „ogromna sredstva“, a „koje su do sada dokazale da rade protiv države... Zato je nužno da DOS što pre siđe sa političke scene Srbije, a preduslov za to jeste uspeh predsedničkih izbora“.

Da prilog „Glasanje je patriotski čin“ nije sročten bez određene vrednosne konotacije pokazuje saopštenje DSS-a, objavljeno u antrfileu, u kojem se, po ko zna koji put, navodi da se Zoran Đinđić „sve očajnije upire da izbori za predsednika Srbije ne uspeju“.¹⁰

Revnosna u nameri da probudi savest birača, *Politika* je svesno *kršila izbornu tišinu*, objavljujući apel građanima poslat od strane poznatih ličnosti iz sveta kulture i sporta da izađu na izbore i izaberu predsednika.

PRILOG: TABELE

Tabela 1. Broj i površina priloga: kandidati - ukupno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	15	24.6	1047	13.1
Vojislav Koštunica	40	65.6	5909	74.1
Borislav Pelević	6	9.8	1024	12.8
Ukupno	61	100.0	7980	100.0

¹⁰ *Politika*, 3. decembar 2002, str. A7.

Oko izbora

Tabela 2. Zastupljenost kandidata - aktivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	5	26.3	555	18.8
Vojislav Koštunica	8	42.1	1373	46.5
Borislav Pelević	6	31.6	1024	34.7
Ukupno	19	100.0	2952	100.0

Tabela 3. Zastupljenost kandidata - pasivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	10	23.8	492	9.8
Vojislav Koštunica	32	76.2	4536	90.2
Borislav Pelević	0	0	0	0
Ukupno	42	100.0	5028	100.0

Tabela 4. Vrednosna konotacija - ukupno

	Broj	%
Neutralna	43	70.5
Pozitivna	10	16.4
Negativna	8	13.1
Ukupno	61	100.0

Tabela 5. Vrednosna konotacija: kandidati - ukupno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	46.7	13.3	40.0	100.0
Vojislav Koštunica	77.5	20.0	2.5	100.0
Borislav Pelević	83.3	0	16.7	100.0

Tabela 6. Vrednosna konotacija: kandidati - aktivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	40.0	0	60.0	100.0
Vojislav Koštunica	87.5	12.5	0	100.0
Borislav Pelević	83.3	0.0	16.7	100.0

Tabela 7. Vrednosna konotacija: kandidati - pasivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	50.0	20.0	30.0	100.0

Mediji u izbornoj kampanji

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Koštunica	75.0	21.9	3.1	100.0
Borislav Pelević	0	0	0	0

Tabela 8. Tip kampanje - ukupno

Afirmacija	31.6
Kritika	63.2
Negativna afirmacija	5.3
Ukupno	100.0

Tabela 9. Tip kampanje: kandidati - ukupno

	Afirmacija	Kritika	Negativna afirmacija	Ukupno
Vojislav Šešelj	0	40.0	60.0	100.0
Vojislav Koštunica	50.0	50.0	0	100.0
Borislav Pelević	33.3	66.7	0	100.0

Tabela 10. Tematska struktura: kandidati

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	3	12.5
Uspostavljanje pravne države, pisanje novog Ustava	2	8.3
Socijalna pitanja	2	8.3
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	8	33.3
Srpski nacionalni interes, Kosovo	3	12.5
Izlaznost na izbore, moguć bojkot	2	8.3
Haški tribunal	4	16.7
Ukupno	24	100.0

Tabela 11. Posredni akteri

	Broj	%
DSS	10	11.8
G17 PLUS	3	3.5
DOS	11	12.9
Stranke koje podržavaju Koštunicu	4	4.7
SPS	3	3.5
SRS	1	1.2

Oko izbora

	Broj	%
Republička izborna komisija	9	10.6
CeSID	3	3.5
Premijer, članovi Vlade	5	5.9
Međunarodne institucije	7	8.2
Sindikati	4	4.7
Nevladine organizacije, Otpor	2	2.4
Mediji, istraživači javnog mnjenja, analitičari	15	17.6
Ostalo	8	9.4
Ukupno	85	100.0

Tabela 12. Tematska struktura – posredni akteri

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	22	24.4
Pozivi na izbore	20	22.2
Podrška kandidatu	19	21.1
Osporavanje kandidata	10	11.1
Prognoze izbora, istraživanje javnog mnjenja	11	12.2
Moguć bojkot izbora	3	3.3
Srpski nacionalni interes, Kosovo	2	2.2
Ustav, pravna država	2	2.2
Ostalo	1	1.1
Ukupno	90	100.0

Danas

Prema broju i ukupnoj površini priloga o izbornoj kampanji u odnosu na druge štampane medije, koji su bili predmet našeg posmatranja, list *Danas* je bio na poslednjem mestu. Kada je u pitanju sadržina i kvalitet priloga, kako i sve dosadašnje analize pokazuju, to se ne može reći.

Danas nastavlja da slobodnim i otvorenim tekstovima svojih novinara i kritičkim redakcijskim prilozima neguje, sa manje ili više uspeha, kvalitetno analitičko novinarstvo. Tekstovi u kojima dominira oštar kritički pristup prema političkoj sceni Srbije ne oslanjaju se na „ekspertska“ mišljenja ili političke izjave stranačkih funkci-

onera, već na samostalnom i slobodnom rasuđivanju autora. Za razliku od *Politike*, kojoj je po svom uređivačkom modelu najbliži, novinari i saradnici u listu *Danas* izražavaju sopstvene stavove o izbornim pitanjima i političkim (ne)prilikama. Ako se tome dodaju kritički intonirani redakcijski tekstovi, komentari, onda se može zaključiti da je list uprkos preovlađujućem stanju ravnodušnosti uspevao da sačuva karakter angažovanog medija.

Kritička izoštrenost lista, uglavnom utemeljena na nepristrasnom objektivističkom prosuđivanju, ispoljava se podjednako na sve glavne aktere političkog života u Srbiji. Čini se da je to najviše došlo do izražaja upravo u tekstovima posvećenim ovim predsedničkim izborima.

U redakcijskom komentaru sa naslovom „Destruktivni rivalitet“ za krizu na srpskoj sceni i mogućnost neuspeha predsedničkih izbora okrivljuju se oba krila pobedničke koalicije od oktobra 2000. godine i njihovi lideri: DS zato što odbija da da podršku Koštunici, a DSS i njen lider zato što odbijaju da tu podršku traže. Zaključak komentara je da bi takvo ponašanje moglo da dovede do neuspeha izbora.¹¹

Slobodno, otvoreno tumačenje uzroka i posledica nagomilanih političkih nesuglasica koje su kulminirale u izbornom periodu davalo je pečat celokupnom izveštavanju u predizbornoj kampanji. Zato je, uprkos malom broju priloga u kojima su predstavljeni kandidati (aktivno/pasivno) i drugi politički akteri u predsedničkoj kampanji, *Danas* izveštavao svestrano, potpuno i pretežno u neutralnom kontekstu.

Danas je objavio ukupno 80 članaka o kandidatima i izborima, što je ako se uporedi sa drugim štampanim medijima, kako smo naveli, najmanji broj. Međutim, ukoliko se uporede podaci o ukupnoj površini članaka zapaža se da se nalazi na trećem mestu, ispred *Blica* i *Večernjih Novosti*, iako oba lista imaju veći broj priloga.¹²

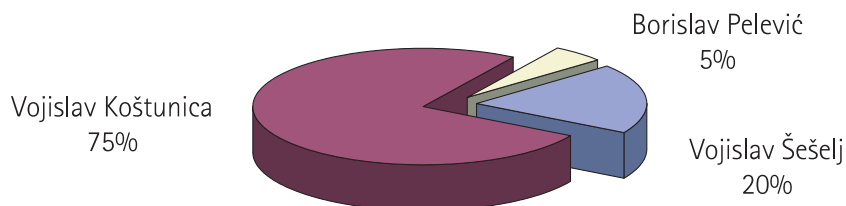
Najozbiljnija primedba koja se može uputiti ovom glasilu bila bi da je inače objektivno slaboj direktnoj kampanji kandidata pridavao malu pažnju. Sudeći pre-

¹¹ Navodimo ključne izvode iz komentara: „I tu smo ponovo kod ključnog uzroka svih zapleta i kriza odnosa između dva suprotstavljena krila bivše koalicije koja je pobedila 2000. g. Njihov destruktivni rivalitet nastavlja se i u ovim predsedničkim izborima, sa dobrim izgledima da dovede do njihovog neuspeha. Đinđićevo krilo moralo bi se pomiriti sa činjenicom da nema kandidata koji bi mogao da nadmaši Koštunicu i zato ne izlazi na izbore. Ako iskreno smatra da je interes Srbije da ovi izbori uspeju, ostatak DOS bi morao uputiti jasnu poruku svojim pristalicama da glasaju za Koštunicu... Tvrđoglavu igru nastavlja i Koštunićino krilo, odbijajući da učini bilo kakav gest koji bi ličio na traženje podrške bivših koalicionih partnera, iako je sasvim izvesno da izvornih, bezrezervnih pristalica Vojislava Koštunice nema dovoljno da bi samo njihovim glasovima on mogao biti izabran za predsednika. Svesne da ovakvom taktikom vode neuspehu izbora, obe strane su se skoncentrisale na to da dokažu da je glavni krivac na drugoj strani“, *Danas*, 20. novembar 2002.

¹² Videti tabelu A u uvodnom delu teksta.

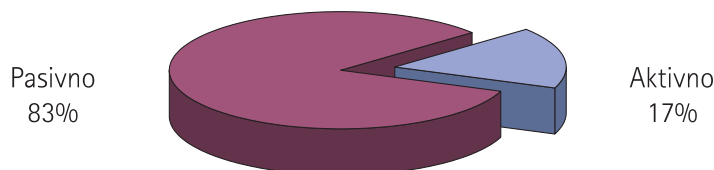
ma broju priloga koji se odnose na neposrednu aktivnost kandidata, kampanje nije ni bilo. Samo sedam priloga o neposrednoj aktivnosti kandidata. Najviše priloga ima Koštunica, a zatim Pelević. O Šešeljuvoj neposrednoj aktivnosti nema ni reči.

Grafikon 6. Broj priloga kandidata

Skoro da je pet puta više priloga u kojima su kandidati „viđeni“ očima drugih, pasivno zastupljeni, te je na izvestan način, bar u kvantitativnom smislu, nadoknađen mali broj informacija o njihovim neposrednim aktivnostima u kampanji. Po broju priloga u pasivnom predstavljanju prednjači Koštunica, o Peleviću nema nijednog priloga, dakle, niko se njime nije bavio, dok je u ovoj vrsti priloga bio zastupljen i Šešelj. Moglo bi se reći da upravo pasivna zastupljenost kandidata predstavlja najverniju sliku njihove realne političke snage i šansi koje ima u izbornom plasmanu. *Danas* se u tom pogledu nije razlikovao od drugih štampanih medija.

Grafikon 7. Način predstavljanja

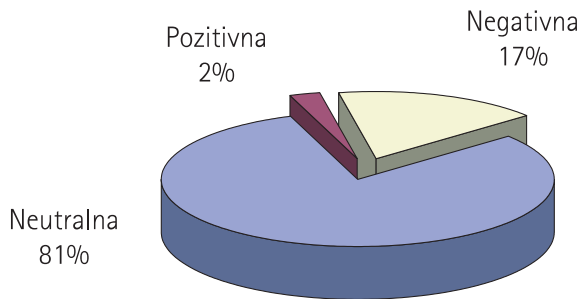

U pogledu vrednosnog konteksta u kojem se pisalo o kandidatima, *Danas* se takođe nije razlikovao od ostalih medija. Monotona kampanja samih kandidata i njihovih stranaka, mlaka podrška ili isto takvo osporavanje kandidature, za posledicu su imali da je u listu *Danas* dominirala neutralna vrednosna konotacija. Kratki tekstovi informativnog karaktera o aktivnosti kandidata ili deklarativne podrške, zatim mlake kritike od strane suparničkih stranaka nisu mogle da imaju bilo koji drugi kontekst.

Kritički redakcijski napisi, kolumne saradnika i karikature koje je objavljivao *Danas* odnosile su se, kako smo već naveli, na širi politički kontekst u kojem se odigravaju izbori. Autori napisa su, posredno, razloge mogućih neuspešnih izbora videli u nesređenoj političkoj sceni Srbije i nestabilnosti demokratske vlasti.¹³

Neposredne optužbe za mogući neuspeh izbora upućivane predsedničkom kandidatu DSS, Vojislavu Koštunici, odnosile su se kako na njegovu neaktivnost u kampanji, tako i na sadržinu. Izjave o tome da će sastavni deo kampanje biti neizbežna kritika Vlade Srbije, a protivkandidat Šešelj samo ukoliko bude potrebno, naišle su na direktnu osudu u listu *Danas*.¹⁴

Grafikon 8. Ukupna vrednosna konotacija

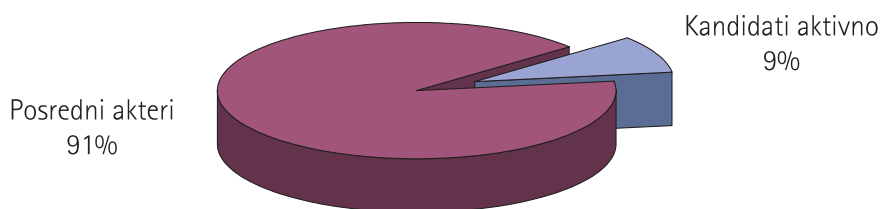

¹³ U autorskom komentaru sa naslovom „Trojka za izluđivanje“ izražava se kritički odnos prema svim kandidatima, glavnim akterima na političkoj sceni Srbije koji zagovaraju bojkot izbora: „Srbija zna šta neće, ali ne zna šta hoće. Neće dešnjake. Ako ih neće, zašto se onda samo oni nude? Valjda zato što se i u oktobru pokazalo da Srbija nije za suprotnu, evropsku priču. Može biti da je glavni cilj izborne igranke bez prestanka samo to da se dokaže kako Srbiji predsednik nije potreban. Ni sa leve, ni sa desnice. Nije potreban ni kandidatima, što oni pokazuju učešćem u tri...“, *Danas*, 21. novembar 2002.

¹⁴ Dve karikature Koraksa vizuelno ilustruju stav lista prema izbornoj sceni Srbije. Jedna, na kojoj Šešelj i Koštunica sede u prozirnoj biračkoj kutiji sa izvnutim šeširima, u stilu prosjaka. Ključna poruka bi bila da je izborna ponuda slaba, 25. novembar. Druga karikatura u vikend izdanju, na strani 1, prikazuje Koštunicu kako preko svog plakata na bilbordu nalepljuje plakat na kojem piše „Dole Đinđić“, 29-30. novembar 2002.

Kao i ostali štampani mediji, *Danas* je takođe mnogobrojnim raznovrsnim tekstovima, koji se direktno ili indirektno odnose na predstojeće izbore, podsećao i podsticao građane da se uključe u izbornu utakmicu. Posrednim akterima posvećeno je čak više od deset puta priloga nego direktnoj kampanji kandidata.

Grafikon 9. Kandidati (aktivno) - Posredni akteri

Dok su se kandidati pretežno bavili kritikom vlasti u Srbiji, oličene u Vladi i njenom predsedniku¹⁵ i upućivali pozive biračima da izađu na izbore i izaberu predsednika čime bi omogućili raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora i promenu vlasti, dotle su se u prilogima posvećenih posrednim akterima isticale organizacione teme izbora: birački spiskovi, problemi izbornog cenzusa, rezultati istraživanja javnog mnjenja i pozivi građanima da se odazovu na izbore. Druga grupa tema, kojima su se posebno bavile političke stranke, odnosila se na podrške kandidatima, naročito Koštunici.¹⁶

Sve u svemu slaba i neinventivna kampanja, u medijskom smislu nezanimljiva, nije mogla da se nadoknadi analitičkim tekstovima i kritičkim napisima novinara i saradnika lista *Danas*.

¹⁵ Kako to predstavlja N. Odalović vidi se u prilogu od 22. novembra: „...Vojislav Koštunica neće da se bori protiv Šešelja nego protiv Đinđića. I to je nekako dirljivo. Problem je, međutim, što se Đinđić nije kandidovao, a Šešelj kandidovao i to prvi... 'E što mi je drago što će Koštunica da pobedi onog Đinđića', rekla je tetka Zorica svojoj seki, a mojoj komšinici tetka Sofiji. A tetka Sofija se iznervirala zbog njene neobaveštenosti i dreknula u slušalicu: 'Pa ne kandiduje se Đinđić, nego Šešelj'. Ali tetka Zorica je ostala pri svome, jer je tako rekao Voja...”.

¹⁶ Videti tabele 11 i 12 na kraju teksta.

U listu *Danas* bilo je prekršaja izborne tišine. U alegorijskom stilu intonirana, 6. decembra 2002. godine objavljena je kritika lidera i građana o političkim prilikama uoči izbora u kojoj se ne pominju imena nijednog od njih, ali se lako može zaključiti na koga se odnosi. Dan uoči izbora objavljen je već pomenuti poziv građanima od strane poznatih javnih ličnosti da izađu i izaberu predsednika.

PRILOG: TABELE

Tabela 1. Broj i površina priloga: kandidati - ukupno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	8	19.5	286	24.6
Vojislav Koštunica	31	75.6	4329	65.6
Borislav Pelević	2	4.9	104	9.8
Ukupno	41	100.0	4719	100.0

Tabela 2. Zastupljenost kandidata - aktivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	0	0	0	0
Vojislav Koštunica	5	71.4	1809	94.6
Borislav Pelević	2	28.6	104	5.4
Ukupno	7	100.0	1913	100.0

Tabela 3. Zastupljenost kandidata - pasivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	8	23.5	286	10.2
Vojislav Koštunica	26	76.5	2520	89.8
Borislav Pelević	0	0	0	0
Ukupno	34	100	2806	100.0

Tabela 4. Vrednosna konotacija - ukupno

	Broj	%
Neutralna	33	80.5
Pozitivna	1	2.4
Negativna	7	17.1
Ukupno	41	100.0

Oko izbora

Tabela 5. Vrednosna konotacija: kandidati - ukupno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	62.5	0	37.5	100.0
Vojislav Koštunica	87.1	3.2	9.7	100.0
Borislav Pelević	50.0	0	50.0	100.0

Tabela 6. Vrednosna konotacija - aktivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	0	0	0	0
Vojislav Koštunica	100.0	0	0	100.0
Borislav Pelević	50.0	0	50.0	100.0

Tabela 7. Vrednosna konotacija - pasivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	62.5	0	37.5	100.0
Vojislav Koštunica	84.6	3.8	11.5	100.0
Borislav Pelević	0	0	0	0

Tabela 8. Tip kampanje - ukupno

Afirmacija	42.9
Kritika	57.1
Negativna afirmacija	0
Ukupno	100.0

Tabela 9. Tip kampanje: kandidati - ukupno

	Afirmacija	Kritika	Negativna afirmacija	Ukupno
Vojislav Šešelj	0	0	0	0
Vojislav Koštunica	40.0	60.0	0	100.0
Borislav Pelević	50.0	50.0	0	100.0

Tabela 10. Tematska struktura: kandidati

	Broj	%
Pozivi na izbore, izlaznost	5	45.5
Kritika Vlade, vanredni izbori	6	54.5
Ukupno	11	100.0

Tabela 11. Posredni akteri

	Broj	%
DSS	7	9.5
G17 PLUS	1	1.4
DOS	15	20.3
Stranke koje podržavaju Koštunicu	9	12.2
Republička izborna komisija	6	8.1
CeSID	2	2.7
Premijer, članovi Vlade	7	9.5
Druge političke stranke	4	5.4
Sindikati	4	5.4
Mediji, istraživači javnog mnjenja, analitičari	10	13.5
Međunarodne institucije	1	1.4
Ostalo	8	10.8
Ukupno	74	100.0

Tabela 12. Tematska struktura - posredni akteri

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	17	22.4
Podrška kandidatu	15	19.7
Osporavanje kandidata	6	7.9
Pozivi na izbore	16	21.1
Prognoze izbora, istraživanje javnog mnjenja	11	14.5
Izlazak na izbore, moguć bojkot	6	7.9
Ostalo	5	6.6
Ukupno	76	100.0

Večernje novosi

Kao što su kandidati i njihove kampanje bile jednolične i nezanimljive, takvo je bilo i izveštavanje štampanih medija. U tom smislu *Večernje novosti* nisu se razlikovale od ostalih medija. Već na prvi pogled se zapaža da je izveštavanje, kao i kod drugih glasila, kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu, ograničeno i nezanimljivo, baš kao i sama kampanja.

Mali broj priloga i mala ukupna površina koja je posvećena izbornoj kampanji, neuporedivo manji nego u periodu septembarskih predsedničkih izbora, u kvantitativnom smislu *Novosti* ne razlikuje od drugih štampanih glasila.

Prema ukupnom broju članaka, 104, *Novosti* se, zajedno sa *Politikom*, nalaze u „zlatnoj“ sredini, ali su u ukupnom prostoru koji su posvetili izbornoj kampanji, 9617 cm², na poslednjem mestu.¹⁷ Što se ukupne površine tiče, objašnjenje je svakako u činjenici da *Novosti* ni u vreme ove izborne kampanje nisu promenile svoju osnovnu uređivačku koncepciju, da kratkim vestima i izveštajima pruže svestranu sliku o događanjima na političkoj sceni Srbije (za razliku od prelomnih, već istorijskih predsedničkih izbora 2000. godine kada je uredništvo *Novosti*, stavljajući sebe u poziciju aktivnog učesnika izbora na strani aktuelnog vladajućeg režima, potpuno izmenile profil svog lista, to više, počev od vanrednih parlamentarnih izbora decembra 2000. godine, nije slučaj¹⁸).

Direktnoj kampanji kandidata, njihovom aktivnom učešću, *Novosti* su posvetile 24 priloga, odnosno 23 % od ukupnog broja članaka posvećenih izborima. Po broju i površini ove vrste priloga zauzimaju prvo mesto među medijima koji su bili predmet ove analize, što navodi na zaključak da su se trudile da pruže što potpunije informacije svojim čitaocima. Uopšte, sudeći po ostalim podacima, zastupljenosti kandidata, vrednosnoj konotaciji i preovlađujućem tipu kampanje, može se zaključiti da su *Novosti* dale prilično uravnoteženu i svestranu medijsku sliku predsedničke kampanje.

Pre svega, uočljivo je poštovanje principa ravnomerne zastupljenosti kandidata, što se, kao i kod ostalih medija, naročito zapažalo u predstavljanju njihovih neposrednih aktivnosti u kampanji.¹⁹

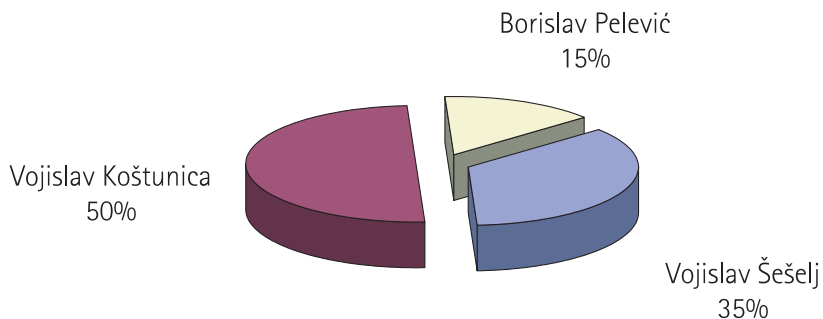
Veće razlike zapažaju se u pasivnoj zastupljenosti predsedničkih kandidata, gde po broju priloga prednjači Vojislav Koštunica. U ukupnom predstavljanju, aktivnom i pasivnom, Koštunica učestvuje sa 50 % priloga.

¹⁷ Pogledati tabelu A u uvodnom delu teksta.

¹⁸ O promenama u medijima videti u knjizi Mirjana Todorović i Stjepan Gredelj, SLOBODNI I OSLOBODENI MEDIJI, CeSID, 2001. i OKO IZBORA 9, CeSID, 2003.

¹⁹ Tabela 2 na kraju teksta.

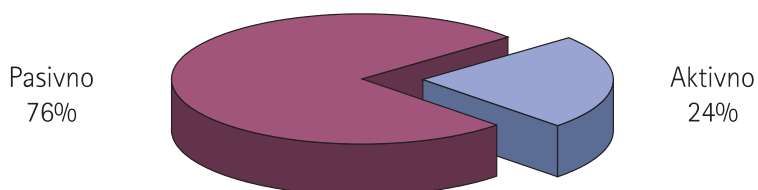
Grafikon 10. Broj priloga (kandidati)

Međutim, sudeći po podacima, ali i realnom odnosu političkih snaga koje kandidati predstavljaju, što se u javnosti manifestovalo ili u podršci ili u osporavanju, *Novosti* su svojim čitaocima dale prilično objektivnu sliku o kvantitativnim pokazateljima učešća kandidata u kampanji.²⁰

Kako smo već u uvodnom delu naveli, izveštavanje štampanih medija pretežno je bilo neutralno, te su i u *Novosti* najveći broj priloga stavljale u neutralni kontekst.

Grafikon 11. Ukupna vrednosna konotacija

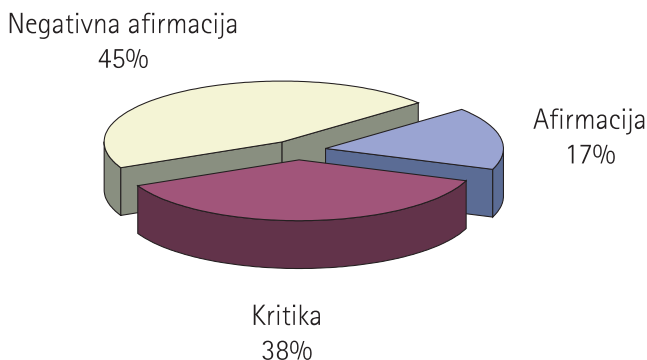
²⁰ Tabele 1 i 3 na kraju teksta.

Međutim, važno je naglasiti da ukoliko su izražavale vrednosni stav, vrednosna konotacija kandidata nije odstupala od stavova dominantnog javnog mnjenja u Srbiji.

Po broju priloga sa negativnom konotacijom Šešelj je ispred Koštunice. Kada je u pitanju pozitivna konotacija, nije bilo većih razlika između ova dva kandidata. Očigledna marginalizacija Pelevića kako od strane protivkandidata, tako i od političke javnosti, ostavila je Pelevića bez ijedne vrednosne ocene, bilo pozitivne, bilo negativne.²¹ Kada se o ovom kandidatu radi, takav pristup je karakterističan i za ostale medije.

Sudeći po izveštavanju *Novosti*, kandidati su prevashodno vodili negativnu kampanju, čija se sadržina u tematskom smislu svodila bilo na međusobne kritike i osporavanja, bilo na kritike rada Vlade Srbije i optužbe za korupciju i kriminal.²²

Grafikon 12. Tip kampanje

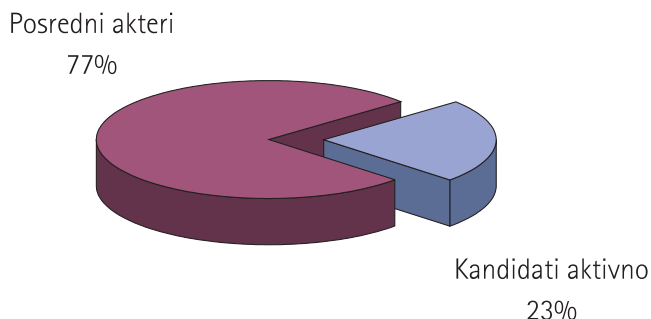

Nedostatak direktne kampanje, odnosno nedostatak vesti i izveštaja o neposrednim aktivnostima kandidata, *Novosti* su, takođe, nadoknađivale tekstovima o političkom okruženju izbora. Neposredni rezultat takvih (ne)prilika jeste *skoro tri i po puta više članaka* u kojima su predstavljeni posredni akteri od broja članaka u kojima se izveštava o neposrednim akcijama predsedničkih kandidata.

²¹ Pogledati tabele 5, 6 i 7 na kraju teksta.

²² Tabele 9 i 10.

Grafikon 13. Kandidati (aktivno) – Posredni akteri

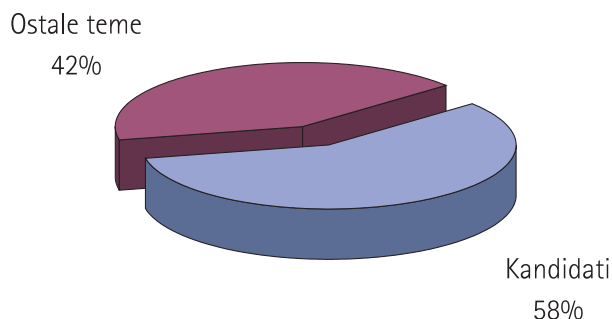

Podaci o strukturi posrednih aktera pokazuju da su DSS i stranke koje su podržale Koštunicu apsolutno u prednosti u odnosu na SRS i stranke koje su podržale Šešelja. U ukupnom broju priloga strankama Koštuničine političke opcije pripada 28.8 %, a Šešelju 7.5 %. Sudeći prema podacima, čini se da Pelević nema pristalica, ali da nema ni onih koji ga osporavaju.

Zapaža se da se *Novosti* prema sadržini tema koje dominiraju u priložima posvećenih posrednim akterima izbora znatno razlikuju od drugih glasila, posebno od *Politike* i lista *Danas*. U izveštavanju *Novosti* glavna tema posrednih aktera bili su predsednički kandidati, odnosno pružanje podrške ili njihove osporavanje, kritika kandidata. Znatno manje pažnje posvećeno je istraživačima javnog mnjenja, analitičarima i ekspertima, dakle temama o (ne)uspehu izbora, izbornom cenzusu, biračkim spiskovima, prognozama rezultata, koje su, kako smo videli za neka druga glasila, bile neiscrpní izvor priloga.²³

²³ Tabela 12.

Grafikon 14. Preovlađujuća tema (posredni akteri)

Bez velikih redakcijskih komentara i analitičkih tekstova, prilozima pretežno informativnog karaktera kako o direktnoj kampanji, tako i o konfliktnom političkom okruženju, *Novosti* su „podizale“ predizborno raspoloženje svojih čitalaca.

Uravnoteženim i objektivističkim načinom predstavljanja predsjedničke kampanje, bez prećutkivanja „neprijatnih“ činjenica za bilo koju političku opciju, ove novine su pružale valjane i potpune informacije svojim čitaocima – biračima.

PRILOG: TABELE

Tabela 1. Broj i površina priloga: kandidati - ukupno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	36	35.3	4716	24.6
Vojislav Koštunica	51	50.0	4126	65.6
Borislav Pelević	15	14.7	1260	9.8
Ukupno	102	100.0	10102	100.0

Tabela 2. Zastupljenost kandidata - aktivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	7	29.2	1335	45.5
Vojislav Koštunica	8	33.3	856	29.2
Borislav Pelević	9	37.5	741	25.3
Ukupno	24	100.0	2932	100.0

Mediji u izbornoj kampanji

Tabela 3. Zastupljenost kandidata - pasivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	29	37.2	1230	43.8
Vojislav Koštunica	43	55.1	1430	50.9
Borislav Pelević	6	7.7	150	5.3
Ukupno	78	100.0	2810	100.0

Tabela 4. Vrednosna konotacija - ukupno

	Broj	%
Neutralna	65	61.9
Pozitivna	23	21.9
Negativna	17	16.2
Ukupno	105	100.0

Tabela 5. Vrednosna konotacija: kandidati - ukupno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	52.8	22.2	25.0	100.0
Vojislav Koštunica	60.8	23.5	15.7	100.0
Borislav Pelević	100.0	0	0	100.0

Tabela 6. Vrednosna konotacija - aktivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	57.1	28.6	14.3	100.0
Vojislav Koštunica	75.0	25.0	0.0	100.0
Borislav Pelević	100.0	0	0	100.0

Tabela 7. Vrednosna konotacija - pasivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	51.7	20.7	27.6	100.0
Vojislav Koštunica	58.1	23.3	18.6	100.0
Borislav Pelević	100.0	0	0	100.0

Tabela 8. Tip kampanje - ukupno

Afirmacija	16.7
Kritika	37.5
Negativna afirmacija	45.8
Ukupno	100.0

Tabela 9. Tip kampanje: kandidati - ukupno

	Afirmacija	Kritika	Negativna afirmacija	Ukupno
Vojislav Šešelj	0	57.1	42.9	100.0
Vojislav Koštunica	25.0	25.0	50.0	100.0
Borislav Pelević	22.2	33.3	44.4	100.0

Tabela 10. Tematska struktura: kandidati

	Broj	%
Osporavanje, kritika drugog kandidata	10	23.8
Pozivi na izbore	5	11.9
Kriminal, korupcija vlasti	5	11.9
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	4	9.5
Ekonomska i socijalna pitanja	4	9.5
Odnos prema Crnoj Gori, Ustavna povelja	3	7.1
Novi Ustav, pravna država	2	4.8
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	2	4.8
Ostalo	7	16.7
Ukupno	42	100.0

Tabela 11. Posredni akteri

	Broj	%
DSS	8	10.0
G17 PLUS	0	0
DOS	15	18.8
Stranke koje podržavaju Koštunicu	15	18.8
SPS	4	5.0
SRS	2	2.5
Ostale stranke	3	3.8
Republička izborna komisija	5	6.3
CeSID	2	2.5
Premijer, članovi Vlade	5	6.3
Sindikati	2	2.5
Mediji, istraživači javnog mnjenja, analitičari	6	7.5
Ostalo	13	16.3
Ukupno	80	100.0

Tabela 12. Tematska struktura - posredni akteri

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	10	12.0
Podrška kandidatu	26	31.3
Osporavanje kandidata, kritika	22	26.5
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	2	2.4
Korupcija, kriminal, zloupotrebe vlasti	6	7.2
Prognoze izbora, istraživanje javnog mnjenja	5	6.0
Pozivi na izbore	11	13.3
Ostalo	1	1.2
Ukupno	83	100.0

Blic

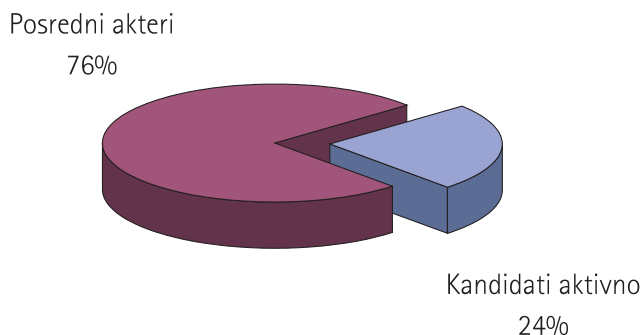
Sve dosadašnje analize medijskog predstavljanja učesnika u izbornim kampanjama pokazale su da je *Blic* izveštavao korektno i profesionalno. Za razliku od nekih drugih medija, uređivačka politika *Blica* nije se menjala i prilagođavala interesima izborne kampanje, pogotovo ne interesima političkih stranaka. Poklanjajući primenu pažnju izbornoj kampanji, list nije lišavao svoje čitaoce redovnih rubrika i priloga. Takođe, uobičajeni plasman tekstova i vizuelni izgled lista ostajao je isti: politički prilozi, dakle i oni čiju sadržinu čini izborna kampanja nalazili su mesto na naslovnoj strani samo ukoliko su bili događaj dana, *vest*.

Najveći broj priloga o izborima štampan je u redovnoj rubrici „Politika“, na trećoj strani, odnosno ukoliko je bilo više informacija, onda i na drugoj strani.

U poređenju sa prethodnim predsedničkim izborima, *Blic* je, kao i ostali štampani mediji, ovim, decembarskim, posvetio znatno manje priloga i prostora. Objavljeno je ukupno 112 članaka na površini od 10.343 cm². Ako se uporedi sa glasilima sličnog profila, to je nešto više nego što su objavile *Novosti*, a znatno manje od *Nacionala*.

Pada u oči da je *Blic*, u poređenju sa drugim štampanim glasilima, više pažnje posvetio neposrednim aktivnostima predsedničkih kandidata. Objavljeno je ukupno 27 priloga u kojima su kandidati aktivno predstavljeni. U celokupnoj strukturi priloga u *Blicu* bilo je *tri puta više* priloga u kojima se predstavljeni tzv. posredni akteri.²⁴

Grafikon 15. Kandidati (aktivno) – Posredni akteri

Opšta medijska slika, videli smo, pokazuje da je veća pažnja bila usmerena na političko okruženje izbora nego na same кандидате, što nije bio slučaj sa septembarskim predsedničkim izborima, kada je ta nesrazmera bila manja od jedan i po puta.

Kako smo već naglasili u uvodnom delu teksta, sva glasila su prešla granicu neravnomernog informisanja o neposrednim aktivnostima кандидата, njihovoj direktnoj kampanji. U pogledu poštovanja principa ravnomerne zastupljenosti кандидата u kvantitativnom smislu, kako podaci pokazuju, *Blic* se nije razlikovao od drugih.²⁵

Međutim, kada se pogledaju podaci o tome koliko kog кандидата uopšte ima u novinama, onda je upadljivo veći broj tekstova u kojima se piše o Koštunici, nego o Šešelju i Peleviću. Od ukupnog broja priloga tzv. pasivne zastupljenosti кандидата, Koštunici je posvećeno čak 60 % priloga, odnosno 61 % od ukupne površine.

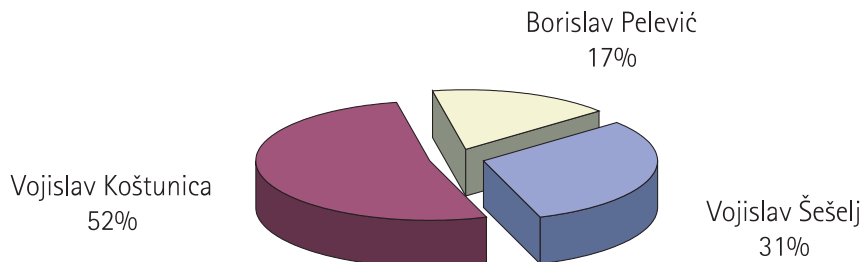
Značajne razlike u posrednom, pasivnom predstavljanju кандидата ispoljavaju se u ukupnoj zastupljenosti кандидата, broju i površini priloga.²⁶ Koštunici je posvećeno više od dva puta priloga nego njegovim protivkandidatima, odnosno 65.6 % od ukupne površine (5900 cm²).

²⁴ U poređenju sa ostalim glasilima vidi se da je u *Blicu*, sa izuzetkom *Novosti*, znatno manja disproporcija između broja priloga posvećenih direktnoj kampanji кандидата i broja priloga posvećenih političkom okruženju izbora.

²⁵ Videti tabelu 2.

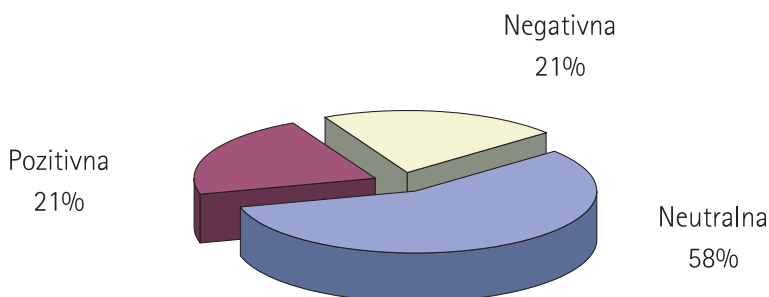
²⁶ Videti tabele 1 i 3.

Grafikon 16. Broj priloga – kandidati

Kada je u pitanju kvalitativno medijsko predstavljanje kandidata, zapaža se da u *Blicu* nije apsolutno dominirala neutralna vrednosna konotacija, kao u prethodnom, septembarskom predizbornom periodu. Od ukupno 107 priloga u kojima su zastupljeni kandidati, neutralnu konotaciju je imalo 57 %. Bezmalopoložina priloga je imala, bilo pozitivnu, bilo negativnu, konotaciju. Ako se uzme u obzir da po prirodi uređivačke koncepcije u *Blicu* preovlađuju tekstovi informativnog karaktera, vesti, izveštaji, izveštaji sa navodima (citatima), to praktično znači da nije bilo u pitanju samo puko informisanje čitalaca o događajima. U prilog tome ide i činjenica da *Blic* ne obiluje redakcijskim priložima, autorskim komentarima i kolumnama, od kojih se, po prirodi stvari, očekuje izražavanje vrednosnih stavova.

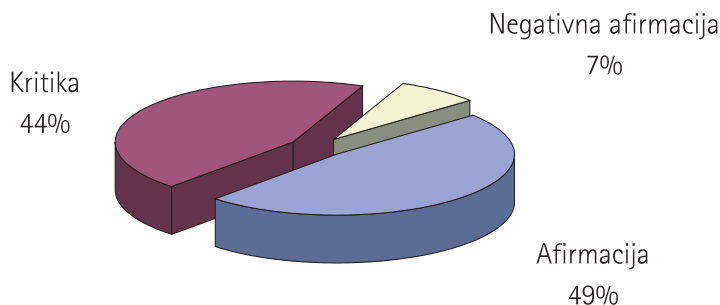
Grafikon 17. Ukupna vrednosna konotacija

Podaci o vrednosnoj konotaciji kandidata pokazuju da Šešelj ima najniži rejting, a Koštunica najviši. Od ukupnog broja negativno intoniranih priloga, Šešelju pripada 56.5 %, ili od ukupnog broja priloga koji su njemu posvećeni, 40 % ima negativnu konotaciju. Suprotno Šešelju, u ukupnom broju priloga sa pozitivnom konotacijom najveće je učešće Koštunice, čak 82 %; u ukupnoj vrednosnoj strukturi priloga posvećenih njemu to je manje od 40 %. Ako se uzme u obzir podatak da je Pelević u najvećem broju priloga predstavljen u neutralnom kontekstu, onda se ne bi moglo zaključiti da je u pitanju preterana (ne)naklonjenost prema nekom od kandidata pojedinačno, te da izveštavanje u ovom pogledu nije bilo izbalansirano.²⁷

Istu tendenciju uravnoteženog izveštavanja o kampanji *Blic* je ispoljio u predstavljanju tipa kampanje koju su kandidati vodili: podjednako su bila zastupljena oba tipa kampanje: pozitivna, afirmativna, i negativna kampanja, kritika. Zapaža se da su Šešelj i Pelević prednjačili u negativnoj kampanji. Više od polovine njihovih javnih nastupa bilo je intonirano u negativnom tonu, bilo da su u pitanju međusobne optužbe, bilo optužbe na račun Vlade Srbije, odnosno njenog predsednika.

Grafikon 18. Tip kampanje kandidata

Ako se pogleda struktura tema o kojima su kandidati govorili u svojim nastupima, čini se da *Blic* nije favorizovao nijednu posebno. Ipak, najveći broj priloga sadržao je međusobne optužbe kandidata, a potom pitanja uspeha izbora i pozive građanima da izađu na izbore.²⁸

²⁷ Tabele 5, 6 i 7.

²⁸ Tabela 10.

U *Blicu* su se više puta našle izjave Vojislava Koštunice i šefa njegovog izbornog štaba, u kojima se navodi da će u kampanji i dalje kritikovati Vladu, ali da će njegov glavni angažman „biti usmeren da se građanima objasni koliko je značajno da izbori uspeju i Srbija dobije predsednika“.²⁹

Krivicu za eventualni neuspeh izbora, po njegovom mišljenju, snosi Vlada, odnosno njen predsednik. Loše izborne zakone, nesređene biračke spiskove, manje ili više otvoreni bojkot izbora, on i njegova stranka pripisivali su Zoranu Đinđiću.³⁰

U intervjuu, objavljenom pod naslovom „Đinđić treba sam sa sobom da se dogovori šta mu je preče“, Koštunica detaljno obrazlaže svoje stanovište po kojem svu odgovornost za mogući neuspeh izbora i nedemokratski rasplet snosi Đinđić: „Čini mi se da premijer Đinđić treba sam sa sobom da se dogovori da li mu je preče da se Srbija razvija demokratskim putem ili da uporno nastoji da dokaže da je on jedini faktor odlučivanja u Srbiji. Uostalom, upravo su njegovi poslanici bili protiv nužne promene izbornog zakona, a Vlada na čijem je on čelu nije se naročito potrudila oko biračkih spiskova... Ako izbori ni ovog puta ne uspeju neko će morati da ponese odgovornost za to. Tu odgovornost u najvećoj meri snose oni koji su ih na ovaj način raspisali“.³¹

Dok je, prema navodima u *Blicu*, Koštunica sa manje žestine i bez „teških“ kvalifikacija govorio o svom glavnom političkom oponentu, nagoveštavajući saradnju - „Ljudi se mogu politički razlikovati, ali moraju saradivati. Ne samo kad je reč o DS i predsedniku te stranke...“³², Pelević i Šešelj su, po pravilu, pozive građanima da se odazovu izborima doveli u vezu sa promenom vlasti u Srbiji, odnosno sa rušenjem „Vlade Zorana Đinđića“. Izričite izjave ove vrste navode se u prilogu sa završnog mitinga Vojislava Šešelja: „Predsednički izbori su samo jedna politička bitka i samo jedan korak ka vanrednim parlamentarnim izborima“. Poručio je „patriotama da u nedelju glasajući za njega zadaju odlučujući udarac dosmanlijskoj zveri i mafiji“.³³

Sudeći prema napisima u *Blicu*, retorička sredstva i strategije koje su korišćena u kampanji nisu bile diskvalifikatorske, omalovažavajuće, uvredljive, kao u vreme septembarskih predsedničkih izbora. U odnosu na izjave izrečene tipa „...mi ili oni.

²⁹ Šef Koštuničinog izbornog štaba ocenjuje da „time što neko neće da izađe na izbore, objektivno će dati glas Republičkoj vladi Zorana Đinđića, koji je zapravo treći ozbiljan kandidat na ovim izborima“. *Blic*, 18. novembar 2002.

³⁰ Koštunica u intervjuu, kojem novinar *Blica* daje indikativni naslov, „Vlada da odgovara za pokušaj prevare“, izričito nabraja šta je sve „skrivila“ Vlada kada su u pitanju izborni uslovi. *Blic*, 5. decembar 2002.

³¹ *Blic*, 28. novembar 2002.

³² *Blic*, 27. novembar 2002.

³³ *Blic*, 5. decembar 2002.

To je podela na one koji su za pravnu državu i one koji su za mafijašku...³⁴, uzdržanost i uljudnost u komunikaciji jeste lepa promena kod najvećeg broja učesnika u kampanji - kandidata, njihovih stranaka i pristalica. Jedino, kako se može čitati u *Blicu*, višestruki kandidat - povratnik, Šešelj, nije promenio svoj diskurs.

Da je očita namera da izveštavanje bude u svakom pogledu uravnoteženo, pokazuje i struktura priloga o posrednim akterima u kampanji: za razliku od svih ostalih novina, u *Blicu* se, pored političkih stranaka grupisanih oko dve vodeće, DS i DSS, našlo više priloga SRS, pa i marginalizovane SSJ. Namera da informacije o relevantnim političkim akterima budu dostupne čitaocima ispoljila se u izboru dominantnih tema koje su bile zastupljene u ovim priložima.³⁵

Sve u svemu, *Blic* je korektnim, svestranim i, pre svega, izbalansiranim priložima pružio svojim čitaocima valjane informacije o predsedničkim kandidatima i značaju izbora.

PRILOG: TABELE

Tabela 1. Broj i površina priloga: kandidati - ukupno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	33	30.8	1216	24.6
Vojislav Koštunica	56	52.3	3305	65.6
Borislav Pelević	18	16.8	1379	9.8
Ukupno	107	100.0	5900	100.0

Tabela 2. Zastupljenost kandidata - aktivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	9	33.3	327	11.8
Vojislav Koštunica	8	29.6	1242	44.9
Borislav Pelević	10	37.0	1198	43.3
Ukupno	27	100.0	2767	100.0

³⁴ Koštunica, prema pisanju *Blica*, 23. septembar 2002.

³⁵ Videti o ovome tabele 11 i 12.

Mediji u izbornoj kampanji

Tabela 3. Zastupljenost kandidata - pasivno

	Broj	%	Površina	%
Vojislav Šešelj	24	30.0	889	28.4
Vojislav Koštunica	48	60.0	2063	65.8
Borislav Pelević	8	10.0	181	5.8
Ukupno	80	100.0	3133	100.0

Tabela 4. Vrednosna konotacija - ukupno

	Broj	%
Neutralna	61	57.0
Pozitivna	23	21.5
Negativna	23	21.5
Ukupno	107	100.0

Tabela 5. Vrednosna konotacija: kandidati - ukupno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	57.6	3.0	39.4	100.0
Vojislav Koštunica	51.8	33.9	14.3	100.0
Borislav Pelević	72.2	16.7	11.1	100.0

Tabela 6. Vrednosna konotacija: kandidati - aktivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	100.0	0	0	100.0
Vojislav Koštunica	50.0	50.0	0	100.0
Borislav Pelević	70.0	30.0	0	100.0

Tabela 7. Vrednosna konotacija: kandidati - pasivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	41.7	4.2	54.2	100.0
Vojislav Koštunica	52.1	31.3	16.7	100.0
Borislav Pelević	75.0	0	25.0	100.0

Tabela 8. Tip kampanje - ukupno

Afirmacija	48.1
Kritika	44.4
Negativna afirmacija	7.4
Ukupno	100.0

Tabela 9. Tip kampanje: kandidati - ukupno

	Afirmacija	Kritika	Negativna afirmacija	Ukupno
Vojislav Šešelj	22.2	27.8	50.0	100.0
Vojislav Koštunica	62.5	25.0	12.5	100.0
Borislav Pelević	40.0	50.0	10.0	100.0

Tabela 10. Tematska struktura - kandidati

	Broj	%
Osporavanje, kritika drugog kandidata	11	26.2
Pozivi na izbore	5	11.9
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	4	9.5
Bojkot izbora	3	7.1
Odnos prema Crnoj Gori, Ustavna povelja	5	11.9
Novi Ustav, pravna država	4	9.5
Zahtevi za TV duel	3	7.1
Ostalo	7	16.7
Ukupno	42	100.0

Tabela 11. Posredni akteri

	Broj	%
DSS	8	9.4
G17 Plus	4	4.7
DOS	14	16.5
Stranke koje podržavaju Koštunicu	14	16.5
SRS	5	5.9
SSJ	1	1.2
Druge stranke	6	7.1
Republička izborna komisija	7	8.2
CeSID	1	1.2
Premijer, članovi Vlade	2	2.4
Međunarodne institucije	3	3.5
Mediji, istraživači javnog mnjenja, analitičari	14	16.5
Ostalo	6	7.1
Ukupno	85	100.0

Tabela 12. Tematska struktura - posredni akteri

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	11	12.4
Pozivi na izbore	17	19.1
Podrška kandidatu	29	32.6
Osporavanje kandidata	10	11.2
Bojkot izbora	8	9.0
Prognoze izbora, istraživanje javnog mnjenja	6	6.7
Ostalo	8	9.0
Ukupno	89	100.0

Nacional

Ništa nije moglo da promeni način informisanja i medijsku sliku političkih (ne)prilika lista *Nacional*. Čini se da jedino njihovim čitaocima izborna kampanja nije bila slaba i monotona. Naprotiv, sa stanovišta senzacionalističkog, tabloidskog pisanja o kandidatima i okolnostima koje su pratile kampanju, ona se mogla činiti i zabavnom. Drugima, koji ozbiljno prosuđuju političke i društvene prilike i izbor predsednika države, sudeći po onome što je napisano u *Nacionalu*, medijska slika je bila tužna i onespokojavajuća.

Ne treba trošiti reči da bi se pokazalo koliko su tome, svojim izjavama, doprine- li sami kandidati, pre svih kandidat SRS. Međutim, ostaje činjenica da je tome do- prineo i *Nacional*, ne samo zato što je objavljivao neproverene uvredljive i diskva- lifikatorske poruke, već i zato što je na vešt način manipulisao sa čitaocima.

Kada su u pitanju prilozi sa političkom sadržinom, bilo da se neposredno ili po- sredno odnose na predsedničke izbore, *Nacional* se pozivao na dobro poznate ta- bloidske izvore informacija: „pouzdan izvor“, „sagovornik blizak...“, ili „naš sagovor- nik“, svi bezimni, ali svi „dobro obavešteni“, „dobro upućeni“.

Pažljivim čitanjem ustanovili smo da jedan broj autora donosi tumačenja i za- ključke koji nemaju veze sa činjenicama iznetim u tekstu. Na osnovu takvih poželj- nih tumačenja formulišu se i poželjni naslovi kao, na primer, tekst sa naslovom: „Koštunica i Labus spremaju savez za skupštinske izbore“ ili drugi tekst: „Protesti ako izbori ne uspeju“.

Analiza tekstova nas navodi da zaključimo kako su formulacije naslova, vizuelna prezentacija i njihov plasman često bili sredstvo vešte manipulacije u različite svrhe: komercijalne, propagandne, intrigantske, ideološke... Ako se „zaviri“ unutra i pročita provokativno naslovljen tekst, najčešće se zapaža da naslov nema veze sa sadržinom, ili da tekst sadrži tendenciozno tumačenje činjenica, te se tek pažljivim čitanjem može zaključiti da naslov ne odgovara činjenicama. Primera radi, nasumično, navodimo nekoliko naslova:

Nadnaslov: „Šešeljev pakt sa Đinđićem“

Naslov: *Koštunicu dovesti u vezu sa mafijašima*

Nadnaslov: *Izborni štab Vojislava Koštunice ne menja predsedničku kampanju i taktiku*

Naslov: *Glavna meta kandidata DSS-a ostaje premijer*

Nadnaslov: *DSS ima dokaze o izbornoj prevari*

Naslov: *Protesti ako izbori ne uspeju* (najava na skoro celoj prvoj strani)

Nadnaslov: *Poslednje predizborno istraživanje Nacionala*

Naslov: *Izbori propadaju* (najava na prvoj strani, uoči izborne tišine)

Naslov: *Košunica i Labus spremaju savez za skupštinske izbore* (najava na prvoj strani).

Prema broju objavljenih članka posvećenih izborima *Nacional* se nalazi na prvom mestu. Objavljeno je 126 članaka na ukupnoj površini od 13.904 cm², što je, u poređenju sa prethodnim predsedničkim izborima, znatno manje (258).

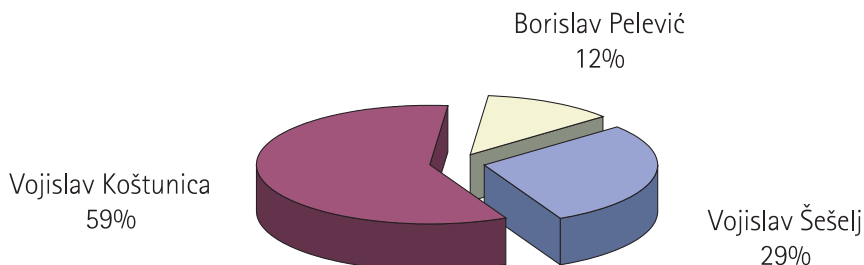
Nacional je poštovao principe ravnornog i svestranog informisanja građana o učešću kandidata u predizbornoj kampanji. To je, kao i kod ostalih štampanih glasila, naročito ispoljeno u tzv. aktivnoj zastupljenosti kandidata.

Razlike među kandidatima ispoljavaju se u posrednom, pasivnom predstavljanju, te kako podaci pokazuju, Košunica izrazito prednjači u toj vrsti priloga.³⁶ U celini gledajući, Košunici je poklonjena najveća pažnja kako po broju, tako i po površini priloga.³⁷

³⁶ Zastupljenost kandidata u glasilu izražena je u broju priloga, što znači da je broj priloga po pravilu veći od broja članaka. To isto videti u uvodnom tekstu.

³⁷ Tabela 1.

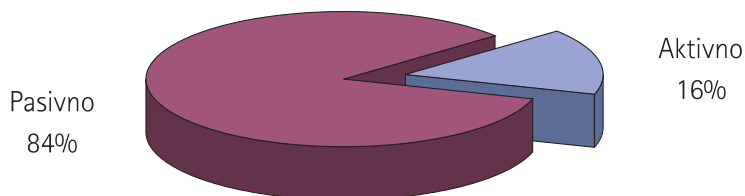
Grafikon 19. Broj priloga – kandidati

U ukupnoj strukturi priloga u kojima su zastupljeni kandidati, 107, znatno manje priloga posvećeno je neposrednom, aktivnom učešću kandidata u kampanji nego njihovom posrednom, pasivnom predstavljanju.³⁸

To je, u izvesnom smislu, kako smo već napisali, rezultat stvarnog učešća kandidata u kampanji, ali i rezultat uređivačke koncepcije lista i shvatanja predizborne kampanje. I sada, kao i u septembru 2002. godine, *Nacional* je više pažnje poklanjao izjavama drugih o kandidatima, nego neposrednoj kampanji samih kandidata.³⁹

Grafikon 20. Način predstavljanja kandidata

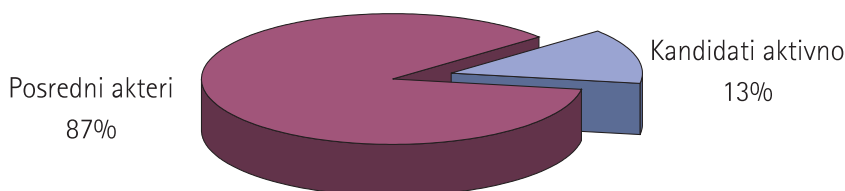

³⁸ Tabele 2 i 3.

³⁹ Uporediti sa podacima u knjizi OKO IZBORA 9, CeSID, 2003.

U prilog tome može se navesti podatak da u *Nacionalu* ima čak šest puta više članaka u kojima su zastupljeni tzv. posredni akteri nego što ima onih u kojima su neposredno predstavljeni sami kandidati.

Grafikon 21. Kandidati (aktivno) – Posredni akteri

Kako je „bavljene“ kandidatima, bilo u smislu podrške, bilo u smislu osporavanja i kritike, bilo glavna tema u 40 % tekstova u kojima su predstavljeni posredni akteri izbora, onda je izvesno je da su čitaoci mišljenje o kandidatima formirali indirektno, preko stavova njihovih pristalica ili oponentata. U takvom odabiru dominirale su prilozi sa DSS-om i strankama koje podržavaju Koštunicu. Jedva da se pominje SRS, dok stranke SSJ nema.⁴⁰

Nacional, kao i sva druga glasila, takođe, veliku pažnju poklanja mišljenjima stručnjaka za istraživanje javnog mnjenja i političkih analitičara. To je činio na sebi svojstven način, najavljujući ih provokativnim, senzacionalističkim naslovima: „Izbori propadaju“; „Na glasanje će izaći 44,7 % birača“; „Srbija i posle izbora bez predsednika“...

Inače, u više od 50 % priloga apsolutno su dominirala izborna pitanja, bolje reći, izborni problemi: prognoze izlaznosti, bojkot izbora, problemi cenzusa, birački spiskovi, prognoze rezultata. Prognoze o ishodu izbora po pravilu su bile i prognoze raspleta na političkoj sceni Srbije. Na pitanja šta će se dogoditi ako izbori (ne) uspeju – da li će opstati ili pasti Vlada, da li će biti raspisani izbori, mogli su se pročitati kontradiktorni odgovori, katkada i od pripadnika iste stranke, u istom danu:

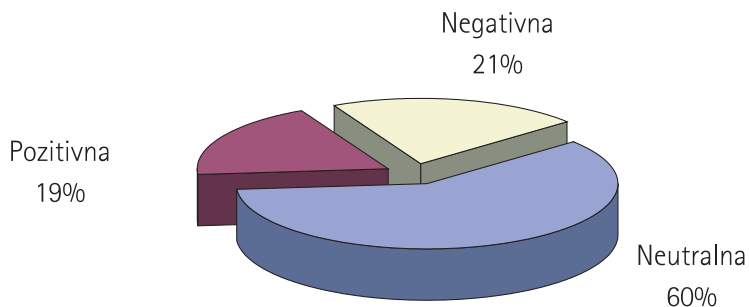
⁴⁰ Videti tabele 11 i 12.

„Ko ne glasa, podržava premijera“, a odmah zatim, „Izbori sigurno propadaju, Vlada pada u februaru“; ili šta će se dogoditi ako pobedi Koštunica: „Pobeda lidera DSS vodi ka izborima“, ali i: „Ako pobedi Koštunica ostaje Đinđić“.

Kako treba da postupe birači – da izađu ili ne? Ako je neko imao nameru da ih zbuni – uspeo je.

Podrazumeva se da je pitanje selekcije kako aktera tako i tema odraz vrednosne orijentacije glasila, baš kao i vrednosni kontekst u kojem se govori o kandidatima. Za razliku od ostalih, u *Nacionalu* je bilo manje priloga sa neutralnom konotacijom. Razumljivo je zato što su u *Nacionalu* značajni prostor davali svojim kolumnistima, kod kojih je, po pravilu, političko okruženje bilo predstavljeno u negativnom kontekstu. Bez obzira ko ili šta je bilo predmet kolumne, aktuelna vlast i predsednik Vlade Srbije, Đinđić, po pravilu nisu izostavljani.⁴¹

Grafikon 22. Ukupna vrednosna konotacija

Među kandidatima u negativnom kontekstu prednjačio je Šešelj, koji se, sa nesmanjenom žestinom uz bezbroj kleveta i pogrdnih reči, obračunavao sa svojim protivkandidatima, ali i sa aktuelnim vlastima, Vladom Srbije i njenim predsedni-

⁴¹ Kao dobra ilustracija toga može da posluži Tirnanićeva kolumna „Kamenje“ u kojoj veoma zanimljivo piše o Roringstounsima, a povodom njihovog dolaska u Beograd, da bi na kraju, bez ikakve veze sa tekstem spomenuo Đinđića. „Još nešto: organizator dolaska Stounsa u Beograd nije srpski premijer Đinđić; njih dovodi kuća Komuna Makse Čatovića. Ona je odredila minimalnu cenu ulaznica: 50 evra u šest mesečnih rata. Pedeset evra za Stounse je nešto što se lako podnosi. Čak i na ovu sirotinju. Za koju nije kriv Maksa Čatović. Onaj drugi jeste.“, *Nacional*, 4. decembar 2002.

kom. Koštunica je prednjačio u pozitivnoj konotaciji, dok je Pelević, sasvim marginalizovan, predstavljen neutralno.⁴²

Na kraju da zaključimo da se izveštavanje *Nacionala* razlikovalo od drugih. Ništa nisu propustili, sakrili, a ponešto su i sami dodali. Takođe, nisu prećutkivali neprikladne i uvredljive kvalifikacije, kojih je, na sreću, bilo mnogo manje nego u septembarskoj kampanji.

Moglo bi se postaviti pitanje, koliko ima smisla baviti se prezentacijom predizbornog perioda novine ovakvog uređivačkog profila. Ima. One su, takođe, deo naše realnosti, političke i kulturne, dopadalo se to nekima ili ne. Uostalom, kakva je politička kultura, takva je i medijska. I obrnuto. Kao spojeni sudovi...

PRILOG: TABELE

Tabela 1. Broj i površina priloga: kandidati - ukupno

	Broj	%	Površina	
Vojislav Šešelj	31	29.0	1555	24.6
Vojislav Koštunica	63	58.9	4383	65.6
Borislav Pelević	13	12.1	609	9.8
Ukupno	107	100.0	6547	100.0

Tabela 2. Zastupljenost kandidata - aktivno

	Broj	%	Površina	
Vojislav Šešelj	7	41.2	370	23.8
Vojislav Koštunica	4	23.5	714	45.9
Borislav Pelević	6	35.3	473	30.4
Ukupno	17	100.0	1557	100.0

Tabela 3. Zastupljenost kandidata - pasivno

	Broj	%	Površina	
Vojislav Šešelj	24	26.7	1185	23.7
Vojislav Koštunica	59	65.6	3669	73.5
Borislav Pelević	7	7.8	136	2.7
Ukupno	90	100.0	4990	100.0

⁴² Tabela 5.

Mediji u izbornoj kampanji

Tabela 4. Vrednosna konotacija - ukupno

	Broj	%
Neutralna	64	59.8
Pozitivna	20	18.7
Negativna	23	21.5
Ukupno	107	100.0

Tabela 5. Vrednosna konotacija: kandidati - ukupno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	54.8	6.5	38.7	100.0
Vojislav Koštunica	55.6	27.0	17.5	100.0
Borislav Pelević	92.3	7.7	0	100.0

Tabela 6. Vrednosna konotacija - aktivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	71.4	14.3	14.3	100.0
Vojislav Koštunica	50.0	50.0	0	100.0
Borislav Pelević	83.3	16.7	0	100.0

Tabela 7. Vrednosna konotacija - pasivno

	Neutralna	Pozitivna	Negativna	Ukupno
Vojislav Šešelj	50.0	4.2	45.8	100.0
Vojislav Koštunica	55.9	25.4	18.6	100.0
Borislav Pelević	100.0	0	0	100.0

Tabela 8. Tip kampanje - ukupno

Afirmacija	17.6
Kritika	35.3
Negativna afirmacija	47.1
Ukupno	100.0

Tabela 9. Tip kampanje: kandidati - ukupno

	Afirmacija	Kritika	Negativna afirmacija	Ukupno
Vojislav Šešelj	0	42.9	57.1	100.0
Vojislav Koštunica	50.0	0	50.0	100.0
Borislav Pelević	16.7	50.0	33.3	100.0

Tabela 10. Tematska struktura: kandidati

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	12	34.3
Osporavanje, kritika drugog kandidata	5	14.3
Pozivi na izbore	5	14.3
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	3	8.6
Novi Ustav, pravna država	4	11.4
Moguć bojkot	2	5.7
Ostalo	4	11.4
Ukupno	35	100.0

Tabela 11. Posredni akteri

	Broj	%
DSS	11	10.1
G17 Plus	3	2.8
DOS	20	18.3
Stranke koje podržavaju Koštunicu	15	13.8
SPS	7	6.4
SRS	2	1.8
SPO	3	2.8
Republička izborna komisija	4	3.7
CeSID	6	5.5
Premijer, članovi Vlade	3	2.8
Sindikati	1	0.9
Nevladine organizacije, Otpor	1	0.9
Mediji, istraživači javnog mnjenja, analitičari	30	27.5
Ostalo	3	2.8
Ukupno	109	100.0

Tabela 12. Tematska struktura - posredni akteri

	Broj	%
Izborna pravila, procedura, birački spiskovi	20	16.9
Podrška kandidatu	29	24.6
Osporavanje kandidata, kritika	16	13.6
Vanredni parlamentarni izbori, kritika Vlade	7	5.9
Pozivi na izbore	15	12.7

Mediji u izbornoj kampanji

	Broj	%
Prognoze izbora, istraživanje javnog mnjenja	12	10.2
Izlaznost na izbore, moguć bojkot	9	7.6
Ostalo	10	8.5
Ukupno	118	100.0

ANALIZA ELEKTRONSKIH MEDIJA U PREDIZBORNOJ KAMPANJI

PROGRAMI RTS (DRŽAVNI MEDIJI)

Karakteristično je, ponovo, bilo ponašanje državnih elektronskih medija, koji su izveštavanje o predsedničkoj „kampanji“ marginalizovali koliko god je bilo moguće. Tako je, recimo, u Dnevniku 2 RTB u 21h objavljeno ukupno 42 priloga o aktivnostima predsedničkih kandidata (u proseku dva po emisiji, pri čemu 20. i 25. novembra nije bilo *nijednog* priloga), u ukupnom vremenu od 36 minuta (6 % od ukupnog vremena trajanja emisije, ili prosečno 52 sekunde po prilogu). Najčešće su objavljivani prilozi o Koštuničinoj (17), zatim Šešeljevoj (15), a najređe o Pelevičevoj kampanji (10).

Nepopunjeno vreme neposrednih aktera „nadoknadili“ su pobočni, posredni akteri, o kojima je objavljen ukupno 41 prilog u 22 minuta (prosečno 32 sekunde po prilogu). Međutim, više od jedne petine ovih priloga zapremila su saopštenja Republičke izborne komisije (20 %), a oko četvrtine (27 %) saopštenja različitih stranaka o podržavanju, odnosno osporavanju pojedinih kandidata. Izdvajamo publicitet koji je dat saopštenjima Demokratske stranke (8 % vremena) i najviše apostrofiranom „akteru“ kampanje - Vladi Srbije (16 %). Neposredno zainteresovane stranke (DSS i SRS) iskoristile su samo oko 8, odnosno 2 % vremena za podršku svom kandidatu, a SSJ ni toliko.

Od 26. novembra uvedena je (ponovo) specijalizovana emisija „Izborna hronika“, kojom su predizborne teme još više skrajnute sa glavne informativne emisije. Konceptija emisije je ponovo anahrona: u principu, proširene vesti sa Dnevnika RTB, sa eventualnim vizuelnim i tonskim pokrivanjem nastupa kandidata. Indikativno je da su izborni štabovi vrlo retko koristili mogućnost koju im daje RTS, da u formi dvominutnog priloga po sopstvenom izboru predstave svog kandidata. Razlog tome je zapravo nepostojanje kampanje na osnovu čega bi se „krojili“ ovakvi prilozi. U prethodnoj kampanji bilo je mnogo češće ovakvih priloga, jer su kandidati putovali po

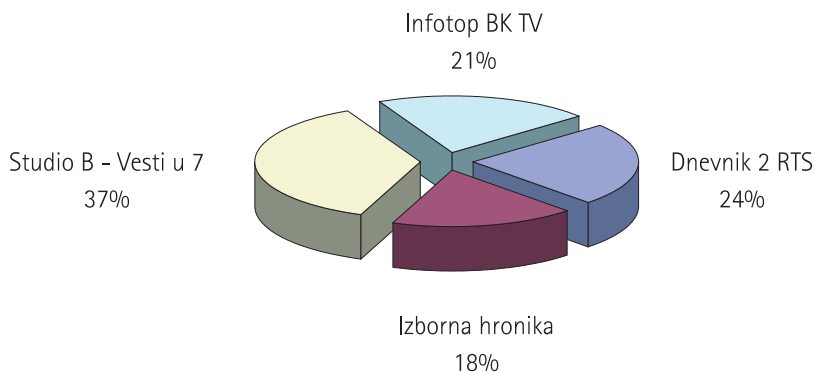
Srbiji, održavali tribine, mitinge, skoro svakodnevno, sada je toga bilo znatno manje. Zato su izborni štabovi pribegavali raznim dovijanjima.

Recimo, u prilogima 1. decembra izbornih štabova SRS, a potom i DSS gledaoci su mogli da vide u slučaju SRS miting Vojislava Šešelja koji je održan u Nišu još 15. novembra, dakle, kad je lider radikala započeo svoju izbornu kampanju. Po običaju, Šešelj poziva sve „srpske patriote“ da glasaju za njega, a 'dosmanlijama' naziva one koji su podržali Koštunicu. Kad nemaju drugi materijal iz predizborne kampanje, radikali donose na RTS već emitovane slike sa tog mitinga. U prilogu po izboru izbornog štaba DSS emitovan je govor Vojislava Koštunice na proslavi 110 godina Srpske kulturne zadruge na Kolarcu. Ne zna se zašto je ovaj kulturni događaj uopšte dospao u „Izbornu hroniku“, jer se govor Koštunice nije direktno ticao izbora niti aktuelnog političkog trenutka. Predsednik je govorio o kulturnim delima koja je ova zadruga objavljivala.

Očekivanja da će „nedržavni“ mediji, oslobođeni obaveza koje važe za državne, imati drugačiji pristup izveštavanju o kampanji nisu se ostvarila. Tako je, recimo Studio B, Vesti u 7, objavio 124 priloga, 37 o kandidatima (25 minuta), odnosno 87 (56 minuta) o posrednim akterima kampanje. Ukupno vreme za tri nedelje posmatranja odgovara dve i po prosečne emisije vesti ove TV. Među posrednim akterima kampanje, najviše medijskog vremena zapremili su prilozi o podršci, odnosno uskraćivanju podrške nekom od kandidata.

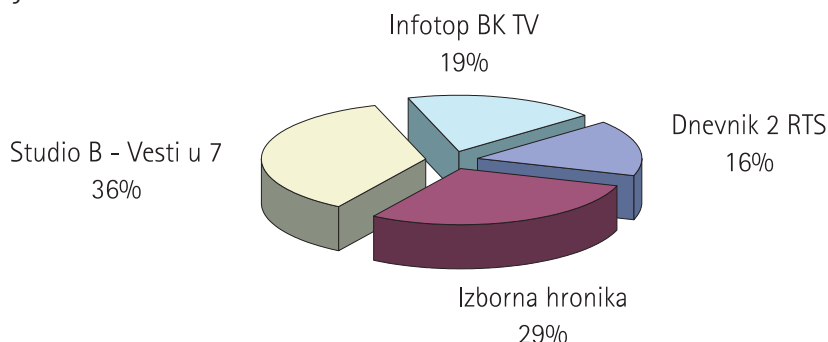
Ukupno je na posmatranim elektronskim medijima objavljeno 339 priloga o predizornoj kampanji (u proseku 16 dnevno, odnosno 4 po mediju).

Grafikon 1. Udeo broja priloga o predizornoj kampanji na svim elektronskim medijima

Broj priloga, dakako, nije *dovoljan* pokazatelj publiciteta datog određenoj pojavi u elektronskim medijima, jer je značajniji pokazatelj vreme utrošeno na priloge o izborima.

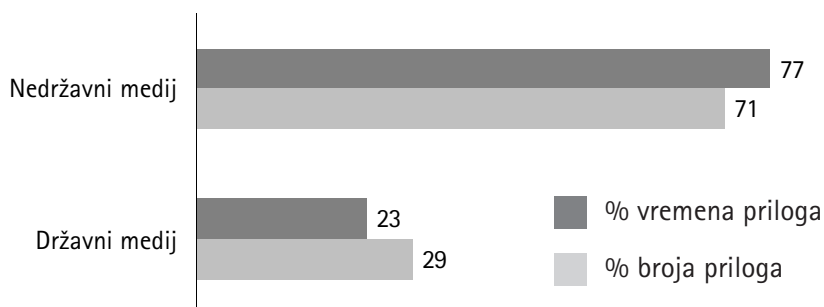
Grafikon 2. Udeo vremena priloga o predizornoj kampanji na svim elektronskim medijima

Kada se ovi pokazatelji ukrste, pokazuje se da su najduži prilozima, u proseku, bili u „Izornoj hronici“ (preko tri minuta), potom u „Vestima u 7“ i „BK Infotopu“ (oko dva minuta) i najkraći u Dnevniku 2 RTS – oko minut i po.

Kada se, takođe, izdvoji 'specijalizovana' predizborna emisija, „Izborna hronika“, i posmatraju samo redovne dnevne informativne emisije, dobija se raspored publiciteta prikazan na grafikonu 3.

Grafikon 3. Raspored publiciteta predizbornih aktera

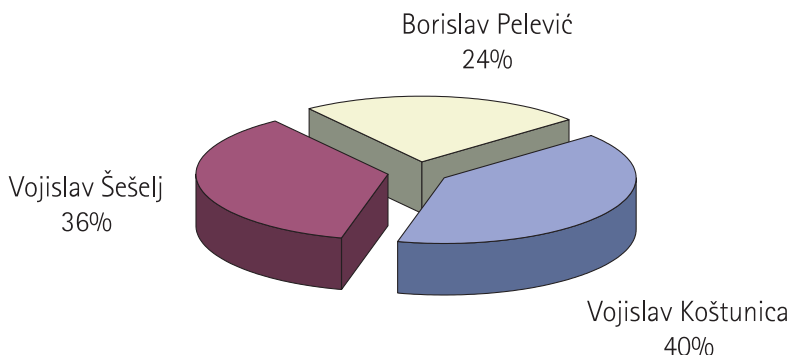
RTS - Dnevnik 2

U posmatranom periodu (18. novembar - 8. decembar 2002) praćeno je ukupno 39.360 sekundi (656 minuta) ove informativne emisije. Od ukupnog vremena trajanja emisije, kampanji za predsednićke izbore posvećeno je 36 minuta (ili 5,6 % vremena). Od tog vremena, 879 sekundi (14,5 minuta, 40 %) zapremili su predizborni nastupi neposrednih aktera, odnosno predsednićkih kandidata, a ostatak od 1306 sekundi (21,5 minuta, 60 %) istupi posrednih aktera kampanje. Kada se posmatra samo broj objavljenih priloga, u ukupnom broju od 83 obe vrste aktera gotovo su ujednaćene: 42 (51 %) priloga odnosilo se na neposredne, odnosno 41 (49 %) na posredne aktere.

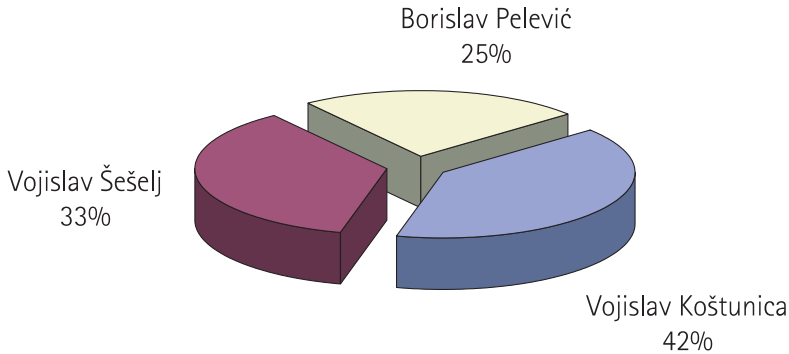
Neposredni akteri

Tri predsednićka kandidata imala su neravnomeran raspored publiciteta u broju i vremenu priloga: relativno veći publicitet imali su Koštunica i Šešelj, dok je Pelević znatno zaostajao. U oba kvantitativna aspekta uočili smo gotovo identičan odnos između kandidata (grafikoni 4 i 5).

Grafikon 4. Raspored broja priloga o neposrednim akterima

Grafikon 5. Raspored vremena priloga o neposrednim akterima

Kada se kampanja neposrednih aktera osvetli iz ugla medijskih izvora i žanrova proizlazi nalaz da je Šešelj najbolje koristio medijsko vreme: gotovo polovinu izvora informacija (48 %) o kampanji činile su vesti (24 %), odnosno izveštaji sa vizuelnim pokrivanjem (76 %) sa njegovih press-konferencija, tribina i mitinga. Gotovo upola manje (26 %) medijski izvori bili su istupi Borislava Pelevića, a deset puta manje Vojislava Koštunice.

Pošto je kampanja bila kakva je bila, tj. nesadržajna i bez novih ponuda, kandidati su svoje „prilike“ za predstavljanje, ali i za kritiku oponenta iskoristili u prosečnom odnosu od 3:1; tri četvrtine za svoje „aktivno“ predstavljanje, a preostalu četvrtinu za osvrte na (stvarne ili virtuelne) oponente, tj. njihovo „pasivno“ predstavljanje.⁴³ Pri tome su najčešće kritičke strelice bile manje usmerene na preostalu dvojicu kandidata, a mnogo više na „zajednički predmet netrpeljivosti“ – virtuelnog oponenta, Vladu Srbije(!). Apostrofirani oponent, naravno, nije osta-

⁴³ Komparativno prema drugom mediju (B 92): Predsednički kandidat Stranke srpskog jedinstva Borislav Pelević optužio je kandidata Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja da je „sluga“ premijera Srbije Zorana Đinđića, sa zadatkom da za Đinđićev račun oduzme glasove drugim predsedničkim kandidatima. „Šešelj je bio sluga Slobodanu Miloševiću, sada je sluga Đinđića. Njegov jedini zadatak je da oduzme glasove Koštunici i meni, ali kada izbori prođu vlast DOS će ga baciti kao što se baca svaka istrošena krpa“, rekao je Pelević na tribini u Loznici. On je izrazio očekivanje da će se posle izbora „pravosuđe smilovati i iz fioka izvući sve tužbe protiv Šešelja“. Pelević je ocenio da na predstojećim izborima građani Srbije biraju između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. „Prošlost je oličena u Vojislavu Šešelju koji nas vodi u izolaciju i crveno-crnu koaliciju. Sadašnjost predstavlja Vojislav Koštunica s kojim u ove dve godine nismo krenuli napred. Treću opciju predstavlja SSJ, koja će zemlju odvesti u budućnost“, dodao je on. (Web-site B 92, 2. decembar 2002)

jao imun na ove prozivke, ali o tome se nije moglo steći saznanje bez konsultovanja „alternativnih“ izvora, jer ih RTS nije registrovao.⁴⁴

Neutralni kontrapunkt ovakvoj oštroj „vanizbornoj“ političkoj polarizaciji nastojao je da bude jedan od „posrednih“ aktera izbora, G17 Plus, opet „neuočen“ na državnoj TV.⁴⁵

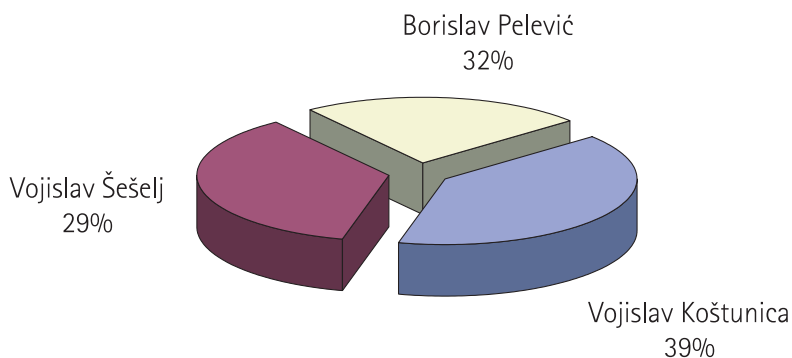
Naravno, i u aktivnoj kampanji neposrednih aktera uočene su izvesne razlike. Najmanje je sebe predstavljao, a sve druge unaokolo kritikovao Šešelj, sprovodeći u 60 % slučajeva „afirmativnu“ kampanju, a u preostalih 40 % „kritiku“, odnosno uzdizanje svoje kandidature omalovažavanjem svega ostalog u političkom polju. Sledio ga je Koštunica (70 % autoafirmacije, uz ostatak „kritičke afirmacije“ = „nemam šta da ponudim, ali najbolje znam šta i ko ne valja“). Naspram njih, Pelević je u 80 % istupa nastojao da afirmiše svoj program, dok je preostalih 20 % iskoristio za deljenje političkih packi. Takođe, dok su se prva dva pomenuta kandidata povre-

⁴⁴ Komparativno prema drugom mediju (B 92): Šef Poslaničke grupe „DOS, reforme Srbije“ u Skupštini Srbije Čedomir Jovanović ne očekuje pad Vlade. On je za B 92 izjavio da su izbori u septembru bili opomena Demokratskoj stranci Srbije i njihovom kandidatu jer su građani tada odbacili politiku konflikta kao politiku koja može doneti neku korist. „Zbog toga DSS mora tražiti šansu u kompromisu ako želi uspeh. To što u njihovim nastupima ima sve više uslovljavanja i sudbine izbora sudbinom Vlade govori o njihovoj sumnji u sopstveni uspeh. Mislim da to neće imati potrebnu podršku i da to nije odgovorna politika jer se time dovodi u pitanje funkcionisanje društva. U demokratijama vlade postoje i ne bivaju menjane dok god imaju parlamentarnu podršku. U ovom trenutku naša vlada to očigledno ima i mi ćemo nastaviti da radimo svoj posao, ali stičem utisak da i sam DSS ne veruje u uspeh predsedničkih izbora. Mislim da, kada bi im neko ponudio da se opredele za uspeh predsedničkih izbora ili za neuspeh, koji bi značio rušenje Vlade, oni bi izabrali ovo drugo. To je politička filozofija koju je sledio i Milošević u vreme svoje vladavine i koja je počivala na stavu da 'nije bitno što propadamo mi, pod uslovom da propadaju i drugi'. To nije politika koja može naići na podršku u našoj koaliciji, to je jasno nekoliko puta potvrđeno, videćemo kako će se stvari razvijati“, kaže Jovanović. Podsetivši na nedavnu izjavu Vojislava Koštunice da će on i DSS spasavati demokratiju od Vlade Srbije, Jovanović je rekao da nema smisla da demokratija u Srbiji bude spasavana glasovima socijalista, radikala i Stranke srpskog jedinstva. Time se gubi šansa da bilo ko iz DOS to prati, rekao je Jovanović. Predsednik Vlade Srbije Zoran Đinđić u ponedeljak nije želeo neposredno da odgovori na optužbe koje je na njegov i račun Demokratske stranke i delova Vlade Srbije u nedelju izrekao predsednik Jugoslavije i kandidat za predsednika Srbije Vojislav Koštunica. „Ranije smo imali političare koji su pričali bajke o realnosti, a ona nije bila dobra. Sada imamo političare koji ocrnjuju i kleveću vlastitu zemlju, opet bez osnova. Mislim da je svakako bolje sada, kada imamo normalnu situaciju u zemlji, čak i ako to neki ljudi ne prepoznaju“, izjavio je Đinđić. On je naveo da je „proverljivo, prema pokazateljima koji važe u svetu, da se naša zemlja kreće u dobrom pravcu i da trenutno ne postoji nijedna svetska zemlja, niti ozbiljna svetska institucija koja tvrdi nešto drugo“. (Web-site B 92, 2. decembar 2002)

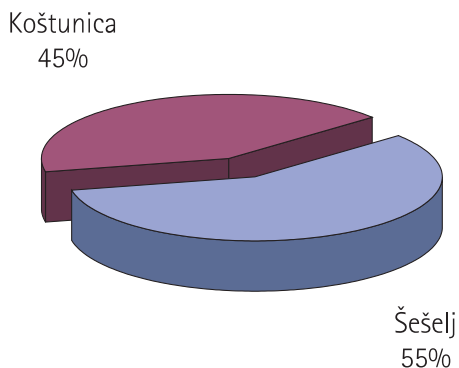
⁴⁵ Komparativno prema drugom mediju (B 92): Predsednik Izvršnog odbora G17 Plus Milan Pajević je izjavio da ne veruje da će ta organizacija podržati bilo koga od kandidata na predstojećim predsedničkim izborima u Srbiji. On je rekao da će o pozivu glasačima da izađu na izbore biti odlučeno na sednici Izvršnog odbora, zakazanoj za utorku. Prema njegovim rečima, G17 Plus još „nema stav o eventualnom zalaganju za vanredne parlamentarne izbore u Srbiji“. „Prvo treba da sačekamo rezultate predstojećih izbora. G17 Plus će se odrediti prema mnogim političkim problemima tek posle odluke o formiranju partije“, rekao je Pajević. (Web-site B 92, 2. decembar 2002)

meno, „u rukavicama“, uzajamno peckala i tako „pasivno“ predstavljala, Pelević je bio unisono ignorisan od obojice i time medijski marginalizovan.

Grafikon 6. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata

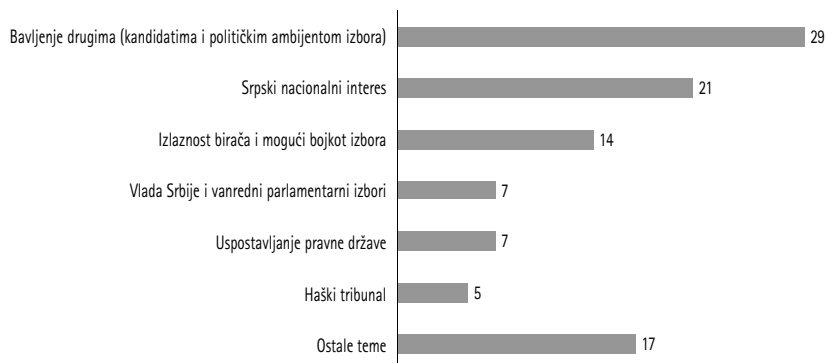

Grafikon 7. Predstavljanje od drugih kandidata („pasivno“)

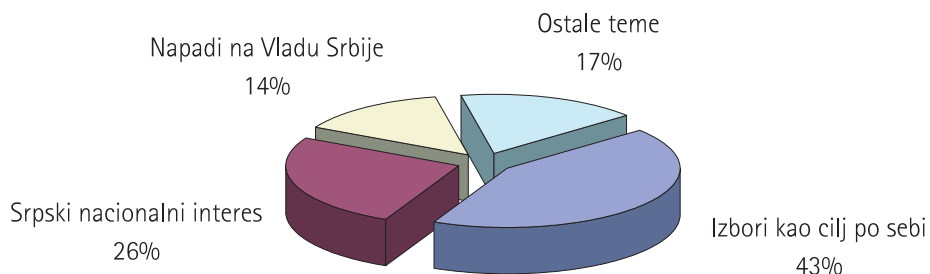
Čime su se to pretendenti na poziciju predsednika Srbije tematski preporučivali biračkom telu? Formalno gledajući, tematski registar bio je veoma redukovan i neatraktivan za biračko telo: sve je bilo *deja vú* (grafikon 8).

Grafikon 8. Teme predsedničkih kampanja neposrednih aktera

Međutim, i ovako uopšten tematski registar može biti dodatno ukрупnjen na ključne ciljeve kampanje, materijalizovane u njihove teme (grafikon 9).

Grafikon 9. Teme predsedničkih kampanja neposrednih aktera

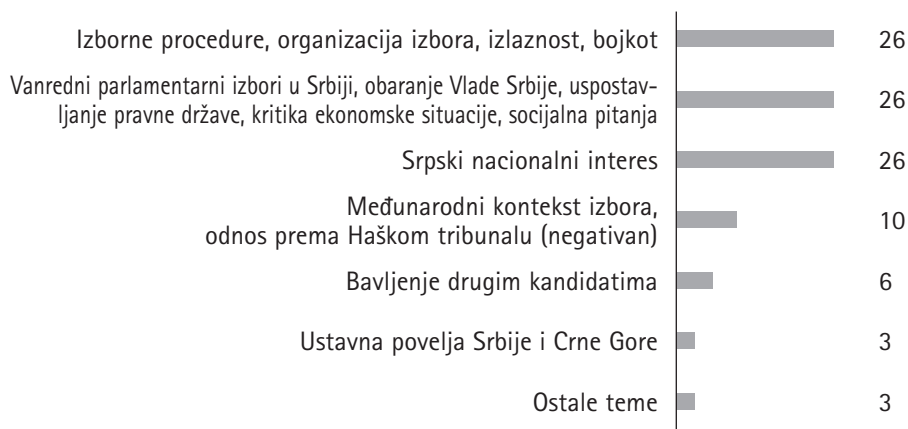

Zanimljivo je kako su se u konstelaciji ovako „gromadnih“ tema kretali neposredni akteri kampanje. Mogla se uočiti znatna „inverzija“ u odnosu na „očekivanu“ tematizaciju predizbornih istupa kandidata, shodno njihovom političkom *background*-u. Tako je „jedini autentični demokratski kandidat“, Koštunica, u 50 % svojih istupa pledirao za „ostvarenje srpskog nacionalnog interesa“ na ovim izborima (čiji je on, dakako, autentični prezentant!). Narednih 17 % njegovih istupa odnosilo se na izborne procedure i izlaznost birača, dok je ostatak kampanje ravnomerno

raspodelio na teme „vanrednih parlamentarnih izbora u Srbiji“, „obaranja Vlade Srbije“, „trinaestu rupu na svirali“ (Haški tribunal) i „ostale teme“.

Pošto je „umereni nacionalista“ zaposeo autentično tematsko polje dvojice svojih „nacionalističkijih“ oponentata, oni u to polje, ili nisu zalazili (Šešelj), ili veoma skromno: samo 20 % Pelevićevih istupa odnosilo se na „srpski nacionalni interes“. Zato se Šešelj „suvereno“ kretao kroz teme „uspostavljanja pravne države“ (preuzevši plediranje za „legalizam“ od „principijelnog legaliste“), međunarodni kontekst izbora (antievropska orijentacija) i „socijalna pitanja“ (socijalna demagogija i anti-moderna orijentacija). Pelević je, pored „nacionalnog interesa“, pokupio preostale tematske „mrvice“: „Ustavnu povelju Srbije i Crne Gore“, „kritiku ekonomske situacije u Srbiji“ (slabije od Šešelja), „bavljenje oponentima“ i brigu zbog mogućeg „bojkota izbora“. Sve u svemu, ni „P“ od sopstvenih programa! Ili, možda, ipak, kao „negativni programi“?! Jer, mogla se uočiti zajednička „crvena nit“ u istupima svih kandidata – antireformska orijentacija i neskriveni resantiman prema izvršnoj vlasti u Srbiji – Vladi i njenom premijeru. Znatno broj istupa bio je, ukupnjeno posmatrano, prevashodno negativistički orijentisan prema narečenoj adresi, daleko iznad neposredne uzajamne političke kompeticije, tj. isticanja eventualnih sopstvenih prednosti u izbornoj trci (grafikon 10).

Grafikon 10. Glavne teme kampanje predsedničkih kandidata

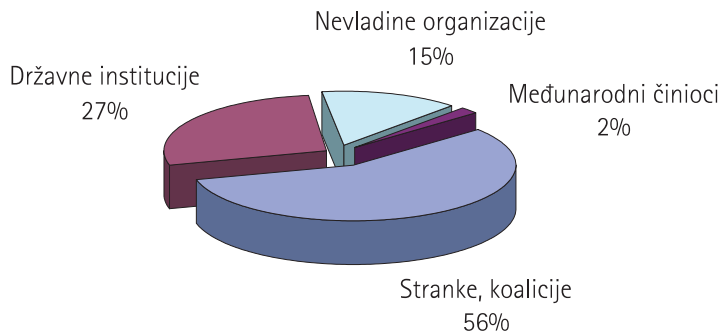
Analizom nalaza na koje ukazuje prethodni grafikon proizlazi da je neposredna „izborna problematika“ činila jedva trećinu tematskih sadržaja kampanje (32 %),

drugu trećinu činilo je bavljenje „opštim mestima“ – od srpskog nacionalnog interesa do Ustavne povelje Srbije i Crne Gore (32 %), dok je najveću trećinu (36 %) direktno ili indirektno zapremila kritika politike 'virtuelnog aktera' izbora, Vlade Srbije!

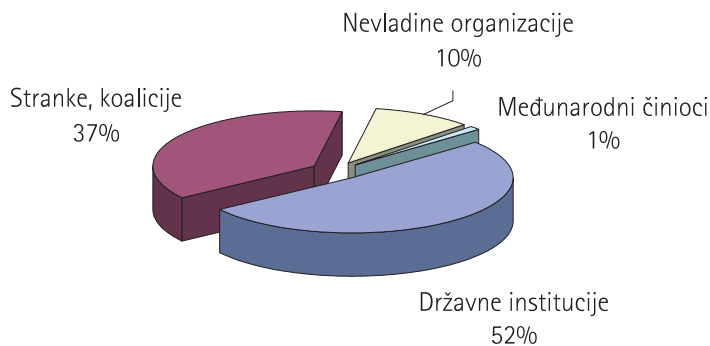
Posredni akteri

Rečeno je već da su posredni akteri bili gotovo podjednako zastupljeni u kampanji kao i neposredni. Raspored publiciteta ovih aktera prikazan je u grafikonima 11 i 12.

Grafikon 11. Broj priloga posrednih aktera u kampanji

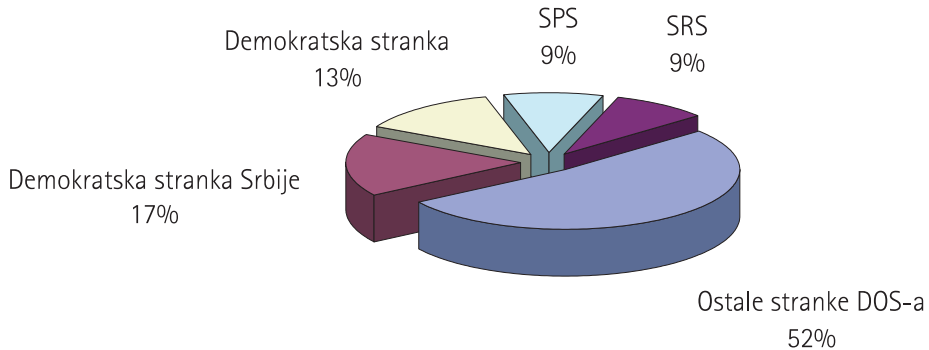

Grafikon 12. Vreme priloga posrednih aktera u kampanji

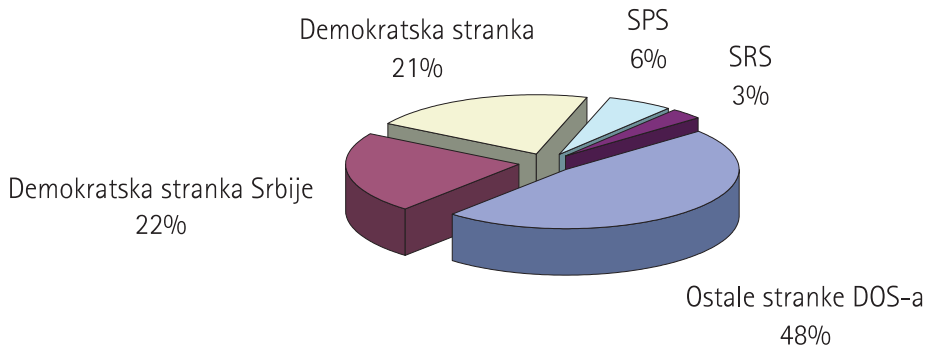

Kada je reč o strankama/koalicijama koje su se pojavljivale u više od polovine (56 %) i zapremile gotovo dve petine (37 %) vremena priloga u kampanji, njihov raspored publiciteta je prikazan u grafikonima 13 i 14.

Grafikon 13. Broj priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

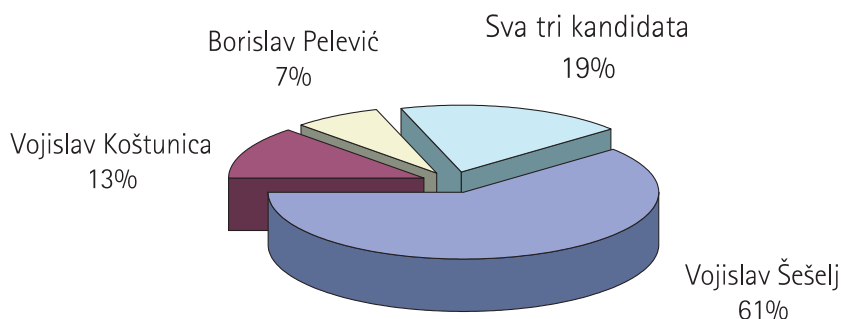

Grafikon 14. Vreme priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

Kada je reč o „neposrednim“ akterima kojima su se u svojim istupima bavili „posredni“ akteri, uočljivo je da je ubedljivo dominantni predmet njihovog obraćanja javnosti bio Vojislav Šešelj, koji je očigledno uočen kao „antidemokratska opasnost“ i protiv čijeg eventualnog izbornog uspeha su se ujedinile inače veoma raznorodne političke opcije (grafikon 15).

Grafikon 15. Neposredni akteri kao predmet istupa posrednih aktera

Zaključak

To da je predizborna kampanja pred decembarske predsedničke izbore bila beživotna i bezidejna, obesmišljena kao i sami izbori, kako za njene aktere tako i za medije, uopšte ne bi trebalo da nas čudi iz najmanje dva razloga:

- posle dva neuspela kruga ovaj poslednji bio je potpuno, kad govorimo o kampanji, obesmišljen jer predizborne kampanje zapravo i nije bilo;
- šta se to moglo (medijski) očekivati od predsedničkih kandidata koji su (sva trojica ponaosob) rekli sve što su imali. A od medija? Od njih se moglo očekivati makar malo više od onog što su pružili.

U Dnevniku 2 izostala je, i to vrlo uočljivo, novinarska, ali i profesionalna motivacija da se i ono malo biračkog tela, koje nije bilo demotivisano, motiviše na izlazak na izbore.

Osim uobičajenog priloga od jednog do dva minuta u kojem su upakovane sve aktivnosti svih predsedničkih kandidata, u Dnevniku 2 nije emitovano ništa više. Izostali su prilozi u kojima su mogli, na primer, da govore građani, taj „prokleti obični svet“ koji bi odgovarao na pitanja da li će ili zašto neće na izbore? Šta treba menjati? Šta misle o kandidatima? Zamislimo samo jedan prilog na jednoj od beogradskih pijaca. Vrlo je moguće da bi odgovori sa hladne tezge bili pogubni i za onog jedinog demokratskog kandidata na izborima...

Gledaoci su tako imali priliku da se informišu o predizbornim aktivnostima trojice kandidata koje su se uglavnom svodile na rečenicu do dve u svakom Dnevniku. No, kako smo mogli da očekujemo da vidimo nešto više, kad kampanje nije ni bilo?

Koštica je obilazio beogradske i par lokalnih medija, a u njegovom izbornom štabu svakodnevno su održavane konferencije za novinare na koje su dolazili i političari iz drugih stranaka. I to je bio DSS-ov svakodnevni izborni kontakt sa medijima i novinarima. Šešelj je imao promociju svoje nove knjige. Uz redovne konferencije za novinare i dva mitinga i jednu posetu SPS-u, gde je saopštio da je dobio podršku Slobodana Miloševića. Pelević je držao konferencije za novinare sa jednom ili dve tribine.

Izbori nisu bili *tema* u Dnevniku 2. Bili su sve do par dana pred 8. decembar - vest, ali ona koja je emitovana posle vesti o Ustavnoj povelji, zasedanju republičkog parlamenta i međunarodnih događanja. Tek par dana do izborne tišine predizborni prilozi dobili su udarni tajming. Ne mislim da treba kritikovati RTS. Jasno je bilo svim medijskim poslenicima da su ovi izbori unapred bili osuđeni na propast. Mada, mediji su imali priliku da pomognu da tako ne bude.

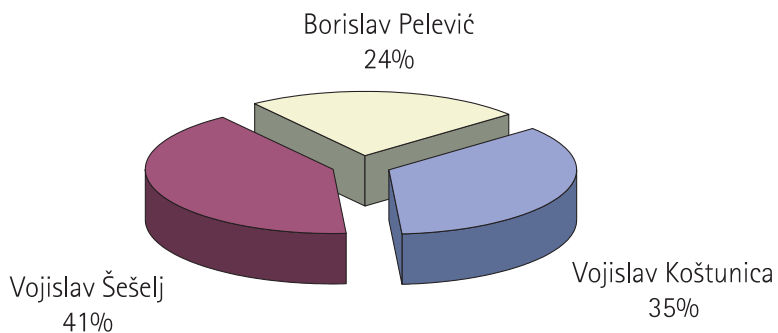
RTS - Izborna hronika

U *Izbornoj hronici*, emisiji koja je trajala svega pet minuta u proseku, nije se videlo ništa drugo do u minut ili dva prošireni prilozi koji su emitovani u Dnevniku 2.

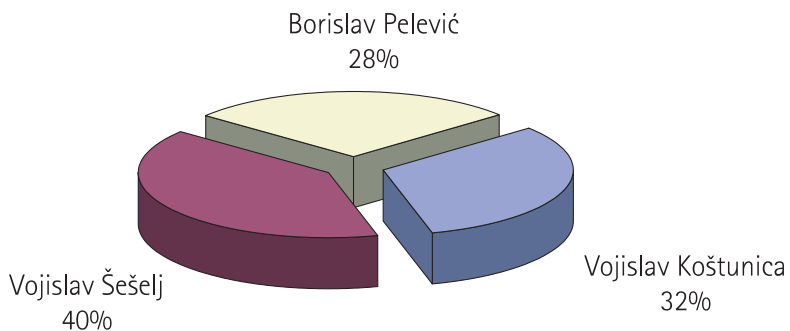
Emisija je emitovana kao rezultat sporazuma koji je nacionalna TV potpisala sa kandidatima, čiji su izborni štabovi imali mogućnost da dva puta nedeljno pripreme priloge po sopstvenom izboru bez direktnog uticaja novinara RTS-a. Po tim priložima videlo se da zapravo i *nema* materijala koji bi se plasirao u 120 sekundi.⁴⁶ Razlika koja se uočava u odnosu na centralnu informativnu emisiju RTS jeste odnos između broja i vremena priloga posvećenih *neposrednim* i *posrednim* akterima: u oba segmenta odnos je 4: 1 (79: 21 % u broju, odnosno 84: 16 % u vremenu priloga u korist neposrednih aktera).

⁴⁶ „Ovo je više nego „loša“ predizborna kampanja. Zapravo, nema je. Pelević se nije oglašio, a zanimljivo je da je izborni štab DSS-a smislio da se svakodnevno tematskim konferencijama za štampu oglašavaju političari i iz drugih stranaka u štabu DSS-a. Danas je bilo reči o poljoprivredi, ali iz ugla istraživanja to je potpuno promašen pristup - nema Koštunice, nema priče o programu. Očigledno je da su svi *umorni* od priče i od samih izbora.“ (Komentar kodera V. Staletović, 28. novembar 2002)

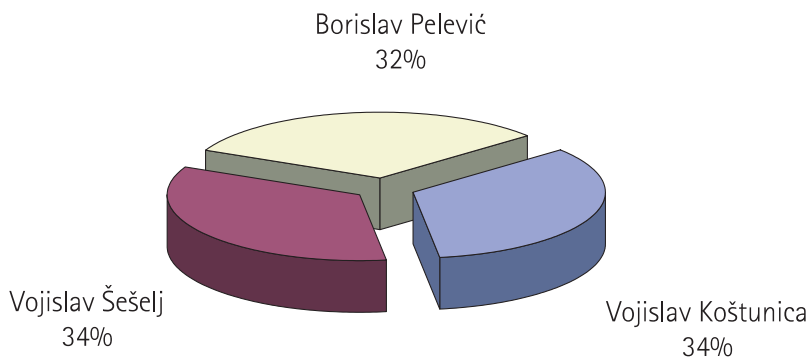
Grafikon 16. Raspored broja priloga o neposrednim akterima

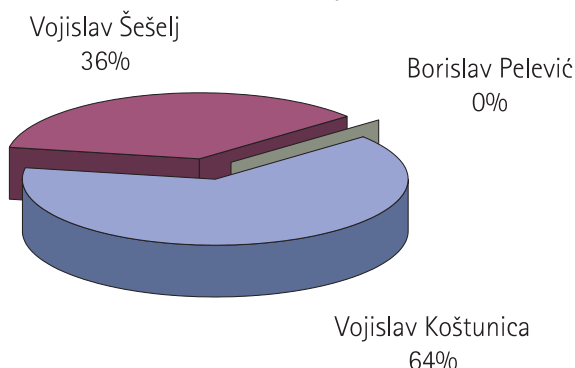
Grafikon 17. Raspored vremena priloga o neposrednim akterima

Grafikon 18. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata

Grafikon 19. Predstavljanje od drugih kandidata („pasivno“)

I u „Izornoj hronici“ najmanje je sebe predstavljao, a sve druge unaokolo kritikovao Šešelj, sprovodeći u 65 % slučajeva „afirmativnu“ kampanju, a u preostalih 35 % „kritiku“, odnosno uzdizanje svoje kandidature omalovažanjem svega ostalog u političkom polju. Sledio ga je Pelević (67 % autoafirmacije, uz ostatak „kritike“ = „nemam šta da ponudim, ali najbolje znam šta i ko ne valja“). Naspram njih, Koštunica je u 76 % istupa nastojao da afirmiše svoj program, dok je preostalih 24 % iskoristio za deljenje političkih packi, znatno manje neposrednim oponentima na izborima, a znatno više „omiljenom predmetu kritike“ – Vladi Srbije.

Teme kampanje

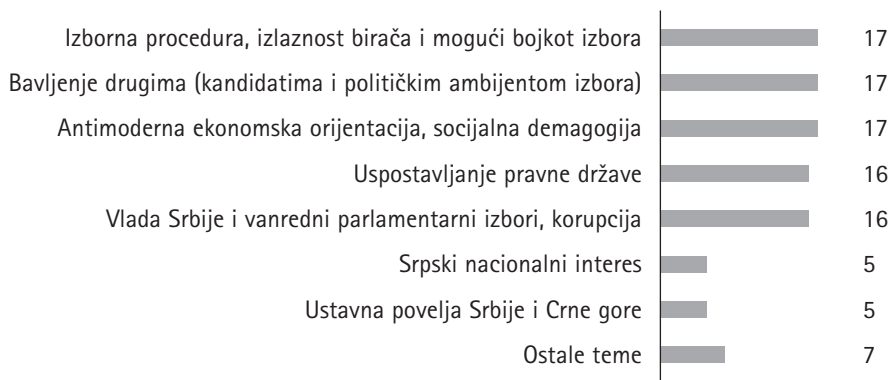
U skladu s ovakvim modelima kampanje bio je i njen tematski opseg – dosta uopšten, tematsko „svaštarenje“ i dosadan i anahron politički pseudogovor, koji je dva da je uspevao da ispuni raspoloživi medijski prostor. O tome govori i podatak da su izborni štabovi veoma „štedljivo“ koristili vreme za prezentiranje teme po sopstvenom izboru⁴⁷ u trajanju od 120 sekundi: izborni štab DSS je ovakvu priliku iskoristio četiri puta, izborni štab SRS tri, a izborni štab SSJ dva puta, često na veoma neobičan način: u prilogu po izboru izbornog štaba DSS-a emitovan je dvominutni prilog koji se sastojao od izjava Vojislava Koštunice iz intervjua koji je nedav-

⁴⁷ „Indikativno je da izborni štabovi vrlo retko koriste mogućnost koju im daje RTS, da u formi dvominutnog priloga po sopstvenom izboru predstave svog kandidata. Razlog tome je zapravo nepostojanje kampanje na osnovu čega bi se „krojili“ ovakvi priloci. U prethodnoj kampanji bilo je mnogo češće ovakvih priloga jer su kandidati putovali po Srbiji, održavali tribine, mitinge... sada toga nema.“ (Komentar kodera V. Staletović, 29. novembar 2002)

no dao kragujevačkoj TV IN (29. novembar); u prilogima izbornih štabova SRS, a potom i DSS gledaoci su mogli da vide, u slučaju SRS, miting Vojislava Šešelja koji je održan u Nišu još 15. novembra, dakle, kad je lider radikala započeo izbornu kampanju. Po običaju, Šešelj poziva sve „srpske patriote“ da glasaju za njega, a dosmanlijama naziva one koji su podržali Koštunicu. Kad nemaju drugi materijal iz predizborne kampanje, radikali donose na RTS već emitovane slike sa tog mitinga. U prilogu po izboru izbornog štaba SRS-a 2. decembra 2002. emitovan je prilog o promociji Šešeljeve knjige „Ideologija srpskog nacionalizma“. U 120 sekundi Šešelj govori o novoj knjizi i kaže kako niko do sada nije objavio ovakvu knjigu.

U prilogu po izboru izbornog štaba DSS 28. novembra 2002. emitovan je govor Vojislava Koštunice na proslavi 110 godina Srpske kulturne zadruge na Kolarcu. Ne zna se zašto je ovaj kulturni događaj uopšte dospao u „Izbornu hroniku“, jer se govor Koštunice nije direktno ticao izbora niti aktuelnog političkog trenutka. Predsednički kandidat DSS je govorio o kulturnim delima koja je ova zadruga objavljivala.

Grafikon 20. Teme predsedničkih kampanja neposrednih aktera

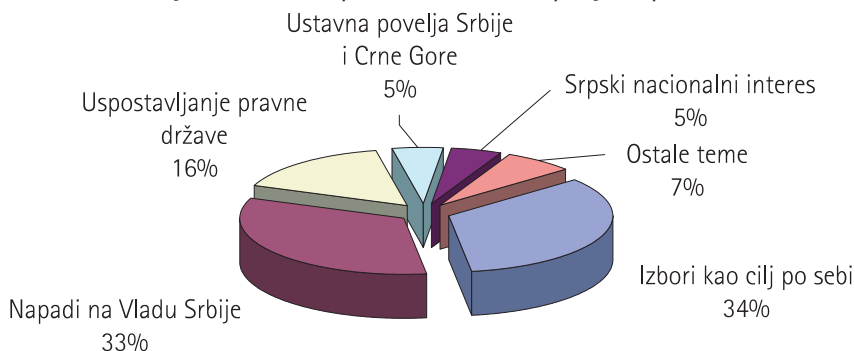
Sadržinski, svaki od kandidata je „guslao“ svoje dominantne teme: Koštunica najčešće (u 50 % priloga) „uspustavljanje pravne države“, zatim, u petini priloga socijalnu demagogiju, vezanu za problem izbeglica (dakako, preko svojih 'portparola'⁴⁸), dok je u 7 % slučajeva tema bila „neizbežnost vanrednih parlamentarnih izbora“ (dakle, implicitni napad na Vladu Srbije). Šešelj je, sa svoje strane, polovinu tema ispu-

⁴⁸ „Na tematskoj konferenciji za novinare u izbornom štabu DSS-a govorili su Sanda Rašković-Lvić, republički komesar za izbeglice i Petar Lađević, savetnik predsednika SRJ za izbeglice. Rečeno je kako je Koštunica jedan od retkih političara koji brine o problemu izbeglica“ (1. decembar 2002).

nio bavljenjem drugim kandidatima (25 %), odnosno najavama političkih „bura“ (obaranje Vlade Srbije i vanredni parlamentarni izbori - 25 %), uz karakteristični, no ovaj put veoma nemaštovit i dosadan („repetitivni“) mržnjoslovni govor.⁴⁹

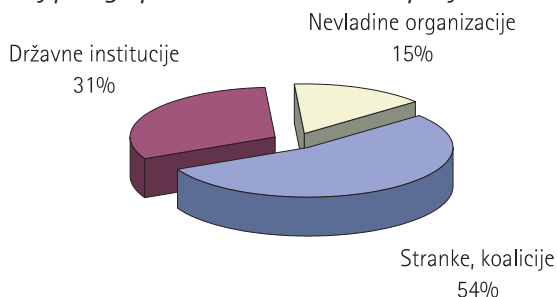
Politički i medijski autsajder, Pelević, u „deficitu“ sopstvene tematske ponude vrteo se u začaranom krugu mantranja „vanrednih parlamentarnih izbora“ (18 %) i zebnje od mogućeg „bojkota izbora“ (18 %), ovlašno kritikujući svoje oponente (6 %) da nedovoljno vode računa o „srpskom nacionalnom interesu“ (12 %), napose optužujući vlast da je digla ruke od Kosova (27. novembar 2002).

Grafikon 21. Zajedničke teme predsedničkih kampanja neposrednih aktera

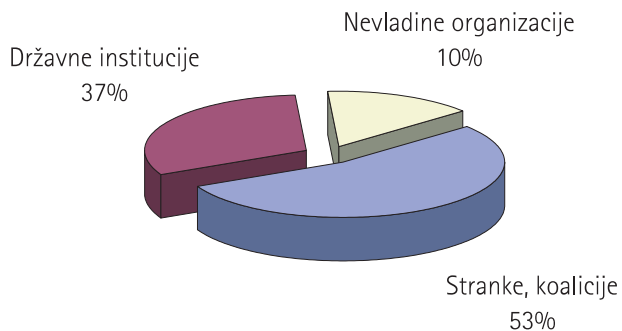
Posredni akteri:

Grafikon 22. Broj priloga posrednih aktera u kampanji

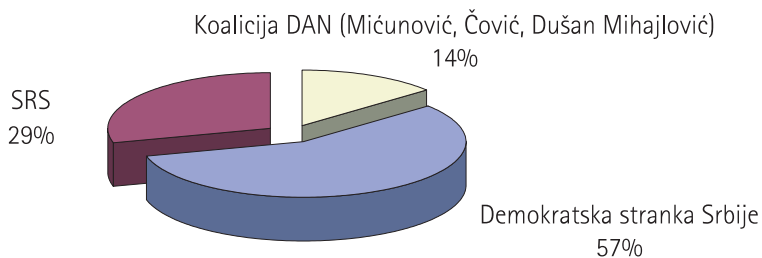

⁴⁹ „Mi ili oni - srpske patriote ili dosmanlije, danas je jedino političko pitanje u Srbiji“, na mitingu u Novom Sadu; „Danas su sve dosmanlije stale iza jednog kandidata“, na mitingu u Nišu o Vojislavu Koštunici (1. decembar 2002); „Spremajmo se da zadamo odlučni udarac dosmanlijskoj zveri koja nas više od dve godine upropašćuje, razara, uništava, izgladnjuje našu decu...“, na završnom mitingu u Beogradu (4. decembar 2002).

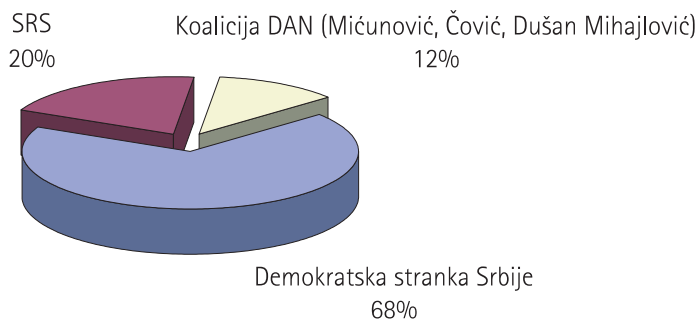
Grafikon 23. Vreme priloga posrednih aktera u kampanji

Grafikon 24. Broj priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

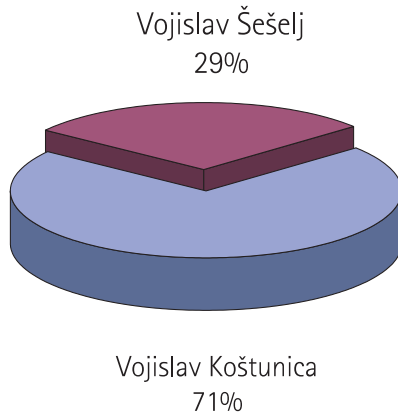

Grafikon 25. Vreme priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

Kada je reč o „neposrednim“ akterima kojima su se u svojim istupima bavili „posredni“, uočljivo je da je ubedljivo dominantni predmet njihovog obraćanja javnosti bio Vojislav Koštunica, koji je očigledno forsiran kao brana „antidemokratskoj opasnosti“, uočenoj u Šešelju, protiv čijeg eventualnog izbornog uspeha su se ujedinile inače veoma raznorodne političke opcije (grafikon 26).

Grafikon 26. Neposredni akteri kao predmet istupa posrednih aktera

Zaključak o ponašanju državnih medija:

Ne čude rezultati izbora. Ozbiljnije je pitanje kako dalje kad je reč o kampanjama. S druge strane, mediji u Srbiji nisu otišli dalje – ostali su puki prezenteri *izjava, stavova* političara koji i ovoga puta nisu uspeli u jednom – da ubede one sa kojima se pijače da je važno da ih poslušaju. Možda i zato što nisu imali šta da im kažu.

RTS je ostao uobičajeno sterilan, *čist* u nameri da se nikom *ne zameri*. Svi su imali priliku da pričaju, da se požale, što je Šešelj uradio u emisiji u kojoj je predstavio svoj program. Optužio je RTS da je pod direktnim uticajem DOS-a, da je njegova partija marginalizovana itd.

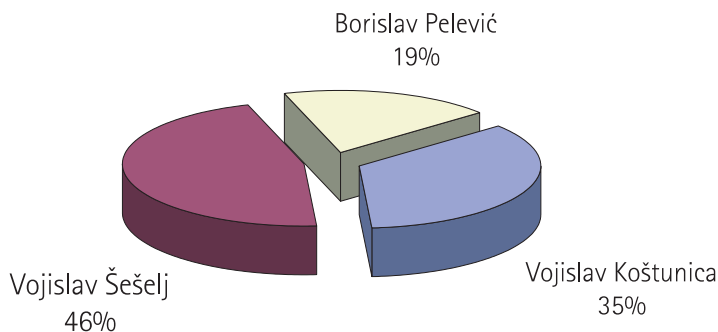
TV Studio B – Vesti u 7

U periodu predizborne kampanje praćene su ukupno 22 informativne emisije „Vesti u 7“, uključujući i prvi postizborni dan, u ukupnom trajanju od oko 673,5 minuta. Prosek trajanja emisije je 1830 sekundi, odnosno oko 30,5 minuta. Međutim, struktura i trajanje ove emisije donekle su fleksibilni, tako da je u posmatranom periodu minimalno trajala 24 minuta (7. decembar), odnosno maksimalno 34,5 minuta (28. novembar 2002). Vreme posvećeno predizbornoj problematici činilo je 12 % od ukupnog vremena emisije (81 minut), ili u proseku 3,7 minuta dnevno. Formalno gledano, „Vesti u 7“ dale su najprimereniji publicitet nastupima predsedničkih kandidata i ostalih aktera izbora, pri čemu su prilozi o posrednim akterima daleko nadmašili one o samim kandidatima – dva i po puta više priloga o posrednim (70: 30 %) i otprilike toliko više vremena (69 : 31 %).

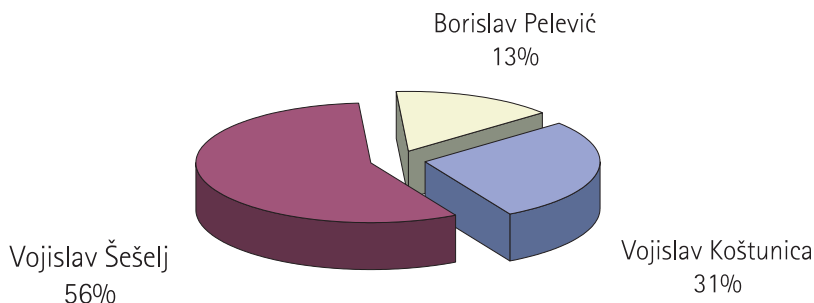
Neposredni akteri

Tri predsednička kandidata imala su neravnomeran raspored publiciteta u broju i vremenu priloga. Izrazito veći publicitet imali su Šešelj i Koštunica, dok je Pelević znatno zaostajao. Pri tome je Šešelj bio glavna medijska „zvezda“ Studija B: njegovi nastupi zapremili su gotovo polovinu (46 %) broja priloga i gotovo tri petine (64 %) vremena. Uz to, prilozi o ovom kandidatu u proseku trajali su najduže – oko 50 sekundi. Koštuničini prilozi su u proseku trajali 36 sekundi, a Pelevićevi 28 (grafikoni 27 i 28).

Grafikon 27. Raspored broja priloga o neposrednim akterima

Grafikon 28. Raspored vremena priloga o neposrednim akterima

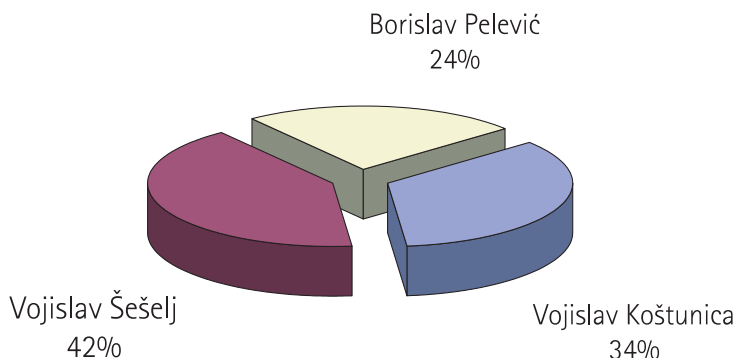
Izvori i žanrovi

Kada se kampanja neposrednih aktera osvetli iz ugla medijskih izvora i žanrova proizlazi da su Koštunica i Šešelj najviše koristili press-konferencije (50, odnosno 24 %), potom izjave (20, odnosno 35 %). U žanrovskom smislu, najviše je bilo izveštaja s intervjuom (30 %), odnosno izveštaja sa vizuelnim pokrivanjem (živom slikom ili telopom) – 28 %, te izveštaja s citatima, 20 %. Prvi žanr najviše je rabio Šešelj (tri četvrtine), drugi podjednako svi kandidati, treći ponovo Šešelj (50 %), potom Koštunica (38 %) i najmanje Pelević (12 %).

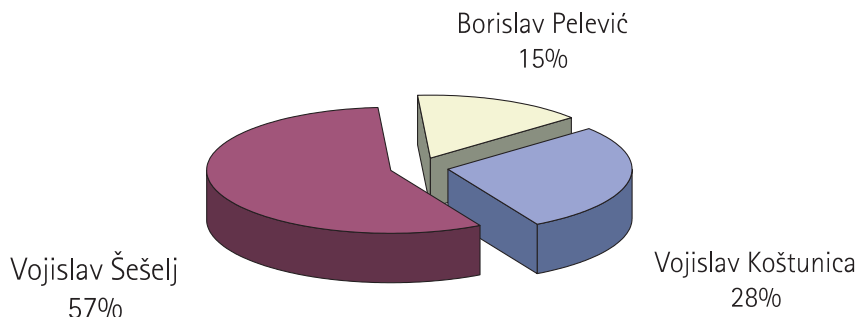
To što je Šešelj znatno iskočio i po broju i po vremenu priloga ima da „zahvali“ dobrim delom 'pasivnom' predstavljanju od strane svojih oponentata, odnosno kritikama na svoj račun: od ukupnog broja priloga u kojima je akter Šešelj, on je pasivno predstavljen u 31 % u broju, a 14 % u vremenu priloga. Koštunica je bio 'pasivno' predstavljen od drugih kandidata u četvrtini broja 'svojih' priloga (23 %) i u petini 'svog' vremena (20 %). Pelević uopšte nije bio 'pasivno' predstavljan, tj. očito nije bio interesantan za svoje oponente kao predmet pominjanja.

Što se tiče tipa kampanje, Šešelj je u 65 % slučajeva vodio 'afirmativnu', u 29 % slučajeva osvrtao se na svoje oponente, a u 6 % vodio je kampanju po tipu „negativne afirmacije“. Kod Koštunice je taj odnos bio: 62 % afirmativno, 15 % kritički i 23 % negativne afirmacije. Konačno, Pelević je najviše govorio o sebi, 86 %, dok u 14 % istupa nije govorio šta on nudi, ali je „znao bolje od drugih“ kako bi nešto trebalo da izgleda.

Grafikon 29. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata - broj priloga

Grafikon 30. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata - vreme priloga

Teme kampanje

A oko kojih političkih tema su predsednički kandidati pokušavali da okupe i pridobiju birače?

Predizborna kampanja kandidata tekla je u prepoznatljivom tonu, s kaleidoskopom najrazličitijih razmrvljenih tema (pravi miš-maš), dosta njih van neposrednog izbornog konteksta. Koštunica je, recimo, „oduzeo“ omiljenu temu Vojislava Šešelja - optužbe za korupciju i kriminal na račun aktuelne Vlade Srbije (31 % svih tema), dodajući na to, sledstveno, temu vanrednih parlamentarnih izbora (15 %), bavljenje

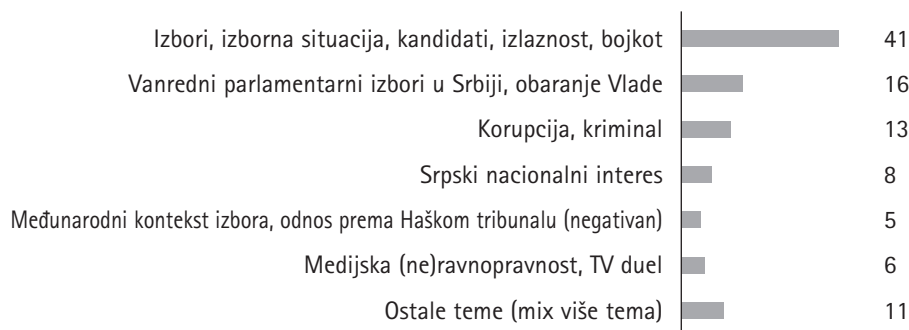
⁵⁰ „V. Koštunica - premijer Đinđić teži da izbori ne uspeju“ (30. novembar) - tražeći, implicitno, upravo podršku Vlade i DOS-a svojoj kandidaturi!

drugima na srpskoj političkoj sceni (15 %) ⁵⁰, uz povremeno koketiranje sa srpskim nacionalnim interesom (8 %) i, saglasno tome, glasanjem na Kosovu (8 %). Šešelji se najviše bavio izlaznošću birača na izbore i govorom o drugim kandidatima (po 23 % tema), socijalnom demagogijom (12 %) i miksom ostalih pitanja (po 6 %): mogućim bojkotom izbora, korupcijom i kriminalom, obaranjem Vlade Srbije, tobožnjom sopstvenom medijskom neravnopravnošću i TV duelom, ponuđenim Koštunici (i odbijenim), Haškim tribunalom, podrškom SPS-a i JUL-a... ⁵¹ Pelević se, pored većinske zebnje oko izlaznosti na izbore (44 %), u po 14 % tema bavio glasanjem na Kosovu, Haškim tribunalom, mantranjem antireformske ('domaćinske') ekonomske orijentacije i, naravno, optuživanjem DOS-a. ⁵²

Sve u svemu, dosadno, neinventivno, maliciozno, palanački, neretko primitivno u političkom govoru i nastupu. Ovakva predizborna ponuda nije mogla izvesti na biračima ni „kritičnu masu“ pasioniranih glasača, poslovičnih 'političkih mazohista'!

Umor od ovakvih „lidera“ imao je svoj adekvatan odgovor u (ne)izlaznosti, tj. bojkotu izbora, koje su se mogućnosti kandidati 'opsetili' tek u poslednjoj sedmici kampanje. Prekasno.

Grafikon 31. Glavne teme kampanje predsedničkih kandidata

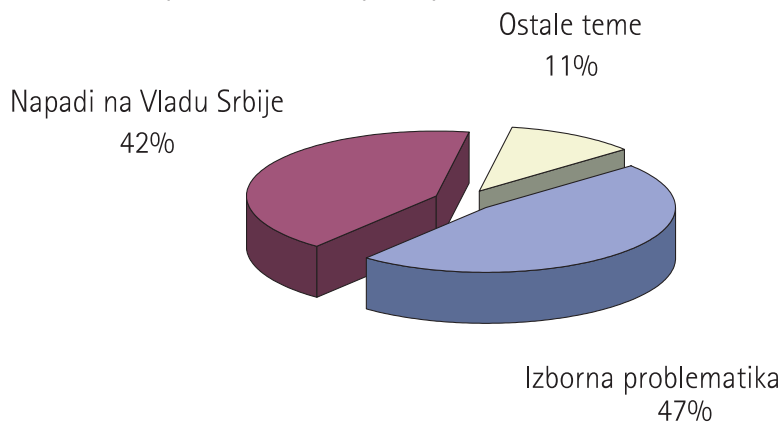

⁵¹ „JUL podržava predsedničkog kandidata V. Šešelja (18. novembar); „SPS podržava V. Šešelja, naglašavajući da je on predstavnik patriotske koalicije i da zastupa narodno jedinstvo“ (19. novembar).

⁵² „Pelević: DOS namerava da izbori ne uspeju“ (29. novembar).

Ukupnjeno posmatrajući, 47 % tema odnosilo se manje ili više direktno na predstojeće izbore, 42 % na manje ili više direktno osporavanje aktuelne politike Vlade Srbije i 11 % na miks ostalih tema.

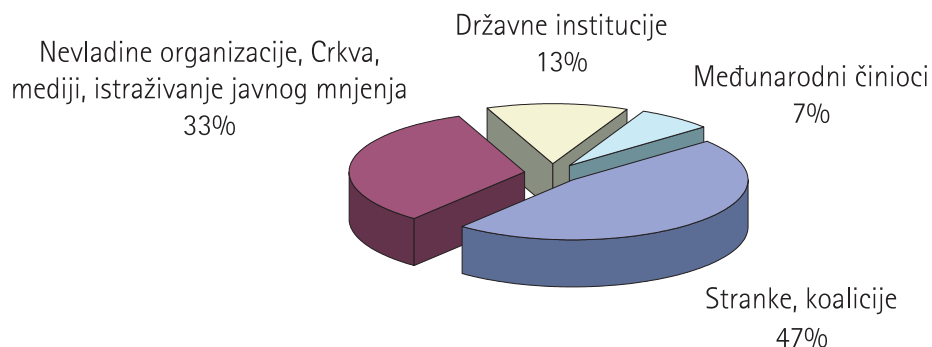
Grafikon 32. Ukupnjene teme kampanje predsedničkih kandidata

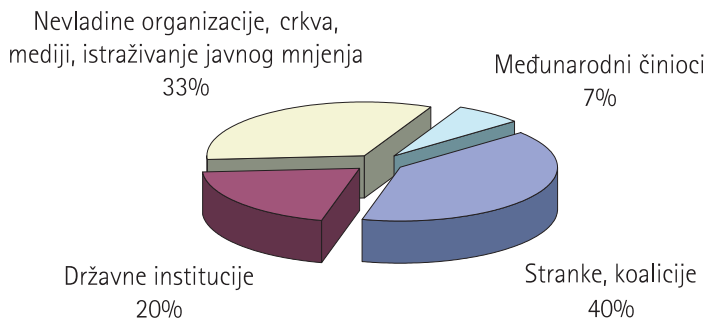
Posredni akteri

Posredni akteri su bili nadmoćno zastupljeni u kampanji u odnosu na neposredne (70: 30 %). Raspored publiciteta ovih aktera prikazan je u grafikonima 33 i 34.

Grafikon 33. Broj priloga posrednih aktera u kampanji

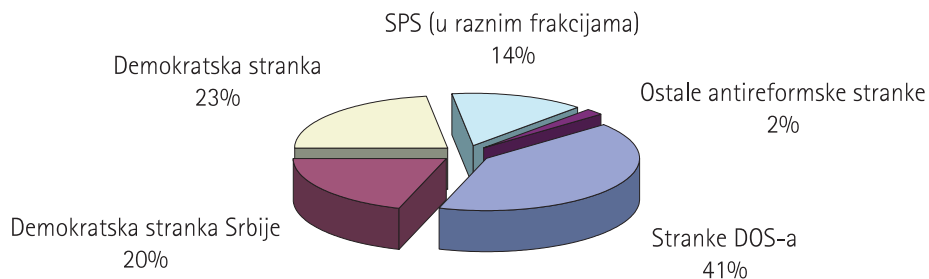

Grafikon 34. Vreme priloga posrednih aktera u kampanji

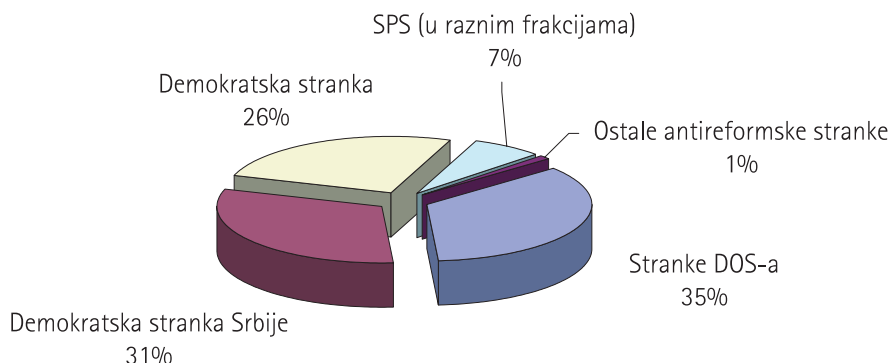

Kada je reč o strankama/koalicijama koje su se pojavljivale u više od polovine broja priloga (51 %) i zapremile dve petine (40 %) vremena priloga u kampanji, njihov raspored publiciteta je prikazan u grafikonima 35 i 36.

Grafikon 35. Broj priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

Grafikon 36. Vreme priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

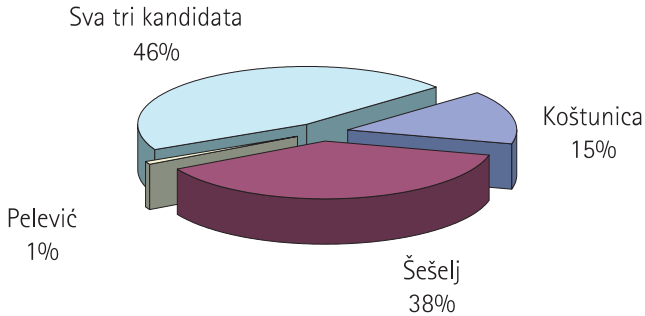

Među strankama koalicije DOS, i to bezrezervno u korist Koštunice, najviše se angažovala koalicija DAN, sa 28 % učešća u broju i 30 % u vremenu priloga. Sledila je Nova Srbija, sa 10 % broja i 6 % vremena priloga bezrezervne podrške istom kandidatu. Istina, o toj kandidaturi najviše se izjašnjavala Demokratska stranka (34 % broja i 43 % vremena priloga), ali bez očigledne podrške ovom „demokratskom kandidatu“.

Kada je reč o „neposrednim“ akterima kojima su se u svojim istupima bavili „posredni“ akteri, uočljivo je da je, posle „svih kandidata“ (46 %), ubedljivo dominantni predmet njihovog obraćanja javnosti bio Vojislav Šešelj (dva i po puta više nego Koštunica - 38: 15 %), koji je očigledno markiran kao „antidemokratska opcija“, od čijeg se eventualnog izbornog uspeha veoma strepelo i koji je bivao markiran katkad ne baš biranim rečima.⁵³ (grafikon 37).

⁵³ „Potpredsednik N. Čović oštro optužuje V. Šešelja za kriminal. 'Sve priče koje o meni ovih dana iznosi lider radikalna V. Šešelj imaju za cilj da prikrju veze funkcionera te stranke sa mafijom... Znamo i koje grupe ljudi pomažu Šešelju', rekao je Čović i precizirao da postoji grupa na jugu Srbije, jedna grupa vezana za bivšu DB, kao i da postoje neki tragovi u Bezbedonosno-informativnoj agenciji. 'Njihov zadatak je da se prikrje kriminal, trgovina oružjem, šverc, prikriti Šešeljeve i aktivnosti Maje Gojković na Brezovici 98/99, kada su svu dokumentaciju Vlade Srbije davali albanskim ekstremistima i, naravno, zaštititi interese međunarodnog kriminala, u smislu šverca, i cigareta i oružjem i drogom" (23. novembar).

Grafikon 37. Neposredni akteri kao predmet istupa posrednih aktera

Zaključak⁵⁴

Na samom početku medijskog monitoringa pojavila se sumnja da li se kod nas zaista odvija predizborna kampanja ili je, što nije trebalo isključiti, u pitanju puka medijska opsena. Sudeći po „Vestima u 7“ TV Studija B, ovo je bila najbeživotnija predizborna kampanja u novijoj medijsko-političkoj povesti Srbije. Impresionirala je ravnodušnost ovog medija prema kampanji pred ponovljene predsedničke izbore. No, ako bi se, u duhu krajnje bolećivosti, i našle reči opravdanja za posmatrani medij (izmoždenost usled političke entropije), u čudu su nas ostavili (ne)posredni politički participanti u izbornoj igri. Moglo bi se reći da su se skoro svi politički akteri iz petnih žila trudili da se ovaj izborni ciklus okonča u (novom) šegačenju sa jednim od stožera participativne demokratije.

Preostaje nam da iz oskudne građe izdvojimo primećene pravilnosti. Od prvog dana monitoringa „Vesti u 7“ najveću pažnju posvećivale su predsedničkim kandidatima Vojislavima, Šešelju a potom Koštunici. Koštunica se prevashodno pojavljivao u priložima posrednih aktera izbora. Šešelj je, s druge strane, beležio značajniju ukupnu zastupljenost. Prisutnost trećeg kandidata, Borislava Pelevića, bila je na nivou „pristojnog zaostajanja“, tj. marginalizacije. Celokupna medijska slika svela se na sučeljavanje Šešelja i Koštunice, pri čemu se radilo, prevashodno, o trivijalnim prozvjkama (nije se sumnjalo da će Šešelj prednjačiti).

⁵⁴ U velikoj meri ovaj zaključni odeljak zasnovan je na 'Završnom komentaru' koderu „Vesti u 7“, Dražena Pavlice.

„Vesti u 7“ su najveći deo medijske energije usredsredile na licitaciju o tome da li će znatan broj posrednih aktera predizborne kampanje dati podršku Vojislavu Šešelju ili Vojislavu Koštunici. Mnogi politički akteri su prilježno negovali formu kondicionala („podržaćemo Koštunicu, ako...“). Mimo toga, većina priloga je, po pravilu, bila ispražnjena od informacija koje su trebalo da posluže dobijanju relevantne celovite slike o ponudi programa aktuelnih predsedničkih kandidata.

BK TV: „BK Telefakt“ u 18:55

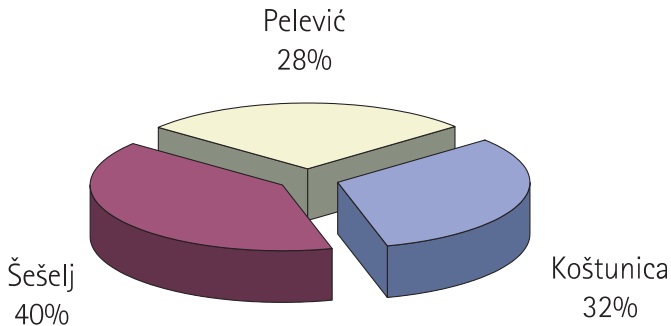
U periodu predizborne kampanje praćeno je ukupno 18 informativnih emisija „BK Telefakt“ u 18:55, u ukupnom trajanju od oko 603 minuta. Prosek trajanja emisije je 1915 sekundi, odnosno oko 32 minuta. Međutim, struktura i trajanje ove emisije izuzetno su fleksibilni, tako da je u posmatranom periodu minimalno trajala 14 minuta (5. decembar), odnosno maksimalno 46 minuta (3. decembar 2002). Vreme posvećeno predizornoj problematici činilo je samo 7 % od ukupnog vremena emisije (41,5 minuta), ili u proseku 2,3 minuta dnevno. Posmatrani medij je pokazao veoma malu zainteresovanost za same izbore. To se moglo videti ne samo po broju priloga o izborima i dužini njihovog trajanja, već i po tome na kojem mestu se nalazio predizborni blok u celokupnom informativnom performansu Telefakta. Naime, do par dana pred izbore (2. decembar) blok o predizornoj kampanji smeštan je posle dvadesetog minuta, dakle, u *drugoj polovini* emisije. *Nijednom*, do tog dana, izborna problematika se nije pojavila u najavama vesti dana. Ukoliko to uporedimo sa istim blokom u prethodnim izbornim krugovima, istina je da je broj kandidata neuporedivo manji nego u prvom izbornom krugu u septembru, ali je, bez obzira na to ukupan broj minuta koji je odvojen na predizborne kampanje, bio mali. Ton kampanje, koji se prenosio putem medija, bio je mlitav, bez nekih posebnih uzbuđenja.

Ovoj slici treba još dodati da 23, 25. i 27. novembra 2002. nije emitovan nijedan prilog o neposrednim akterima kampanje, tj. predsedničkim kandidatima! To je, doduše, u skladu sa ukupnim rasporedom publiciteta neposrednih (35 % broja, odnosno 45 % vremena trajanja priloga) i posrednih aktera (65 % broja, odnosno 55 % vremena trajanja priloga).

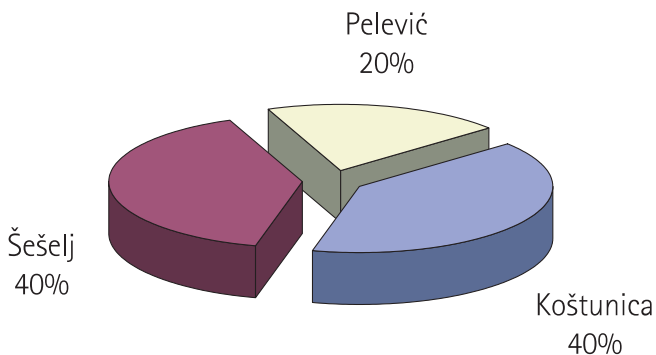
Neposredni akteri

Tri predsednička kandidata imala su neravnomeran raspored publiciteta u broju i vremenu priloga. Relativno veći publicitet imali su Šešelj i Koštunica, dok je Pelević znatno zaostajao. Nešto manji broj medijskog predstavljanja u odnosu na Šešelja Koštunica je kompenzovao većom „dužinom“ prosečnog trajanja priloga (56 prema 45 sekundi), dok je u oba aspekta Pelević bio znatno defavorizovan (svega sedam priloga u prosečnom trajanju od oko pola minuta). Znači: Koštunica jedan minut, Šešelj tri četvrtine, odnosno Pelević pola minuta (grafikoni 38 i 39).

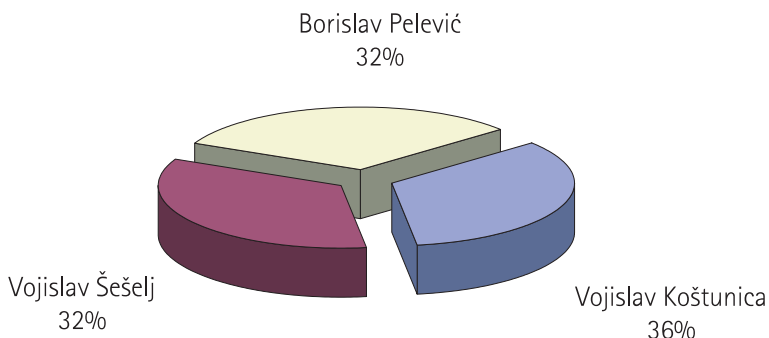
Grafikon 38. Raspored broja priloga o neposrednim akterima

Grafikon 39. Raspored vremena priloga o neposrednim akterima

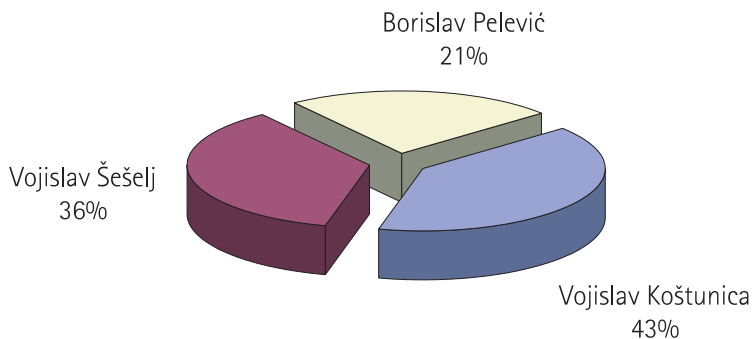
Grafikon 40. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata - broj priloga

Kada se kampanja neposrednih aktera osvetli iz ugla medijskih izvora i žanrova proizlazi da su sva tri kandidata najviše koristili press-konferencije i saopštenja, odnosno izveštaje sa mitinga. U žanrovskom smislu, najviše je bilo izveštaja s intervjuom (36 %), odnosno izveštaja sa vizuelnim pokrivanjem (živom slikom ili telopom) - 28 %, te reportaža s mitinga, 20 %. Prvi žanr najviše je primenjivao Koštunica (dve trećine svih istupa), potom Šešelj (57 %), drugi najviše Pelević (57 %), a treći podjednako Šešelj i Pelević (po 40 %), dvostruko više nego Koštunica.

„BK Telefakt“ se uredno trudio da odvoji izborni prostor samo za „aktivno“ samopredstavljanje predsedničkih kandidata, ignorišući njihov eventualni govor o oponentima. Izuzetak je bio Šešelj, koji je zadobio i tri „pasivna“ predstavljanja.

Grafikon 41. Samopredstavljanje („aktivno“) kandidata - vreme priloga

Teme kampanje

Predizborna kampanja kandidata je tekla u ujednačenom prepoznatljivom tonu. Šešelj je, po običaju, najviše pričao o mafiji i kriminalu (čak 40 % svih tema), jedinstvu patriotskih snaga i zadovoljstvu zbog podrške Miloševića, kao i o svojoj spremnosti da ode u Hag i, čak, priželjkivanju tog putovanja, ma koliko ono bilo „ujdurma“ njegovih oponentata.⁵⁵ Nije propuštao ni priliku da se „ekspertski“ pozabavi medijskim pokrivanjem izbora i istraživanjima javnog mnjenja.⁵⁶

Koštica je u predizbornoj kampanji najviše pričao o Vladi i novim parlamentarnim izborima, ukoliko ovi predsednički ne uspeju a i ukoliko uspeju, te o novom Ustavu.⁵⁷ Pelević je uglavnom kritikovao dosadašnje reforme, privatizaciju i uzimanje stranih kredita, te Ustavnu povelju Srbije i Crne Gore.⁵⁸

⁵⁵ „Moj cilj je da uništim mafiju i suzbijem kriminal u Srbiji“. Šešelj očekuje da će ostvariti mnogo bolji rezultat nego na prethodnom krugu izbora, jer ima podršku opozicije. „Očekujem da dobijem glasove svih iskrenih patriota i časnih i poštenih ljudi u Srbiji. I da pobedim“ (28. novembar 2002). „Šešelj je optužio aktuelne vlasti u Srbiji da je situacija gora nego za vreme NATO bombardovanja i zato je važno da građani u što većem broju izađu na predsedničke izbore 8. decembra i glasaju za patriotsku opciju. Lider SRS-a optužio je kabinet predsednika Koštica da mu namešta igru kakva je navodno optužnica za ratne zločine, pa je došao u neverovatnu situaciju da ga sada Hag brani od toga. Šešelj to vidi tek kao predizbornu ujdurmu“ (22. novembar 2002). Šef radikala kaže da je spreman da ide u Hag i da bi više voleo da ide tamo nego da pobeđi na predsedničkim izborima „Šešelj je rekao da glavna podela nije na levicu i desnicu već na *patriote i izdajnike* i ocenjuje da Koštica neće dobiti nijedan *patriotski glas*. Šešelj takođe ponavlja da mu za predstojeće izbore mnogo znači Miloševićeva podrška, jer i oni koji su nekada bili najveći protivnici Slobodana Miloševića danas ga cene i poštuju zbog njegove odlučne odbrane srpskih nacionalnih interesa u Hagu. „Očigledno je svima da Milošević tamo ne brani sebe već srpski narod. Njemu i ne sude, sude svima nama Srbima. Otišao bih u Hag u bilo kom svojstvu“. Šešelj navodi da zavidi Miloševiću jer je dobio priliku da rasturi višegodišnju zaveru protiv srpskog naroda. „Voleo bih da Milošević izdrži do kraja i da ga posluži zdravlje jer ako ovako nastavi mogu da očekujem njegovu pobedu“ (23. novembar 2002).

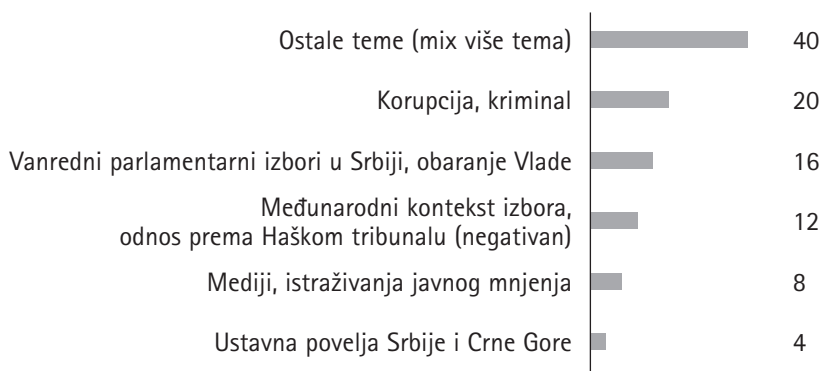
⁵⁶ Po njegovim rečima, nedelju dana pre izbora, voljom vlasti, prave kampanje nije ni bilo. On takođe navodi da ne veruje istraživanjima javnog mnjenja i ubeđen je u svoju pobedu. „Sećate li se kako su samo slagali u avgustu i septembru. Mi nismo sada pravili istraživanja javnog mnjenja ali osećamo da je svaki dan sve veće nezadovoljstvo ne samo dosmanlijskim režimom nego i Košticom i zbog toga smo optimisti“ (2. decembar 2002).

⁵⁷ „Predsednički kandidat DSS-a ne isključuje pad republičke Vlade ako izbori za predsednika Srbije ponovo propadnu. Iako je nekoliko puta izjavljivao da mu nije potrebna premijerova podrška, Koštica u intervjuu listu *Danas* kaže da Zoran Đinđić treba jasno da se izjasni da li je za uspeh izbora i podršku demokratskom kandidatu ili podržava kandidata bivšeg režima. „Mislim da će, ako izbori ne uspeju, situacija biti radikalizovana, ali tema neće biti predsednički već parlamentarni izbori. Takva vlada svoju budućnost vezuje za uspeh izbora“ (30. novembar 2002).

⁵⁸ „DOS je predlogom budžeta za 2003. godinu još jednom pokazao da ne računa na srpsku privredu i proizvodnju, već na donacije i prodaju uspešnih kolektiva, čime će puniti državnu kasu. Budžet za 2003. godinu puniće se sredstvima koja dolaze iz inostranstva a ogroman novac, tačnije 87 miliona dinara, dobiće NVO koje su dokazale da rade protiv države Srbije. Zato je nužno da DOS što pre siđe sa političke scene a preduslov za to je uspeh izbora 8. decembra“ (2. decembar 2002). „Izlaskom na predsedničke izbore 8. decembra građani Srbije imaju priliku da ocene rad vladajućih stranaka. Dogovor o Ustavnoj povelji predviđa zajednicu koja nije država. Članice EU kao nezavisne zemlje imaju više zajedničkih funkcija nego Srbija i Crna Gora u novoj zajednici. Takva država nema perspektivu. SSSJ će u republičkom parlamentu glasati protiv ove povelje“ (30. novembar 2002).

Sve u svemu, miš-maš političke sterilnosti, demagoške magle, optužbi, negativne političke atmosfere i niske političke kulture. Koga je ovo trebalo da privuče na izbore?!

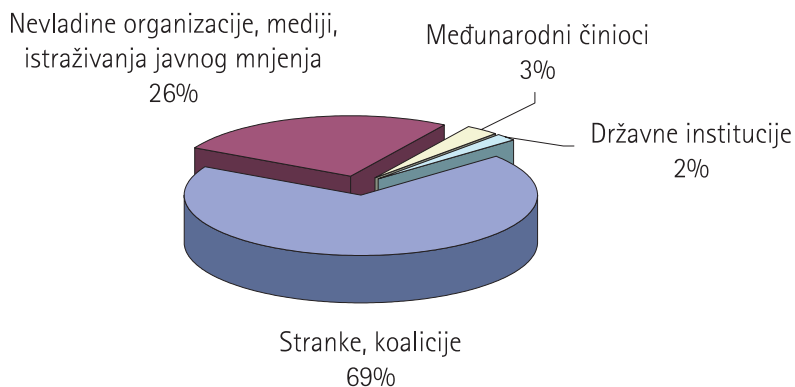
Grafikon 42. Glavne teme kampanje predsedničkih kandidata

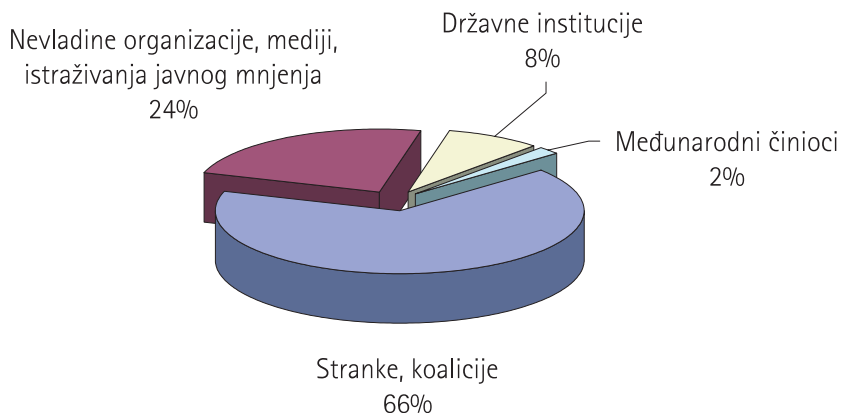
Posredni akteri

Rečeno je već da su posredni akteri bili nadmoćno zastupljeni u kampanji u odnosu na neposredne (55: 45 %). Raspored publiciteta ovih aktera prikazan je u grafikonima 43 i 44.

Grafikon 43. Broj priloga posrednih aktera u kampanji

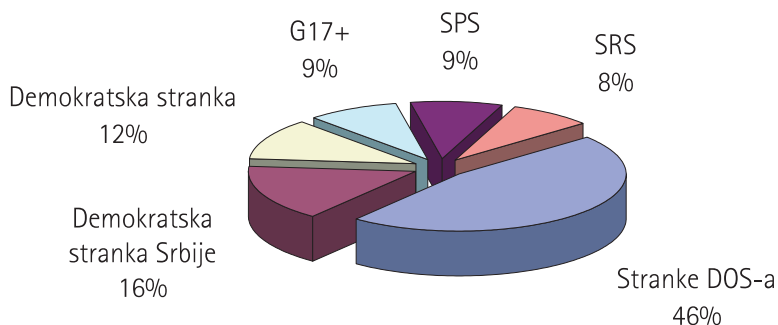

Grafikon 44. Vreme priloga posrednih aktera u kampanji

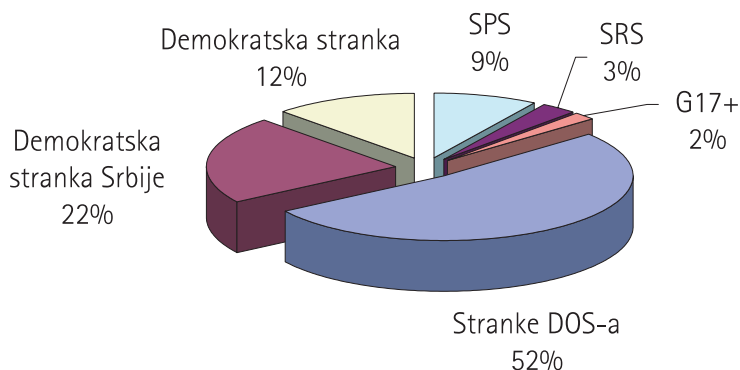

Kada je reč o strankama/koalicijama koje su se pojavljivale u više od dve trećine broja (69 %) i zapremile gotovo dve trećine (64 %) vremena priloga u kampanji, njihov raspored publiciteta je prikazan u grafikonima 45 i 46.

Grafikon 45. Broj priloga stranaka i koalicija - posrednih aktera

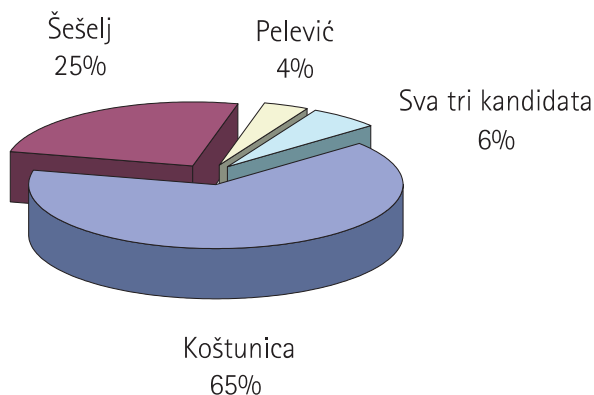
Grafikon 46. Vreme priloga stranaka i koalicija – posrednih aktera

Među strankama koalicije DOS, i to u korist Koštunice, najviše se angažovala koalicija DAN, sa 31 % učešća u broju i 38 % u vremenu priloga.

Kada je reč o „neposrednim“ akterima kojima su se u svojim istupima bavili „posredni“ akteri, uočljivo je da je ujedljivo dominantni predmet njihovog obraćanja javnosti bio Vojislav Koštunica, koji je očigledno markiran kao „demokratska opcija“, a protiv eventualnog izbornog uspeha Šešelja (grafikon 47).

Grafikon 47. Neposredni akteri kao predmet istupa posrednih aktera

Zaključak

Praćena kampanja na „BK Telefaktu“ bila je štura i vanserijski dosadna: BK je dosta nezainteresovano pratila kampanju do par dana pred izbore. Kampanja svih kandidata je, doduše, i bila tako tempirana da tek u poslednjoj nedelji bude nešto intenzivnija. Tačnije, ovde se desio spoj nezainteresovanih kandidata i nezainteresovanih medija. Po svoj prilici će i glasači biti takvi.

Infotop TV Pink

Istaknuta „pobočna“ uloga koju je ova TV stanica odigrala u prvom, neuspešnom, ciklusu predsedničkih izbora u Srbiji motivisala je uključivanje u monitoring informativnog programa i ove stanice u drugom ciklusu predizborne kampanje. Avaj, to se pokazalo nepotrebnom investicijom i naporom. O tome govori i dosta rezigniran komentar koderu Marka Savića, koji najbolje svedoči kako je ova stanica „izveštavala“, pa ga vredi gotovo celovito citirati, jer prostora, tj. materijala za analizu uopšte nije bilo.

Novinarske 'zvezde' ove kuće su svoj rad, čiji bi glavni cilj trebalo da bude pravovremeno i objektivno informisanje građana, što podrazumeva svestrani istraživački pristup i temeljno analitičko određivanje prioriteta, zapostavile, zaboravile ili nisu nikad ni znale. Ne smemo izgubiti iz vida da je trenutak u kojem se nalazimo istorijski u pravom smislu te reči, da smo „pod lupom“ svetske javnosti i da nas svaka greška, svaki promašaj skupo košta. Ne smemo zaboraviti i da vremena nemamo, da smo ga već potrošili i pozajmili, da sada moramo savršeno (bar koliko je to moguće) delovati i da *nemamo* pravo na grešku, jer svaka greška skupo košta. Cena nije nimalo naivna: ponekad je to budućnost generacija, ponekad hleb i igre (već viđeni sindrom praznog stomaka, sankcije...), a ponekad i životi ljudi (bombe nad glavom)!

U takvoj situaciji, neki naši 'novinari', 'urednici', pa i cele redakcije ponašaju se krajnje sterilno i nadmeno, proglašavajući za vest, događaj ili komentar ono što njima odgovara, po kriterijumima koji često ni njima samima ili najbližim im kolegama nisu jasni. Simptomatično je da je *najveću nezavisnu televiziju u Srbiji* (čitaj: RTV Pink) izgleda uhvatila amnezija ili opio svež jesenji dedinjski vazduh (ili pak nešto treće!), pa su zanemarili da se Srbija nalazi usred predsedničke krize, da je

trenutno „obezglavljena“, i da „glavu“ nikako da nađe. Predsednička agonija se nastavlja, poput Olimpijade; samo nije na 4 godine, već na dva meseca! Mi kada žurimo, onda je to stvarno preterano, ali bez RTV Pink, koja se možda i umorila od „tih dosadnih izbora. Svaki čas, malo-malo, pa izbori!“ (kako reče jedan sredovečni građanin Beograda na tramvajskoj stanici).

Sve u svemu, jedina vest koju je ova televizija objavila o trećem krugu predsedničkih izbora u Srbiji jeste da su Vojislav Koštunica, Vojislav Šešelj i gosp. Pelević predali kandidature sa potrebnim brojem potpisa građana. Posle toga, nastupa tajac, kao da mlada informativna redakcija Pinka nije upoznata sa činjenicom da medijska tišina ne počinje od trenutka kada se raspišu izbori (što trenutno možda i nije tako loša ideja!), već 48 sati pre otvaranja biračkih mesta. Uglavnom, vesti o izborima nije bilo, a *Infotop* i dalje odlikuje: 1. standardno kašnjenje, 2. nestandardno trajanje, 3. površno i nekritičko izveštavanje. Preciznije, najvažnija informativna emisija na Pinku često počinje i sa desetominutnim zakašnjenjem, najčešće jer traje neki od spotova *Grand*, *City* ili sličnih renomiranih producenstskih kuća na kojima obnažene lepotice pokušavaju da svojim zanosnim oblinama prikriju nedostatak sluha ili glasovnih (ne)mogućnosti, da zasene izgledom plebs u nameri da prodaju svoje albume onima koji jedva sastavljaju kraj sa krajem. Apsurdno, zar ne? Pitam se samo kako im ide prodaja?

Očigledno mnogo bolje nego našim političarima izbori, pogotovo ako se uzme u obzir i činjenica da *Grand Show*, *City* (o, kako to moderno zvuči!) i emisije sličnog tipa nikada ne kasne! Simptomatično, zar ne?

S druge strane, ni „Stupica“ (čitaj: Klopka, da nam se Oljica ne uvredi), kao Pinkov pokušaj realizacije programa sa aktuelnom političkom tematikom, ne poznaje trend kašnjenja. Ovo moramo istaći kako bismo zadržali objektivnost, ali moramo i priznati da u *Infotopu* nema reklama, pa samim tim da i nije baš profitabilna emisija.

Čini mi se da se RTV Pink, koja jeste najgledanija televizija u Srbiji, razvija po zapadnoevropskim ekonomskim neoliberalnim principima, gde medijski prioritet najčešće ima ona strana koja najviše plati, ne shvativši pritom da se nalazi u državi u procesu ubrzane tranzicije, i to tek u prvoj fazi, od mogućih deset, u nestabilnom okruženju i u uzavreloj sredini punoj tenzija i adrenalina.

Ako prihvatimo da je novac ipak bitniji od sudbine građana i države, pa opravdamo ponašanje navedene redakcije, onda nam bode oči tehnička realizacija informativnih (pre svega, ali ne i jedino) programa. Pored toga što konstantno kasne, jedino što u njima standardno postoji jeste najavna i odjavna špica. Valjda je

to nekada davno napravljeno za emisiju, retko se menja i ne zahteva mnogo napora da se namontira. Sve ostalo: vesti dana, broj priloga, vrsta priloga, dužina trajanja i kvalitet, pa čak i da li će emisija biti emitovana, nije standardizovano, pa samim tim i profesionalno. A o tzv. istraživačkom novinarstvu da i ne govorim. Ono ne postoji.

Zaključak

Na kraju mogu samo reći da RTV Pink nije ni za ove izbore bila na visini svog profesionalnog zadatka, već da je informativni program i *Infotop* kao jedina informativna emisija još jednom zabeležio pad ionako oskudnog kvaliteta i novinarskog profesionalizma. U poređenju sa nedavno održanim parlamentarnim izborima u Crnoj Gori, *Infotop* odlikuje još manji broj priloga, tako da je možda pravo pitanje koje treba postaviti u ovom trenutku: da li ovakva redakcija i ovakva emisija treba da postoji u medijskom etru Srbije?

REGULARNOST IZBORA

PARALELNO BROJANJE GLASOVA

Na ponovljenim izborima za predsednika Srbije, koji su održani 8. decembra 2002. godine, CeSID je realizovao parcijalno paralelno brojanje glasova metodom reprezentativnog uzorka (PPVT) i masovno paralelno brojanje glasova (PVT). Osim toga, formirana je arhiva prikupljenih zapisnika u pisanoj formi, a podaci iz arhive su nezavisno uneti u elektronsku bazu podataka.

PPVT

Za ponovljene predsedničke izbore reprezentativni uzorak je obuhvatio 491 biračko mesto.

Za prijem rezultata je korišćeno deset telefonskih linija povezanih na zajednički broj telefona, tako da su svi posmatrači birali isti broj. Po jedan operater je opsluživao telefonsku liniju i primljene podatke odmah unosio u računar uz pomoć posebno razvijene aplikacije. U prostoriji za obradu podataka, u svakom trenutku, bilo je poznato koliko se posmatrača javilo, koji se posmatrači nisu javili, kakva je procena rezultata na osnovu javljenih rezultata i kako se kreću statistički pokazatelji kvaliteta realizacije uzorka. Bilo je moguće odštampati spisak nerealizovanih biračkih mesta sa imenima i brojevima telefona nadležnih koordinatora za ta biračka mesta.

Predsednički izbori 2002 - reprezentativni uzorak

V 4.0

PPVT parallel vote tabulation

0019 Odziv 19h

70092 Barajevo

13 Vranić Lokal-kuća Popović, B.Kosmajskih partizana 176

1. B045
2. 1047
3. 3000
4. B162
- 5.

Upisano

Odziv 9h

Odziv 14h

Odziv 17h

Odziv 19h

Prihvati

Odustani

Aplikacija za prijem rezultata iz reprezentativnog uzorka

Posmatrači na biračkim mestima iz uzorka imali su formular u koji su upisivali rezultate pre nego što će ih javiti. Svi formulari su se štampali centralno, sa već upisanim brojem, nazivom i adresom biračkog mesta, zatim šifrom biračkog mesta u uzorku i brojem telefona na koji se podaci javljaju. Svi pomenuti podaci na formularima se prilikom štampanja uzimaju iz iste baze podataka koja se koristi prilikom prijema rezultata, tako da je isključena greška pri pepisivanju. Formulari za reprezentativni uzorak bili su štampani na žutom papiru, da bi se jasno razlikovali od formulara za masovno paralelno brojanje glasova.

Posmatrač se prilikom javljanja rezultata predstavlja šifrom biračkog mesta, a kada operater unese šifru biračkog mesta, aplikacija je odmah spremna za unos rezultata sa datog biračkog mesta. Pri tome aplikacija prikazuje podatke o biračkom mestu koji se dodatno proveravaju. Nakon završetka unosa primljenih podataka, aplikacija formira šifru potvrde prijema koju operater diktira posmatraču i ovaj upisuje u formular kao dokaz da je podatke poslao.

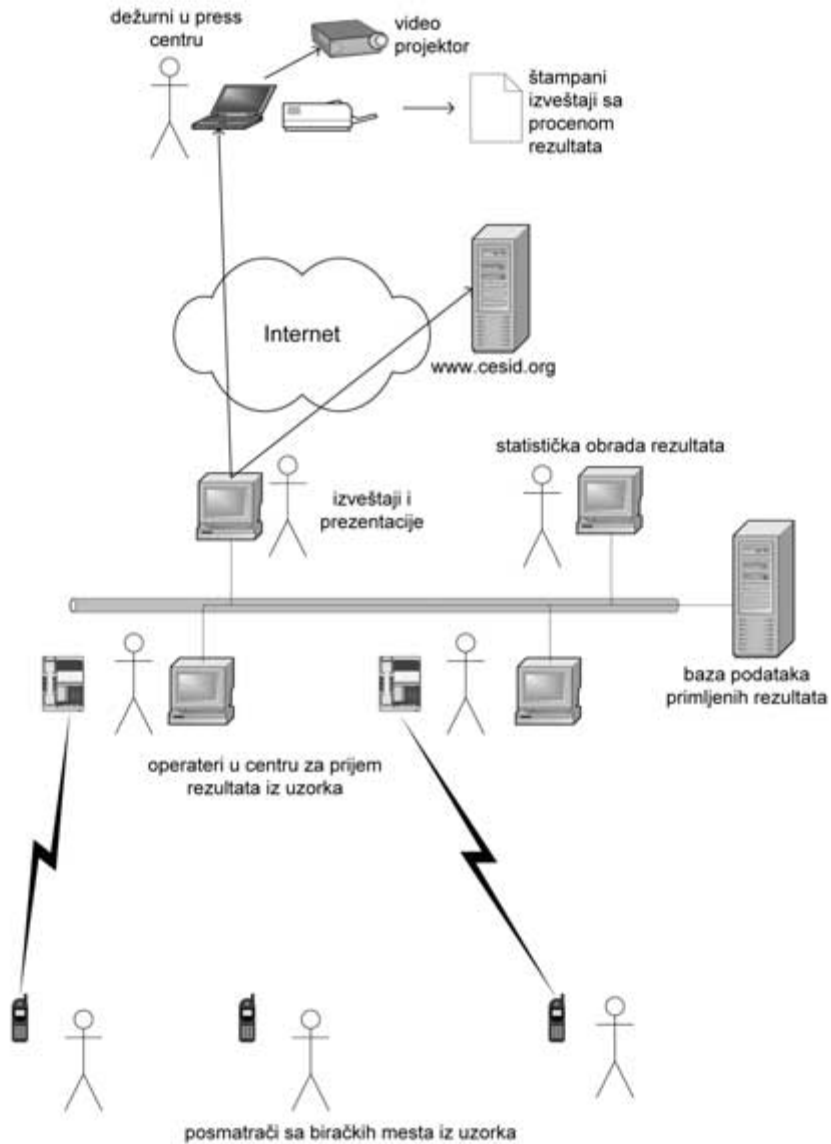
Operater prima rezultate sa biračkog mesta iz reprezentativnog uzorka

Izveštaj o proceni rezultata formira se kao Acrobat PDF fajl i šalje se dežurnom članu računarske ekipe u press-centru, da bi se odštampao, umnožio i podelio novinanima. Na osnovu podataka iz baze automatski se formira Power Point prezentacija koja se prikazuje u press-centru. Pošto je fajl sa prezentacijom veliki i ne bi se dovoljno brzo prenelo internetom, softver za generisanje Power Point prezentacije izvršava se na računaru u press-centru, a prenosi se samo mala datoteka sa sadržajem koji treba prezentovati.

PVT

Masovno paralelno brojanje glasova organizovano je hijerarhijski, tako da se na svakom nivou hijerarhije koristi identična aplikacija koja omogućava unos podataka, analize i izveštaje, izvoz podataka radi slanja na viši nivo hijerarhije i uvoz podataka

Reprezentativni uzorak

sa nižeg nivoa hijerarhije. Postojanje samo jednog tipa aplikacije omogućilo je fleksibilnost u formiranju hijerarhije. Istaknuta su bila tri nivoa hijerarhije: opština, lokalna kancelarija i centralna kancelarija. U mnogim opštinama opštinski koordinatorski je koristio aplikaciju za unos rezultata sa biračkih mesta svoje opštine. Te podatke je slao lokalnoj kancelariji najčešće elektronskom poštom. Lokalne kancelarije su imale autonomiju da izaberu kako će organizovati razmenu podataka sa opštinskim koordinatorskim. U nekim kancelarijama su se u samoj kancelariji unosili podaci za više opština, dok su se u drugim kancelarijama isključivo primali fajlovi od opštinskih koordinatorskih koji su svi koristili aplikaciju. Kao rezervnu opciju, aplikacija omogućava i unos zbirnih podataka za opštinu, tako da opštinski koordinatorski može bez računara da sabere rezultate za svoju opštinu i to izdiktira kancelariji.

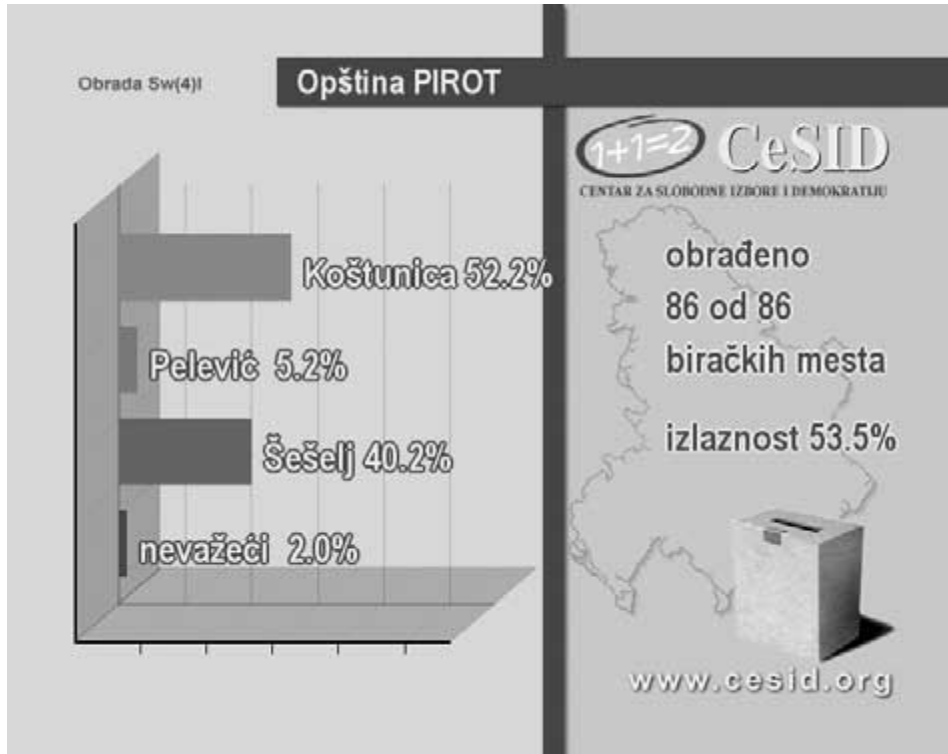
Sve lokalne kancelarije morale su da koriste aplikaciju i da u centralnu kancelariju isključivo šalju fajlove sa rezultatima. Zbog toga je u svakoj kancelariji bio određen tehnički koordinatorski za PVT. Svi tehnički koordinatorski su prošli obuku za korišćenje aplikacije, pripremu prikupljanja rezultata i postavljanje tokom izbornog dana. Za slanje fajlova centralnoj kancelariji korišćena je Web aplikacija.

IME	UPLADODAVAC/VELICINA	VREME	KOMENTAR
***Epost.18.18.cad	mlkisejelic gonar - kanc_je	19800 10.12.2002 18:37:13	Dovršena do sljedece prilike
***Epost.1139.3352.cad	Regionalna kancelarija Novi Sad - kanc_je	24271 10.12.2002 14:26:00	pak nije bilo sve. I ovo sa jio 4 MB postiza
***Epost.1139.3352.cad	Regionalna kancelarija Zepcar - kanc_je	25697 10.12.2002 10:45:45	ovo je konacno sve iz Zepcara
***Epost.18.18.komana.cad	Regionalna kancelarija Utopa - kanc_je	15831 09.12.2002 18:33:02	Finalo
***Epost.18.18.cad	stan bijana - kanc_je	8843 09.12.2002 18:29:48	Ovo je sve (do sljedeceg izbora) i Bijana i Indija -cao
***Epost.1139.3352.cad	Regionalna kancelarija Novi Sad - kanc_je	24182 09.12.2002 15:08:00	ovo bi bilo sve... postiza
***Epost.12.23.cad	ak cedomir - kanc_je	19877 09.12.2002 13:42:42	poslednji rezultati
***Epost.12.23.cad	mlkisejelic gonar - kanc_je	19795 09.12.2002 12:41:22	Odobran rad radi napreda
***Epost.11.55.cad	Regionalna kancelarija Zepcar - kanc_je	25697 09.12.2002 17:12:12	jedni celi je i Zepcar konacan, ostalo kad stigne - vrnjite, crveno sve isti je u

Komentar: Finalo
 vreme: 09.12.2002 18:33:02
 velicina: 15831

Preuzimanje rezultata koje su poslale lokalne kancelarije

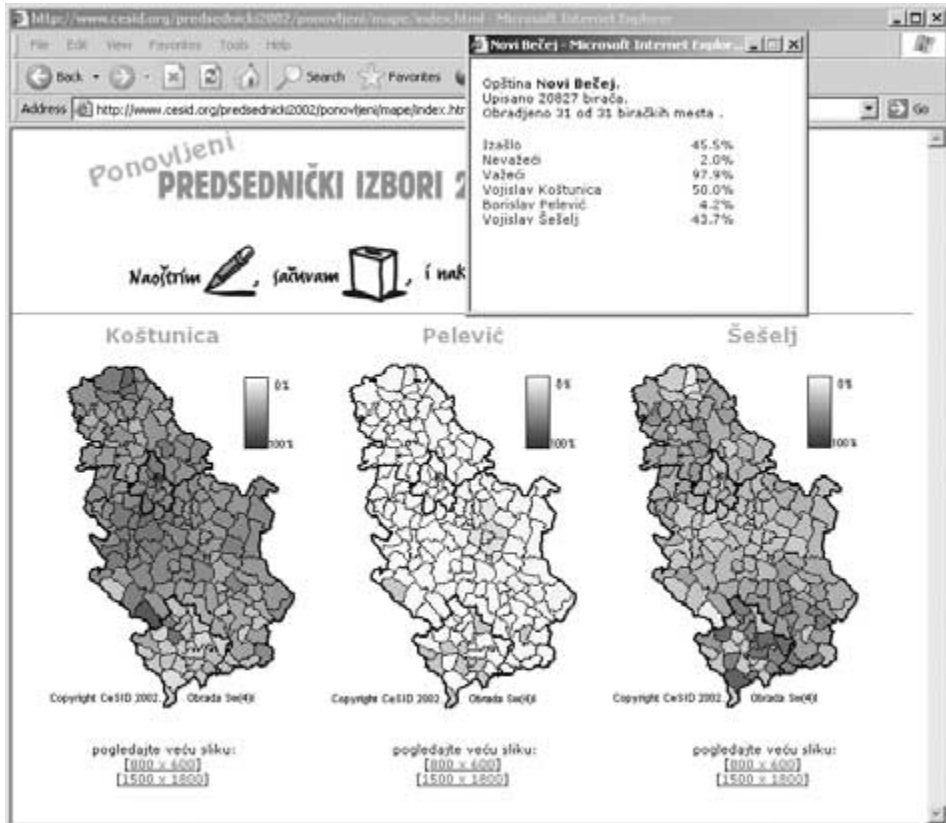
Svaki izveštaj, pored klasične verzije koja se može pregledati u aplikaciji ili štampati, ima i verziju u obliku Excel tabele koju generiše aplikacija. Na taj način omogućeno je korisniku aplikacije da dodatno formira grafikone u Excelu ili računa dodatne pokazatelje.

Slika sa rezultatima za opštinu

Aplikacija je imala i opciju za generisanje slika sa grafičkom prezentacijom rezultata po opštinama. Ove slike su posebno prilagođene prikazivanju na televiziji ili na video projektoru. Dodatno je generisan i TARGA format slika u PAL rezoluciji, što je standard za TV produkciju. Slike sa podacima sa biračkih mesta prikazivale su se na mnogim televizijama u Srbiji.

Regularnost izbora

Applikacija za PVT omogućava jednostavan unos rezultata po biračkim mestima

WEB

Rezultati su bili prikazivani i na Web sajtu CeSID-a. Urednik Web sajta samostalno objavljuje vesti uz pomoć Web aplikacije. Ostali sadržaji se „ručno“ postavljaju, odnosno kroz standardnu aplikaciju za uređivanje Web strana, osim nekih prezentacija rezultata koji se automatski generišu. Pravljeni su prikazi mapa Srbije sa rezultatima po opštinama.

PVI decembar 2002 -> Ponovljeni predsednicki izbori -> Srbija -> I krug

Zrenjanin Klek II
OŠ Dragica Pravica ,Vase Miskina 45

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
11	
12	
13	
14	
15	
16	
17	
18	
19	
20	
21	
22	

(A1) Upisano 1090

(A2) Izašlo 563

(A3) Nevažeći 9

(A4) Važeći 554

(B1) V. Koštunica 212

(B2) B. Pelević 14

(B3) V. Šešelj 328

Obrisi

Prihvati

Odustani

IZIŠI

Rezultati na Web-u

REZULTATI

Procena rezultata ponovljenih izbora na osnovu prikupljenih podataka iz reprezentativnog uzorka do 22 časa:

	Vojislav Koštunica		Borislav Pelević		Vojislav Šešelj		Nevažeći		Izlaznost	
	Glasača	%	Glasača	%	Glasača	%	Glasača	%	Glasača	%
Centralna Srbija bez Beograda	871.000	55,7	71.000	4,5	584.000	37,3	39.000	2,5	1.564.000	46,6
Beograd	427.000	66,1	14.000	2,1	185.000	28,6	20.000	3,1	645.000	45,1
Vojvodina	382.000	54,8	20.000	2,8	277.000	39,7	19.000	2,7	698.000	42,5
Kosovo i Metohija	15.000	39,1	1.000	2,8	23.000	57,6	<1.000	0,5	39.000	40,2
Srbija ukupno	1.695.000	57,5	105.000	3,6	1.068.000	36,3	77.000	2,6	2.946.000	45,1

Na ponovljenim izborima na osnovu obrađenih 8236 od 8629 biračkih mesta, što iznosi oko 97 % biračkog tela, dobijeni su rezultati po opštinama prikazani na tabelama na sledećim stranama:

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
1	Ada	29	28	16093	3489	151
2	Aleksandrovac	60	60	25677	12931	348
3	Aleksinac	91	91	47666	23351	624
4	Alibunar	32	32	20061	7824	210
5	Apatin	43	43	26382	11283	268
6	Arandjelovac	43	43	38803	20506	515
7	Arilje	35	35	15861	8785	251
8	Babušnica	49	49	13461	7125	185
9	Bač	26	25	12319	5766	188
10	Bačka Palanka	43	41	45044	22838	520
11	Bačka Topola	49	48	31446	10395	312
12	Bački Petrovac	31	31	12090	4003	165
13	Bajina Bašta	53	53	22518	11332	269
14	Batočina	35	35	10863	5571	176
15	Bečej	38	38	34852	12371	437
16	Bela Crkva	20	20	17473	8033	207
17	Bela Palanka	39	39	11415	6166	147
18	Beočin	15	15	12158	5484	141
19	Beograd-Barajevo	26	26	20016	9574	194
20	Beograd-Čukarica	90	90	150846	69858	1919
21	Beograd-Grocka	35	35	59187	24729	491
22	Beograd-Lazarevac	64	64	48635	26462	754
23	Beograd-Mladenovac	60	60	45824	21125	676
24	Beograd-Novi Beograd	131	113	174685	85170	3280
25	Beograd-Obrenovac	55	55	60121	27870	744
26	Beograd-Palilula	119	113	135074	57544	1756

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
3335	2343	211	781	67,21%	6,05%	22,40%
12583	7445	302	4836	57,57%	2,34%	37,40%
22718	9945	960	11813	42,61%	4,11%	50,61%
7614	4587	214	2813	58,63%	2,74%	35,95%
11011	6138	427	4446	54,42%	3,79%	39,42%
19976	12825	734	6417	62,59%	3,58%	31,32%
8534	5274	294	2966	60,03%	3,35%	33,76%
6939	3095	263	3581	43,44%	3,69%	50,27%
5578	3062	192	2324	53,10%	3,33%	40,31%
22310	10657	813	10840	46,68%	3,56%	47,48%
10083	6704	477	2902	64,49%	4,59%	27,92%
3837	2612	125	1100	65,27%	3,12%	27,49%
11063	6423	311	4329	56,68%	2,74%	38,20%
5394	3040	708	1646	54,58%	12,71%	29,55%
11931	6810	513	4608	55,06%	4,15%	37,26%
7825	4576	330	2919	56,97%	4,11%	36,34%
6019	2566	386	3067	41,62%	6,26%	49,74%
5343	2536	215	2592	46,24%	3,92%	47,26%
9380	5907	204	3269	61,70%	2,13%	34,14%
67559	47724	1480	18355	68,69%	2,13%	26,42%
24211	13857	518	9836	56,10%	2,10%	39,82%
25694	17919	451	7324	67,75%	1,71%	27,69%
20445	12164	834	7447	57,59%	3,95%	35,26%
81766	59547	2077	20142	70,02%	2,44%	23,68%
27126	16298	547	10281	58,48%	1,96%	36,89%
55778	38285	1359	16134	66,54%	2,36%	28,04%

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
27	Beograd-Rakovica	52	52	91388	41924	1197
28	Beograd-Savski venac	37	37	43501	20364	941
29	Beograd-Sopot	33	26	13077	5697	148
30	Beograd-Stari grad	56	56	59680	26289	1134
31	Beograd-Voždovac	80	80	140003	61427	1797
32	Beograd-Vračar	60	60	62198	26909	1241
33	Beograd-Zemun	114	102	148687	66441	1788
34	Beograd-Zvezdara	70	63	110281	48316	1504
35	Blace	32	32	11935	5559	119
36	Bogatić	31	31	26171	13323	318
37	Bojnik	31	30	9624	5130	88
38	Boljevac	34	34	13798	6554	200
39	Bor	48	48	48059	19576	484
40	Bosilegrad	34	34	9203	3777	131
41	Brus	49	49	15866	7441	169
42	Bujanovac	57	57	36245	8891	175
43	Crna Trava	12	12	2545	1056	20
44	Čajetina	28	15	9537	5083	134
45	Čačak	104	104	98411	51300	1275
46	Čoka	32	32	10890	4413	164
47	Ćićevac	32	32	9027	4588	144
48	Ćuprija	32	32	31139	13337	393
49	Despotovac	44	44	26098	12162	343
50	Dimitrovgrad	17	17	9876	4832	180
51	Doljevac	37	37	15428	8215	210
52	Gadžin Han	35	35	9517	5243	124

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
40704	28269	1016	11419	67,47%	2,42%	27,25%
19421	14997	396	4028	73,65%	1,94%	19,78%
5549	3240	170	2139	56,87%	2,98%	37,55%
25148	20433	397	4318	77,75%	1,51%	16,43%
59535	42985	1312	15238	70,09%	2,14%	24,85%
25664	21058	455	4151	78,27%	1,69%	15,43%
64620	39178	1325	24117	59,00%	2,00%	36,32%
46777	34247	1132	11398	70,93%	2,34%	23,61%
5439	2710	133	2596	48,76%	2,39%	46,71%
13004	6530	313	6161	49,02%	2,35%	46,25%
5042	1481	150	3411	28,87%	2,92%	66,49%
6352	4321	286	1745	65,95%	4,37%	26,63%
19089	11703	827	6559	59,79%	4,23%	33,51%
3646	2250	123	1273	59,57%	3,26%	33,70%
7272	3715	260	3297	49,93%	3,49%	44,31%
8716	2655	170	5891	29,86%	1,91%	66,26%
1036	315	29	692	29,83%	2,75%	65,53%
4947	3407	98	1442	67,05%	1,93%	28,38%
49759	34360	1119	14280	67,33%	2,19%	27,98%
4249	2425	258	1566	54,95%	5,85%	35,49%
4444	2173	404	1867	47,36%	8,81%	40,69%
12940	6733	2541	3666	50,50%	19,06%	27,50%
11817	6132	2352	3333	50,43%	19,34%	27,41%
4651	2832	210	1609	58,62%	4,35%	33,31%
8005	3526	299	4180	42,92%	3,64%	50,88%
5119	2520	254	2345	48,06%	4,84%	44,73%

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
53	Gnjilane	15	15	9220	3474	45
54	Golubac	30	30	9754	4894	142
55	Gornji Milanovac	67	56	36454	21088	588
56	Indija	36	36	36571	17753	370
57	Irig	14	14	8648	4010	71
58	Istok	2	1	100	44	0
59	Ivanjica	57	37	21638	10313	197
60	Jagodina	91	91	63878	27116	724
61	Kanjiža	33	33	23831	5530	243
62	Kikinda	59	59	53976	27319	793
63	Kladovo	42	42	25066	11886	348
64	Knić	35	35	13371	6921	152
65	Knjaževac	82	82	32903	15089	471
66	Koceljeva	34	34	12927	6607	177
67	Kosjerić	33	27	9701	5310	149
68	Kosovo Polje	15	15	4863	1598	14
69	Kosovska Kamenica	21	21	6743	4505	50
70	Kosovska Mitrovica	21	21	19864	3299	48
71	Kovačica	39	39	23805	8298	265
72	Kovin	24	24	29881	12432	384
73	Kragujevac	155	155	154006	74979	1752
74	Kraljevo	128	128	112852	51469	1221
75	Krupanj	31	31	16589	8103	191
76	Kruševac	128	126	115209	55493	1607
77	Kučevo	42	42	19802	8255	279
78	Kula	47	46	36346	16502	394

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
3429	1171	72	2186	33,71%	2,07%	62,92%
4752	2429	186	2137	49,63%	3,80%	43,67%
20499	14761	419	5319	70,00%	1,99%	25,22%
17382	8150	399	8833	45,91%	2,25%	49,76%
3938	2061	120	1757	51,41%	2,99%	43,83%
44	10	1	33	22,73%	2,27%	75,00%
10112	6175	204	3733	59,90%	1,98%	36,21%
26386	14452	4062	7872	53,31%	14,98%	29,04%
5284	4362	415	507	78,92%	7,51%	9,17%
26522	13470	823	12229	49,31%	3,01%	44,77%
11528	7080	500	3948	59,62%	4,21%	33,24%
6768	4398	251	2119	63,55%	3,63%	30,62%
14614	7861	534	6219	52,11%	3,54%	41,23%
6430	3311	117	3002	50,11%	1,77%	45,44%
5161	3548	139	1474	66,82%	2,62%	27,76%
1584	352	68	1164	22,03%	4,26%	72,84%
4455	1032	49	3374	22,91%	1,09%	74,89%
3251	1342	54	1855	40,68%	1,64%	56,23%
8033	5683	214	2136	68,49%	2,58%	25,74%
12044	6811	372	4861	54,80%	2,99%	39,11%
73165	45325	3931	23909	60,50%	5,25%	31,91%
50246	31223	1161	17862	60,67%	2,26%	34,71%
7912	4135	175	3602	51,03%	2,16%	44,45%
53791	32783	2201	18807	59,18%	3,97%	33,95%
7942	4438	259	3245	53,98%	3,15%	39,47%
16100	8142	604	7354	49,36%	3,66%	44,59%

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
79	Kuršumlija	58	52	17818	7196	155
80	Lajkovac	35	35	12752	6674	228
81	Lapovo	10	10	7704	4023	149
82	Lebane	42	41	20501	9160	151
83	Leposavić	43	42	11378	6541	84
84	Leskovac	195	191	126338	67389	1547
85	Lipljan	18	18	5558	2886	18
86	Ljig	30	30	11270	7126	188
87	Ljubovija	36	30	11903	5765	179
88	Loznica	89	89	72445	34142	1063
89	Lučani	58	58	20311	10970	266
90	Majdanpek	41	40	19917	8498	304
91	Mali Idoš	25	25	10576	3337	116
92	Mali Zvornik	29	29	11529	5398	180
93	Malo Crniće	29	29	14785	5825	127
94	Medveđa	31	15	6325	2583	49
95	Merošina	37	37	12339	6660	131
96	Mionica	39	39	13025	7379	193
97	Negotin	70	49	34661	12257	395
98	Niš	201	198	214722	97833	2383
99	Niška Banja	29	29	12849	6102	156
100	Nova Crnja	26	25	9579	4438	119
101	Nova Varoš	41	41	16291	7770	154
102	Novi Bečej	31	31	20827	9478	194
103	Novi Kneževac	37	37	10125	5461	170
104	Novi Pazar	84	56	53021	8719	223

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
7041	2997	223	3821	41,65%	3,10%	53,10%
6445	4395	95	1955	65,86%	1,42%	29,30%
3874	2258	434	1182	56,13%	10,79%	29,38%
9006	3653	244	5109	39,89%	2,66%	55,79%
6457	2019	116	4322	30,87%	1,77%	66,08%
65839	30048	1942	33849	44,59%	2,88%	50,23%
2868	679	140	2049	23,53%	4,85%	71,00%
6938	5331	74	1533	74,81%	1,04%	21,51%
5586	3040	116	2430	52,73%	2,01%	42,15%
33067	19324	1326	12417	56,62%	3,89%	36,38%
10703	6498	314	3891	59,24%	2,86%	35,47%
8194	4563	388	3243	53,69%	4,57%	38,16%
3221	1979	157	1085	59,30%	4,70%	32,51%
5218	2845	214	2159	52,70%	3,96%	40,00%
5698	3225	282	2191	55,36%	4,84%	37,61%
2534	1153	110	1271	44,64%	4,26%	49,21%
6528	2472	285	3771	37,12%	4,28%	56,63%
7186	4896	101	2189	66,35%	1,37%	29,67%
11862	7265	394	4203	59,27%	3,21%	34,29%
95424	60802	4405	30217	62,17%	4,50%	30,89%
5945	3500	593	1852	57,37%	9,72%	30,36%
4319	2296	161	1862	51,74%	3,63%	41,96%
7616	3891	153	3572	50,08%	1,97%	45,97%
9281	4738	398	4145	50,01%	4,20%	43,75%
5290	3071	208	2011	56,25%	3,81%	36,83%
8495	4525	230	3740	51,90%	2,64%	42,90%

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
105	Novi Sad	152	152	258415	110237	3033
106	Obilić	10	10	3092	1210	16
107	Odžaci	45	38	24407	11667	238
108	Opovo	25	25	8441	3559	112
109	Orahovac	2	2	862	643	13
110	Osečina	21	21	12304	6371	194
111	Pančevo	72	71	108408	45634	1347
112	Paraćin	55	55	50859	21425	587
113	Peć	4	4	621	412	6
114	Pećinci	30	30	15209	7331	143
115	Petrovac	51	51	35530	14075	431
116	Piroć	86	86	52726	28211	662
117	Plandište	23	23	10375	5191	150
118	Požarevac	68	67	67631	30422	903
119	Požega	54	54	26501	14204	336
120	Preševo	38	38	28555	1840	72
121	Priboj	48	48	25679	10275	231
122	Priština	26	25	7929	3618	29
123	Prizren	1	1	142	117	1
124	Prokuplje	95	95	42744	19436	348
125	Rača	31	31	11405	5343	167
126	Raška	51	51	22874	10704	292
127	Ražanj	22	22	9619	4573	123
128	Rekovac	36	36	12165	5688	178
129	Ruma	43	43	44515	20716	513
130	Sečanj	36	36	12841	6111	131

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
107071	61047	2864	43160	55,44%	2,60%	39,20%
1194	305	113	776	25,21%	9,34%	64,13%
11429	4459	325	6645	38,22%	2,79%	56,96%
3447	1841	123	1483	51,73%	3,46%	41,67%
630	200	15	415	31,10%	2,33%	64,54%
6177	3729	128	2320	58,53%	2,01%	36,42%
44267	26544	1170	16553	58,19%	2,57%	36,29%
20832	11007	3289	6536	51,39%	15,36%	30,51%
406	179	15	212	43,45%	3,64%	51,46%
7187	3187	177	3823	43,48%	2,41%	52,16%
13639	7337	1614	4688	52,15%	11,47%	33,32%
27546	14720	1476	11350	52,18%	5,23%	40,24%
5032	3081	118	1833	59,46%	2,28%	35,37%
29511	18265	1355	9891	60,05%	4,46%	32,52%
13868	9002	284	4582	63,38%	2,00%	32,26%
1768	566	91	1111	30,76%	4,95%	60,38%
10042	5932	182	3928	57,74%	1,77%	38,24%
3589	735	128	2726	20,32%	3,54%	75,35%
116	20	2	94	17,09%	1,71%	80,34%
19076	9487	547	9042	48,84%	2,82%	46,55%
5174	3267	463	1444	61,17%	8,67%	27,04%
10412	5458	452	4502	50,99%	4,22%	42,06%
4450	1916	636	1898	41,90%	13,91%	41,50%
5510	3447	445	1618	60,60%	7,82%	28,45%
20200	10260	572	9368	49,53%	2,76%	45,23%
5979	2944	186	2849	48,18%	3,04%	46,63%

Oko izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
131	Senta	32	32	22339	4751	239
132	Sjenica	70	70	25288	8170	232
133	Smederevo	77	77	97826	43359	1127
134	Smederevska Palanka	57	57	47834	20952	663
135	Sokobanja	38	38	17032	7767	180
136	Sombor	76	76	78213	33852	893
137	Srbica	2	2	356	181	1
138	Srbobran	28	27	12714	5950	151
139	Sremska Mitrovica	56	56	66255	31854	917
140	Sremski Karlovci	10	10	7298	3340	74
141	Stara Pazova	48	48	45079	21397	529
142	Subotica	104	104	127712	42970	1543
143	Surdulica	46	46	18371	9417	182
144	Svilajnac	30	30	26829	11567	396
145	Svrljig	44	44	15130	7161	162
146	Šabac	103	102	100932	47860	1299
147	Šid	39	39	28176	13196	309
148	Štrpce	32	32	7498	4007	44
149	Temerin	31	31	21180	10094	219
150	Titel	25	25	11893	5963	131
151	Topola	42	36	18193	9426	260
152	Trgovište	26	26	4944	2418	50
153	Trstenik	67	67	42210	19816	671
154	Tutin	58	58	25880	5810	161
155	Ub	49	49	24684	11574	303
156	Užice	94	91	68849	34229	951

Regularnost izbora

Važeći	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
4511	3515	296	700	74,00%	6,23%	14,74%
7938	5340	153	2445	65,36%	1,87%	29,93%
42207	24869	1787	15551	57,39%	4,12%	35,89%
20283	12469	1192	6622	59,53%	5,69%	31,61%
7586	4085	186	3315	52,60%	2,40%	42,69%
32938	18756	894	13288	55,44%	2,64%	39,28%
180	131	5	44	72,38%	2,76%	24,31%
5797	2954	210	2633	49,66%	3,53%	44,27%
30918	16311	989	13618	51,24%	3,11%	42,78%
3265	1744	86	1435	52,23%	2,58%	42,98%
20865	10852	391	9622	50,72%	1,83%	44,98%
41327	29211	1357	10759	68,14%	3,17%	25,10%
9231	4476	269	4486	47,55%	2,86%	47,66%
11171	6533	1411	3227	56,48%	12,20%	27,90%
6998	3436	498	3064	47,99%	6,96%	42,79%
46519	26707	1236	18576	55,85%	2,58%	38,85%
12887	6605	364	5918	50,05%	2,76%	44,85%
3963	1210	114	2639	30,20%	2,85%	65,86%
9875	4519	371	4985	44,77%	3,68%	49,39%
5830	2386	153	3291	40,03%	2,57%	55,21%
9165	6468	278	2419	68,63%	2,95%	25,67%
2367	781	102	1484	32,31%	4,22%	61,40%
19139	11376	701	7062	57,43%	3,54%	35,65%
5649	5026	68	555	86,51%	1,17%	9,55%
11268	6881	172	4215	59,47%	1,49%	36,43%
33275	23927	691	8657	69,91%	2,02%	25,29%

Okolo izbora

	Opština	Broj b.m.	Obrađeno b.m.	Upisano	Izašlo	Nevažeći
157	Valjevo	118	118	80618	42522	1487
158	Varvarin	40	34	15466	7313	217
159	Velika Plana	47	47	39995	18246	497
160	Veliko Gradište	36	36	20683	8358	244
161	Vitina	6	6	2107	1192	18
162	Vladimirci	44	44	17166	8514	183
163	Vlasotince	58	57	26244	13591	321
164	Vranje	108	81	63669	33813	669
165	Vrbas	35	35	36337	17936	531
166	Vrnjačka Banja	38	38	24924	12174	237
167	Vršac	56	56	46105	19671	452
168	Vučitrn	5	3	1877	805	9
169	Zaječar	75	75	58687	28132	690
170	Zrenjanin	67	67	107486	46868	1144
171	Zubin Potok	21	21	5694	3184	11
172	Zvečan	10	10	7058	2924	27
173	Žabalj	31	31	19662	8843	162
174	Žabari	37	37	14079	5744	130
175	Žagubica	33	33	13408	6955	191
176	Žitište	31	31	16366	6782	179
177	Žitorađa	39	39	14586	7747	163

Regularnost izbora

Važeči	Vojislav Koštunica	Borislav Pelević	Vojislav Šešelj	% Vojislav Koštunica	% Borislav Pelević	% Vojislav Šešelj
40963	29215	872	10876	68,82%	2,05%	25,62%
7096	4259	476	2362	58,24%	6,51%	32,30%
17745	9482	2183	6080	51,98%	11,97%	33,33%
8114	4146	478	3490	49,61%	5,72%	41,76%
1174	468	23	683	39,26%	1,93%	57,30%
8331	4348	151	3832	51,07%	1,77%	45,01%
13264	4274	250	8740	31,46%	1,84%	64,34%
33089	15736	1142	16211	46,61%	3,38%	48,02%
17397	7934	672	8791	44,25%	3,75%	49,04%
11937	6711	262	4964	55,13%	2,15%	40,78%
19216	12015	420	6781	61,09%	2,14%	34,48%
796	236	59	501	29,32%	7,33%	62,24%
27437	16360	1015	10062	58,16%	3,61%	35,77%
45711	25297	1417	18997	53,99%	3,02%	40,54%
3173	2099	39	1035	65,92%	1,22%	32,51%
2897	1156	126	1615	39,53%	4,31%	55,23%
8676	3202	229	5245	36,23%	2,59%	59,35%
5614	2985	589	2040	51,97%	10,25%	35,52%
6764	4076	352	2336	58,61%	5,06%	33,59%
6592	2982	219	3391	44,04%	3,23%	50,08%
7584	3299	402	3883	42,58%	5,19%	50,12%

PERCEPCIJE I OCENE PRESEDNIČKIH IZBORA

Nakon „normalizacije“ izbora, a o normalizaciji se svakako može govoriti sa predsedničkim izborima u 2002. godini, fokus monitoringa izbornog postupka pomena se sa samog glasanja i izbornog dana na celinu izbornog postupka. Dakle, u onom momentu u kojem problematizacija izbora nije uslovljena nepoštenjem, nefer postupcima i krađom izbornih rezultata, pažnja se postepeno usmerava na celinu izbornog postupka i evaluaciju njihovog korektnog odvijanja i primerenog uticaja na ishod izbora. Otuda i pitanje: Šta sve čini izbore, odnosno izborni postupak? Na opštem nivou, u strukturi izbora ili, tačnije, izbornog postupka razlikuju se sledeći elementi (akteri i činioци):

(1) *izborna prava, izborni zakon, procedure;*

(2) *vlast:*

(2.1) *izborne jedinice;*

(2.2) *birački spisak;*

(2.3) *organi za sprovođenje izbora (birački odbori...);*

(2.4) *biračka mesta;*

(2.5) *tehnički i tehnološki uslovi za sprovođenje izbora (izborni materijal i sl.);*

3) *građani - birači:*

(3.1) *ponašanje na biračkom mestu,*

(3.2) *glasanje (apstinencija vs. participacija) i izborna orijentacija;*

(4) *političke stranke, lideri, kandidati među kojima se bira, izborna ponuda;*

(5) *izborne kampanje;*

(6) *medijski kontekst izbora;*

(7) *izborni sporovi - žalbe i institucije kojima se upućene, i*

(8) *monitoring izbora.*

Detaljniji uvid u ovih osam aktera i elemenata izbornog postupka, njihova analiza, a potom uopštavanje, pokazuju da su u krajnjem svaki izbori osobena zgusnuta komunikacija građana, aktuelne vlasti i kandidata za novu vlast (tj. političkih stranaka i lidera, kao onih koji daju izbornu ponudu). Drugim rečima, tu imamo samo tri elementa/aktera: izbornu ponudu (političke stranke i lideri),

one koji odlučuju o toj ponudi (građani) i vlast u čijem se aranžmanu manje-više odvijaju izbori.

Svi ovi akteri i činioци izbora utiču na njihovo odvijanje i na njihov ishod. Na primer, kada govorimo o građanima kao akteru izbornog postupku, ne mislimo samo na njihovu izbornu orijentaciju, već u kontekstu izbornog monitoringa na pitanje njihovog izlaska na izbore (izborna apstinencija/participacija), njihovo poznavanje izborne procedure (da li znaju da treba pri polasku na biračiste da ponesu ličnu kartu ili drugu adekvatnu ispravu), da li će se na biračkom mestu ponašati u okviru zadatih normi, itd. Na drugoj strani, na primer, političke stranke, lideri i izborna ponuda (izvan njihove determinišuće uloge u odnosu na celinu izbora, uključiv i njihov ishod), posmatraju se u kontekstu ne/poštovanja izbornih normi uz nastojanje da se da deskripcija i konkretizacija eventualnog kršenja izbornih normi i drugih pravila vezanih za izborni postupak. I još jedan primer, određivanje izbornih jedinica može da izgleda prilično bezazleno, ali se njihovom veličinom i „geografijom“ (tzv. izborna geometrija) itekako manipuliše i može se prilično uticati na izborni rezultat (*gerrymandering*).

Sve u svemu, monitoring izbora, u punom značenju tog pojma, podrazumeva ostvarivanje adekvatnog uvida u sve elemente izbora (koji su na neki način istovremeno i faze tog postupka), uključujući tu i neku vrstu samoposmatranja, tj. monitoring podrazumeva i analizu samog monitoringa i njegovu autoevaluaciju. Jedino tako se može doći do uvida u ostvarenost sintagme o slobodnim i poštenim izborima.⁵⁹ Pošto u istraživanju nismo mogli da se osvrnemo na sve elemente izbornog postupka, pažnju smo usmerili na sledeće: (1) birački spisak, (2) biračke odbore, (3) biračka mesta, (4) tehničke i tehnološke uslove za sprovođenje izbora, (5) građane birače i njihovo ponašanje na biračkom mestu, (6) glasanje i (7) monitoring izbora.

(1) Birački spisak

Bez tačne i uređene evidencije građana – birača ne može se govoriti o kvalitetno izvedenim izborima, a pogotovo ako su netačnosti takvog obima da utiču na is-

⁵⁹ U ovom tekstu pažnja će se usmeriti prvenstveno na rezultate vođenja protokola na biračkim mestima na sam dan izbora od strane CeSID-ovih posmatrača, a jednim delom i na rezultate istraživanja javnog mnjenja o izbornoj participaciji i izbornoj apstinenciji koje je CeSID obavio uoči predsedničkih izbora. Shodno sadržaju ovih resursa, od navedenih aktera i elemenata izbornog postupka biće interpretirana (pojedina) pitanja vezana za: birački spisak, biračke odbore, biračka mesta, tehničke i tehnološke uslove za sprovođenje izbora (izborni materijal i sl.), građane – birače; glasanje (apstinencija vs. participacija) i sam monitoring izbora.

Monitoring pomoću protokola obavljen je na 7816 biračkih mesta što je gotovo potpun obuhvat (pogotovo kada se uzme u obzir da su biračka mesta ponegde spajana, pa ih je faktički bilo manje nego što je to normirano).

hod izbora. Do loše evidencije dolazi na dva načina, *putem manipulacije i neažurnim vođenjem evidencije*.

O manipulaciji govorimo onda kada se evidencija svesno vodi na način koji u evidenciju uključuje ili iz nje isključuje one grupe građana čije je izbornu usmerenje poznato kako bi se ostvarila prednost za određenu političku opciju. Na primer, u evidenciju se neće uvoditi ili će se uvoditi nepotpuno građani koji stiču punoletstvo, a time i biračko pravo jer je poznato da mladi ljudi po pravilu glasaju za promenu vlasti. Ili, iz evidencije se neće isključivati umrla lica jer je to mogućnost da se nepoštenim radnjama oni prikažu kao glasači za ovu ili onu opciju. Manipulacija biračkim spiskom je ekstremni oblik izborne krađe i faktički se retko primenjuje.

Znatno je češća pojava neažurnosti koja, u nas, ponekad dobija prilično velike razmere tako da može da utiče, pre svega, na prag izašlih da bi izbori bili važeći (ako je birački spisak zasićen dvostrukim unosima i nebrisanjem umrlih lica, onda se veštački povećava potreban broj izbornih participanata kao uslova za važenje izbora). Najčešće pojave u ovom kontekstu su: (a) neunos ili kašnjenje sa unosom novih birača - onih koji stiču punoletstvo u godini izbora ili pre nje, (b) netačni ili nepotpuni podaci u biračkom spisku koji dovode do toga da birački odbor ne odobri glasanje datim građanima, (c) nepračenje fluktuacije stanovništva (brisanje i upis: brisanje iz jednog a neupis u drugi - čoveka nema nigde, nema brisanja, a ima upisa - čovek se pojavljuje u dva biračka spiska), i (d) propust brisanja umrlih lica.

Posao na evidenciji birača jeste nešto što se radi po *službenoj dužnosti*, a vode ga organi lokalne samouprave. Služba za vođenje biračkih spiskova radi kao „protični bojler“. Promene u spisku vrše se (a) na osnovu intervencije samih građana uz prilaganje odgovarajućih dokaza, i (b) na osnovu službene evidencije koje druge službe dostavljaju službi za vođenje biračkog spiska - pre svega, matična služba i služba koja vodi evidenciju o promeni prebivališta (policija). Imajući na umu da je iluzorno očekivati da će građani, sami od sebe, masovno reagovati na potrebu promena u biračkom spisku⁶⁰, jasno je da je puna odgovornost na organima vlasti u čijem su domenu poslovi koji utiču na ažurno i tačno vođenje biračkog spiska (matične službe i policija).

U javnosti i u većem broju političkih stranaka postoji *utisak* o izrazitoj neažurnosti i aljkavosti (pa i o „zlím namerama“ onih koji vode biračke spiskove). U stva-

⁶⁰ Inače, u istraživanju javnog mnjenja o izbornoj apstinenciji i participaciji koje je realizovao CeSID došli smo do podatka da 3 % građana izjavljuje da nije upisano u birački spisak, a 1 % da ne zna da li je upisano u birački spisak. Dakle, 4 % građana ili nije upisano ili ne zna da li je upisano u birački spisak, a ne preduzimaju ništa da bi se upisali ili da bi proverili da li su upisani ili nisu.

ri, nema pouzdanih podataka o neažurnosti i netačnostima u biračkom spisku, iako postoje brojne indicije. U našem istraživanju indikativni su podaci o sadržaju rubrike „primedbe“ u biračkom spisku. Na osnovu uvida u sadržaj „primedbi“ na 160 biračkih mesta utvrdili smo da na 100 biračkih mesta dolazi 218 građana koji žive i rade u inostranstvu, 147 umrlih građana, 104 građana sa netačno unetim podacima, 100 građana koji su odseljeni, 31 dvostruko evidentiran građanin i 25 odseljenih sa prostora koje pokriva dato biračko mesto, 8 građana nisu upisani u birački spisak, a stanuju na području koje dato mesto pokriva, kao i 34 ostalih (oni koji leže u bolnicama, nepokretni bolesnici, zatvorenici i sl.). Treba pomenuti da su ovde brojane primedbe koje su unošene isključivo na intervenciju građana koji su došli na biračko mesto (a to je približno polovina biračkog tela), a među njima samo oni koji su našli za shodno da intervenišu. Zakon ne precizira u čijoj je nadležnosti proveravanje napomena datih u „primedbama“ ili one ostaju tako kako su napisane. U svakom slučaju, reč je samo o indicijama koje ukazuju barem na dve važne stvari: prvo, iako ovde izneti podaci nisu dovoljno pouzdani u smislu kvantiteta, poverenje se može imati u utvrđenu strukturu netačnosti, a iz nje sledi zaključak o relativno lakom otklanjanju propusta; i drugo, evidentna je kumulacija propusta u pojedinim opštinama, odnosno korektno (ažurno i tačno) vođenje biračkog spiska u drugim opštinama.

Problemi vezani za glasanje građana u inostranstvu, nepokretnih ili teško pokretnih invalida i bolesnika, bolesnika u bolnicama i stacionarima, kao i onih građana koji se nalaze u zatvoru i pritvoru – vezani su za izborni zakon i za nečiju odluku da se ovim građanima faktički oduzme biračko pravo. Na primer, na 14 % biračkih mesta birački odbori su dobijali pozive da dođu kod nepokretnog bolesnika „da uzmu glas“, iako su mnogi nepokretni već od toga digli ruke – znaju da nema takve zakonske obaveze. To je vidljivo i na osnovu podataka iz prvog izbornog kruga predsedničkih izbora kada su takvi pozivi evidentirani na svakom četvrtom biračkom mestu.

Ostaje pitanje, s kakvim pravom i obrazloženjem je faktički oduzeto biračko pravo našim građanima koji rade i žive u inostranstvu, građanima u bolnicama, nepokretnim i teškom bolesnicima, nepokretnim invalidima, zatvorenicima i pritvorenicima... I sve dok se ovim kategorijama građana ne omogući glasanje zakonske odredbe o biračkom pravu ostaće onakve kakve su i sada – farsa koja ilustruje nedemokratsku prirodu pojedinih delova pravnog poretka države Srbije.

Ostvarivši uvid u izvode iz biračkih spiskova na 7816 biračkih mesta posmatrači CeSID-a su utvrdili neposrednim putem (čuli su reagovanje samih građana) da je u 12 % izvoda iz biračkih spiskova (tj. na 968 biračkih mesta) bilo netačno upisanih građana (to ne znači da ih nije bilo više - ovde su evidentirani samo slučajevi kada su građani reagovali na netačne podatke; pogotovu ne znamo ništa o onoj polovini punoletnih građana koji nisu došli da glasaju). U odnosu na ukupan broj grešaka u izvodima iz biračkih spiskova u proseku je bilo četiri greške po jednom biračkom mestu. Na primer, u 321 izvodu iz biračkog spiska nađena je po jedna greška, a u 159 izvoda nađeno je devet i više grešaka. (Videti primere u uokviranom tekstu.)

- Dvanaest građana nema upisan matični broj (Čajetina, b.m. 17).
- Za 27 birača nije upisan ili je delimično upisan matični broj (Negotin, b.m. 7).
- Različite adrese birača u ličnim kartama i biračkom spisku (Negotin, b.m. 11).
- Za 46 birača nije upisan JMBG (Smederevska Palanka, b.m. 54).
- U biračkom spisku upisano 7 lica bez JMBG-a (Pančevo, b.m. 49).
- Bilo je upisano 14 lica koja su umrla (Jagodina, b.m. 13).
- Dva imena su dva puta ponovljena. Isti građanin je dva puta upisan u spisak birača sa različitim prezimenima (S. Palanka, b.m. 51).
- Nije bilo u spisku 6 lica, ne slaže se matični broj za 4 lica, slovne greške u 3 slučajaja (Novi Beograd, b.m. 49).
- U njemu su bila 4 umrla lica. Nekoliko žena je upisano pod devojačkim prezimenom (Čukarica, b.m. 59).
- Dvadeset osam birača nema upisan JMBG (Požega, b.m. 51).
- Više „fantomskih“ birača, postoji samo ime i JMBG (Vladimirci, b.m. 37).
- Nekoliko osoba nije bilo upisano u birački spisak, a glasali su u prethodnom izbornom krugu (Vrbas, b.m. 22).
- Umrlih 19, 2 lica (promenjeno prezime), (Medveđa, b.m. 11).
- 113 upisanih birača je na radu u inostranstvu, 1 osoba je preminula (Despotovac, b.m. 31).

Ovome treba dodati podatak (uz iste ograde kao i u prethodnom slučaju: da podaci potiču samo od na izbornom mestu prisutnih građana koji su reagovali na greške) da su u 9 % izvoda iz biračkog spiska (tj. na 680 biračkih mesta) utvrđene

slovne greške u podacima o građanima-biračima. U proseku je u izvodima iz biračkog spiska, u kojima je bilo grešaka, bile po tri slovne greške.

Kada saberemo utvrđene greške u biračkom spisku, onda nalazimo da su činjeničke i slovne greške bile u 16 % izvoda iz biračkog spiska, odnosno na 1222 biračka mesta. Zabrinjava, međutim, podatak da na svakom četvrtom biračkom mestu (278) u odnosu na ukupan broj biračkih mesta, na kojima su utvrđene greške u izvodu iz biračkog spiska (1222), birački odbor nije evidentirao netačnosti. Ovome treba dodati i nalaz da je u 8 % izvoda iz biračkog spiska već bilo unetih primedbi.

Posmatrači CeSID-a evidentirali su dolazak na biračka mesta blizu 5000 građana koji nisu upisani u birački spisak (preciznije: nisu upisani na datom biračkom mestu, što ne znači uvek da nisu upisani negde drugde). Tako nešto se događalo na 20 % biračkih mesta, što je mnogo manje nego u prvom krugu predsedničkih izbora kada je takvih biračkih mesta bilo čak 39 % (sa oko 15.000 neupisanih birača), a slično kao i u drugom izbornom krugu (oko 6500 neupisanih).

Sve u svemu, smatramo da se propusti u vođenju biračkog spiska mogu otkloniti uređivanjem i ažuriranjem rada onih službi, koje podatke o punoletnim građanima (sticanju punoletstva, promeni prebivališta i smrti - pre svega) dostavljaju opštinskim službama za vođenje biračkog spiska. Jedno od rešenja jeste i stvaranje jedinstvene baze podataka. Ostaje, međutim, pitanje koliko je sve to izvodljivo ukoliko birački spisak ne postane *javna isprava* u punom smislu te reči (iako to otvara neke druge probleme, pre svega one vezane za tajnost ličnih podataka koje sadrži birački spisak).

Inače, gledano sa formalne strane, izvodi iz biračkih spiskova bili su ispravni (prema kriterijumima iz „Priručnika za posmatrača“) u 97 % slučajeva, a tek u 210 slučajeva primećene su određene nepravilnosti.

(2) Birački odbori

Birački odbori u užem i širem smislu organizuju i uređuju glasanje i od njih u velikoj meri zavisi da li je tok glasanja u skladu sa zakonskim procedurama. Monitoring je obuhvatio nekoliko aspekata rada i ponašanja biračkih odbora i ovde ćemo o tome izneti nekoliko osnovnih podataka.

Na 97 % biračkih mesta svi članovi biračkih odbora u stalnom sastavu ili njihovi zamenci bili su prisutni sve vreme, a na 3 % (tj. na 230 b.m.) nisu, što predstavlja povredu izbornog postupka.

Na 84 % biračkih mesta svi predsednički kandidati imali su svoje predstavnike u proširenom sastavu biračkih odbora, što je veliko povećanje u odnosu na prvi krug

predsedničkih izbora (tada je doduše bilo više kandidata) kada je takvih biračkih odbora bilo 56 %. Najčešće svog predstavnika nije imao B. Pelević, a retko V. Šešelj i V. Koštunica. Zabeleženi su retki slučajevi kada nijedan kandidat nije imao svog predstavnika u biračkom odboru, na primer u opštini Tutin.

Sve je ređe ometanje rada članova proširenog odbora. Tako je sada zabeleženo 16 slučajeva, što je znatno smanjenje u odnosu na prvi krug (71 slučaj ometanja), pa i drugi krug (21 slučaj ometanja) predsedničkih izbora.

Birački odbori su gotovo u svim slučajevima poštovali propisani redosled postupaka u proceduri glasanja, osim na 128 biračkih mesta gde je redosled menjan. Na 2 % biračkih mesta (brojkom: 165 b.m.) nije svim biračima izvršena provera UV lampom kako bi se videlo da nisu negde već glasali. Na 200 biračkih mesta nije svim biračima uzimanje glasačkog listića verifikovano sprejom (videti ilustracije u uokvirenom tekstu). - Obeležavanje sprejom je vršeno neposredno posle provere UV lampom (Negotin, b.m. 50).

- Predaja glasačkog listića vršena je nakon potpisivanja i obeležavanja birača sprejom (Stari grad, b.m. 55).
- Obeležavanje sprejom pre preuzimanja glasačkog listića (Gornji Milanovac, b.m. 27).
- Prvo je obavljeno potpisivanje birača, a posle predaja glasačkih listića (Niš, b.m. 130).
- Promenjen je redosled izbornih radnji: 2, 3, 1, 5, 6, 4, 7, 8, 9 (Smederevska Palanka, b.m. 51).
- Dešavalo se da obeležavaju građane sprejom pre provere podataka birača (Srbobran, b.m. 2).
- Nije proveravan identitet birača, jer „svi se znaju“ (Kruševac, b.m. 107).
- Nije korišćena UV lampa i sprej, a jednom glasaču je predato više glasačkih listića (Varvarin, b.m. 32).
- Redosled postupaka je malo menjan, ali nijedan nije propušten (Savski venac, b.m. 27).
- Samo obrnut redosled izbornih radnji: prvo je kažiprst označen sprejom, potom izdavan glasački listić (Rakovica, b.m. 8).
- Nije uvek korišćen sprej jer se „svi znaju“ (Šabac, b.m. 68).

Ozbiljan propust u radu biračkih odbora - vezan za glasanje bez provere identiteta - evidentiran je na 4 % (tj. 275) biračkih mesta. Takođe je evidentiran i propust

vezan za glasanje u ime drugog koji se događao na 3 % biračkih mesta. Naravno, pokušaja da se tako nešto učini bilo je znatno više - na 13 % biračkih mesta. Približno su birački odbori sprečili tri četvrtine pokušaja da se glasa u ime drugog.

Birački odbori su prebrojavili glasove najčešće od 15 do 30 minuta, tako je bilo gotovo na svakom drugom biračkom mestu (tačnije na 47 % b.m.), na 27 % biračkih mesta prebrojavanje je trajalo od 30 do 60 minuta, a na 24 % biračkih mesta prebrojavanje je trajalo najviše 15 minuta. Ukupno uzev, na 96 % biračkih mesta prebrojavanje je trajalo najviše jedan sat, a duže od tog vremena tek na 4 % biračkih mesta, tj. na ukupno 303 biračka mesta (videti primere razloga u uokvirenom tekstu).

- Predsednica izborne komisije nije znala postupak nakon završetka glasanja (Vračar, b.m. 28).
- Neupotrebljeni glasački listići su prebrojavani više puta (Voždovac, b.m. 59).
- Neažurno evidentiranje birača u biračkom spisku (jedan listić više u glasačkoj kutiji) (Jagodina, b.m. 69).
- Trajalo bi kraće, ali članovi biračkog odbora su usput jeli turšiju, kupus, čvarke i pili rakiju (Niš, b.m. 7).
- Zbog neslaganja broja važećih i nevažećih glasačkih listića posle brojanja. Pojavio se jedan listić manje u odnosu na ukupan broj pristiglih glasačkih listića. Broj glasalih i ukupan broj neupotrebljenih listića se nisu slagali sa brojem listića s početka glasanja (Niš, b.m. 47).
- Rasprava oko 4 glasačka listića, koja su nakon razmatranja proglašena nevažećim (Niš, b.m. 101).
- Nejasnoće oko utvrđivanja kriterijuma za nevažeće glasačke listiće (Smederevska Palanka, b.m. 47).
- Brojalo se dva puta iz razloga što se računica nije poklapala (Loznica, b.m. 80).
- Trojica članova b.o. bila su pod uticajem alkohola i stalno su se sukobljavali sa predsednikom b.o., prekidali tok prebrojavanja listića i vređali ostale članove (Kruševac, b.m. 84).
- Prebrojavanje glasačkih listića je trajalo nešto duže zato što je u glasačkoj kutiji nedostajalo dva listića u odnosu na broj zaokruženih birača u izvodu iz biračkog spiska (Novi Beograd, b.m. 37).
- Došlo je do rasprave oko nevažećih glasačkih listića. Nisu znali kako da donesu odluku, jer nisu znali ko glasa od članova b.o. Konsultovali su posmatrača i na kraju glasali (Niš, b.m. 81).

- Zbog toga što u prvom prebrojavanju nije tačno izbrojano, pa se pristupilo ponovnom prebrojavanju (Kragujevac, b.m. 44).
- Polemika oko nevažećih listića (Mladenovac, b.m. 25).

Svi koji treba potpisali su zapisnike na 99 % biračkih mesta, a problema je bilo u slučaju 95 biračkih odbora.

Odnos članova biračkog odbora prema građanima na biračkim mestima ocenjen je veoma visoko: 74 % odbora dobilo je peticu, a 22 % četvorku. Prosečna ocena iznosi 4,69, što po rangju predstavlja drugu po redu među najbolje ocenjenim aspektima izbora.

Koordinacija između BO i opštinskih radnih tela u 63 % slučajeva ocenjena je sa peticom, a u 26 % slučajeva sa četvorkom. Prosečna ocena: 4,49 – peto mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka.

Odnos članova biračkih odbora prema posmatračima CeSID-a u 83 % slučajeva ocenjen je peticom, a u 13 % slučajeva sa četvorkom. Prosečna ocena iznosi 4,78, što je ovom aspektu izbornog postupka donelo prvo mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka.

Visoko je ocenjeno i poznavanje izborne procedure, tj. obučenost stalnog sastava biračkih odbora: 65 % odbora dobilo je peticu a 27 % četvorku. Prosečna ocena iznosi 4,55, a obučenost odbora zauzima četvrto mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka.

Obučenost proširenog sastava je ocenjena nešto niže: 57 % je dobilo peticu, a 32 % četvorku. Prosečna ocena obučenosti članova proširenog sastava biračkog odbora iznosi 4,41 i zauzima sedmo mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka.

Na kraju, ukupan rad biračkih odbora u 65 % slučajeva ocenjen je peticom a u 29 % slučajeva sa četvorkom. Prosečna ocena iznosi 4,58 i to je biračkim odborima donelo treće mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka.

(3) Biračka mesta

Biračko mesto i radnje koje se na njemu dešavaju bili su u centru pažnje posmatrača CeSID-a prilikom monitoringa i vođenja protokola. Ono je na neki način bilo osnovna jedinica ovog našeg istraživanja. U tom smislu su i sva merila uspešnosti

odnosno neuspešnosti izbora, kao i kriterijumi povrede izbornog prava i procedure - vezani za biračko mesto i radnje u tom okviru.

Najveći broj biračkih mesta je otvoren na vreme i zatvoren na vreme. Posle sedam sati otvoreno je samo 4 % (ili brojevima: 302 b.m.), što je mnogo više nego u prvom i drugom izbornom krugu kada je takvih biračkih mesta bilo 16, odnosno 15. Posle 20 sati bilo je otvoreno 246 biračkih mesta što je takođe više nego u prvom (29) i drugom izbornom krugu (9).

Posmatrači CeSID-a ocenili su da je 85 % biračkih mesta bilo dobro označeno, za 14 % biračkih mesta je rečeno da su „osrednje“ označena, dok je 1 % loše označen.

Najveći problem koji se tiče prostornog aspekta biračkih mesta vezan je za nedostupnost biračkih mesta licima sa posebnim potrebama i uopšte teško pokretnim ljudima. Za gotovo polovinu biračkih mesta (48 %) posmatrači su rekli da su nedostupna, naravno gotovo istovetne ocene date su i za prvi i drugi krug predsedničkih izbora jer se prostor biračkih mesta po pravilu nije menjao.

U slučaju 96 biračkih mesta bilo je nekakvog propagandnog materijala na daljini od 50 metara (vidi uokviren tekst) što se smatra povredom izbornog postupka, što je prilično manje nego u prvom izbornom krugu (314 b.m.), a slično broju u drugom izbornom krugu (77 b.m.).

- Sa prozora je uklonjen plakat SRS posle primedbe posmatrača CeSID-a. Iznad ulaza na biračko mesto nije pokrivena tabla SRS. Na prozorima na spratu nisu uklonjene zastave SRS, SPO i DA (Negotin, b.m. 7).

- Oko 7:00 h je dvorište škole zasuto papirićima „Šešelj za predsednika“ koji su uklonjeni u toku prepodneva (Niš, b.m. 106).

- Poster Vojislava Koštunice, grafiti po zidovima SRS-a, nalepnice DSS-a na samoj zgradi u kojoj se sprovode izbori (Ražanj, b.m. 16).

- Bilbord sa likom Vojislava Koštunice koji je uklonjen do 7:45 h. Zbog toga je došlo do kašnjenja sa otvaranjem biračkog mesta (Vladičin Han, b.m. 7).

- Preko puta biračkog mesta nalazi se predstavništvo SRS. Ostala su nepokrivena dva grba stranke sa nazivima na oko 10 m udaljenosti od biračkog mesta (Novi Beograd, b.m. 95).

- Lokalni odbor SRS nije do 7:30 h pokrio oznaku za svoju kancelariju. U 7:30 h oznaka je pokrivena (Novi Beograd, b.m. 98).

- Grafiti po zgradama (Kragujevac, b.m. 47).

- Upaljači sa nazivima partija (Leskovac, b.m. 78).

- Bilbord V. Koštunice, plakati B. Pelevića, nalepnice V. Šešelja (Šabac, b.m. 4).

Kapacitet najvećeg broja biračkih mesta odgovarao je broju birača, a samo u slučaju 2 % biračkih mesta posmatrači su rekli da kapaciteti delimično odgovaraju, a u slučaju 1 % ili brojkom 40 biračkih mesta kapaciteti su ocenjeni kao nedovoljni. Sa pitanjem kapaciteta biračkih mesta povezano je pitanje gužvi na biračkim mestima. Po mišljenju 17 % naših posmatrača bilo je gužvi, dok 83 % posmatrača nije tako nešto primetilo na svom biračkom mestu. Najčešće gužve primećene su od 11 pa zaključno sa 14 sati (na 309 b.m.), a još češće od 16 pa zaključno sa 19 sati (na 640 b.m.).

- Skučenost, neosvetljeno, nepristupačno (Negotin, b.m. 11).
- Spojena su četiri biračka mesta u jedno - 1000 birača (Negotin, b.m. 46).
- Fizički je nemoguće da 192 glasača glasa za 1 h (Pančevo, b.m. 36).
- Izuzetno skučen prostor, sledeće biračko mesto udaljeno samo 20 metara. Bez paravana (Pančevo, b.m. 38).
- Za izlaznost od 80 % bi bilo potrebno da glasaju dva birača u minutu (Pančevo, b.m. 49).
- Premešteno je u manju prostoriju zbog grejanja (Ruma, b.m. 29).
- Ima tri birališta u jednoj školi - to je neracionalno (Srbobran, b.m. 4).
- Prostorija je na drugom spratu, tako da starije osobe i lica sa posebnim potrebama ne mogu da dođu do biračkog mesta. Prostorija je mala za 1251 birača (Niš, b.m. 64).
- Nema elementarnih uslova - struja, grejanje (Niš, b.m. 186).
- Dva biračka mesta u istoj prostoriji (Merošina, b.m. 30).

Na 58 biračkih mesta dolazila je milicija u uniformi bez nekog posebnog razloga, a na 271 biračko mesto policajci u uniformi su dolazili na glasanje.

Ukupna organizovanost i uređenost biračkih mesta u četiri petine slučajeva (84 %) ocenjena je kao dobra, kao osrednja u 15 % slučajeva, a kao loša u 1 % (ili brojkom: 92 b.m.) slučaja.

(4) Tehnički i tehnološki uslovi za sprovođenje izbora

Biračka mesta i birački odbori bili su u 98 % slučajeva opremljeni kompletnim i ispravnim glasačkim priborom, dok je nedostataka bilo na 1 % biračkih mesta, odnosno na ukupno 142 biračka mesta. Problemi prilikom preuzimanja biračkog pribora i izbornog materijala evidentirani su u 36 slučajeva. U slučaju 11 % biračkih

mesta konstatovano je neslaganje dobijenih sa potrebnim brojem glasačkih listića, pa je to faktički jedini nešto izrazitiji problem iz korpusa uslova za sprovođenje izbora. Može se doduše njemu pridodati i nepozivanje građana na glasanje (putem pisanog poziva), iako to nije zakonska obaveza, ali su građani na to naviknuti pa onda sami to konstatuju kao propust. Nepozivanje jednog broja birača konstatovano je u slučaju 11 % biračkih mesta, a prema nalazima istraživanja javnog mnjenja o izbornoj apstinenciji i participaciji koje je obavio CeSID, 9 % građana izjavljuje da nisu dobili poziv za glasanje.

Providna glasačka kutija nije postojala samo na 9 biračkih mesta (toliko je evidentirano i u drugom krugu predsedničkih izbora, dok u prvom krugu providne kutije nije bilo na 17 biračkih mesta).

Spiskovi kandidata u 99 % slučajeva bili su istaknuti na vidljivom mestu (svugde osim na 92 b.m.) i svuda na vreme osim na 9 biračkih mesta, gde se s tim poslom malo kasnilo.

Kontrolni listić sa podacima o prvom biraču popunjen je i ubačen u kutiju pre pečačenja na 98 % biračkih mesta. Ova radnja nije valjano obavljena na 143 biračkih mesta.

Materijalni uslovi za tajnost glasanja (kakvi-takvi) obezbeđeni su gotovo u sto posto slučajeva - posmatrači su tek na 35 biračkih mesta konstatovali nepostojanje minimalnih uslova za obezbeđivanje tajnosti glasanja (uglavnom je tu reč o kartonskim kutijama koje nisu bile dovoljno visoke da zaklone glasača od mogućih pogleda sa strane).

Kopija zapisnika o radu biračkog odbora istaknuta je na odgovarajućem mestu u 99 % slučajeva, dok je na 91 biračkom mestu bilo propusta u vezi sa ovom obavezom.

(5) Građani – birači: ponašanje na biračkom mestu

Na 22 biračka mesta, od ukupno 7816 posmatranih, evidentirani su građani koji su na biračko mesto došli bilo sa praznim bilo sa popunjenim glasačkim listićem (jednim ili više). Na 9 % biračkih mesta bilo je odbijanja da se kažiprst označi sprejom nakon uzimanja glasačkog listića - evidentirano je oko 1500 takvih građana. Blizu 800 građana je glasalo u ime drugih (supruge, majke, oca...), a neuspelih pokušaja bilo je četiri i po puta više. Na 13 % biračkih mesta oko 4000 građana je na glas reklo za koga je glasalo.

Na 2 % biračkih mesta građani su agitovali za glasanje za pojedine kandidate. Na 122 biračka mesta konzumiran je alkohol, što svakako ne spada u dobre običa-

je i primereno ponašanje na biračkom mestu. Na 5 % biračkih mesta bilo je telefoniranja sa biračkog mesta, što inače nije dozvoljeno. Na 118 biračkih mesta došlo je do manjih incidenata, dok većih nije bilo (u 5 slučajeva birački odbor je zvao policiju da interveniše) (videti ilustracije u uokvirenom tekstu).

- Članovi CeSID-a su bili provocirani od strane člana BO koji je bio pod dejstvom alkohola (Niška Banja, b.m. 27).

- Sprečena je tuča između člana stalnog sastava biračkog odbora i predsednika Radikalne stranke koji je na njega nasrnuo prilikom zatvaranja koverata (svi u pijanom stanju). Nije uneto u zapisnik (Negotin, b.m. 49).

- Vređanje članova biračkog odbora zbog zahteva da birači sa nevažećim ispravama ne glasaju, vređanje posmatrača CeSID-a (Negotin, b.m. 57).

- Došlo je do žešće svađe između predsednika biračkog odbora i člana obezbeđenja ustanove koji nije želeo da isključi televizor u hodniku na ulazu u biračko mesto (Vračar, b.m. 24).

- Radojičić Dragan, Dubrovačka 14, u prošlom biračkom spisku je bio upisan, a sada ne. Njegova majka je kasnije dolazila da traži da se upiše primedba. Zbog toga što nije upisan u birački spisak, vikao je i rekao da će se žaliti stranci za koju je hteo da glasa. Čerka je došla sa majkom koja je skoro nepokretna. Optuživala nas je i vikala što ne dolazimo kod teško pokretnih glasača i zbog toga što je biračko mesto teško dostupno (Stari grad, b.m. 9).

- Član SRS-a je pocepao listu na kojoj se vodila nezvanična evidencija (Čukarica, b.m. 75).

- Jedan birač je bacio demonstrativno listić zato što njegovoj supruzi nije omogućeno da glasa bez ličnih dokumenata (Kruševac, b.m. 77).

- Glasač je pretio da će uništiti glasačku kutiju ako se ne pozove policija ili neko nadležan iz opštine u vezi biračkog spiska (Jagodina, b.m. 7).

- Nastala je svađa, jer se jedan član biračkog odbora nije složio sa tim da predstavnik CeSID-a bude prisutan dok se broje glasovi (Jagodina, b.m. 8).

- Psovke i vređanja od strane nekoliko birača koji su imali neuredne isprave (bez lične karte, pasoša ili vozačke dozvole) (Smederevo, b.m. 59).

- Zbog neposedovanja potrebnih isprava glasač je počeo da napada, verbalno vređa i baca inventar biračkog odbora (Novi Beograd, b.m. 55).

- Bacanje lične karte koja je istekla i zabrana supruzi da glasa iako je imala pravo, bacanje njenog listića... (Bor, b.m. 19).

- Građanin je „pogrešno“ glasao, pa je tražio novi glasački listić. Pošto mu to nije dozvoljeno, pocepao je listić i hteo da izazove svađu, što je birački odbor izbegao (Stara Pazova, b.m. 40).

- Jedan birač je ušao sa cigaretom, pa je udaljen. Kada je posle nekog vremena došao da glasa, bio je izložen raznim uvredama (Rakovica, b.m. 43).

- Vređanje CeSID-a (mi smo stranci i nismo Srbi i nismo adekvatno obučeni da pratimo izbore) (Ćuprija, b.m. 16).

- Jedna osoba je pokušala da glasa sa indeksom, pa kad mu je rečeno da ne može vređao je članove odbora (Mladenovac, b.m. 20).

- Birač je tražio drugi listić jer je pogrešio, nije mu dozvoljeno; gađao je članove biračkog odbora olovkama i bacio nevažeći listić i tražio da ga precrtaju u biračkom spisku što je i učinjeno; pretio je članovima biračkog odbora (Zemun, b.m. 86).

- Jedan birač je iscepao glasački listić zato što mu nisu dali drugi jer je na prvom pogrešno zaokružio kandidata (Subotica, b.m. 29).

- Glasac je iz revolta razbio glasačku kutiju (Zvečan, b.m. 1).

U 64 slučaja došlo je i do prekida glasanja (videti ilustracije u uokvirenom tekstu).

- Zbog nestanka električne energije od 17:30 h do 17:45 h glasanje je prekinuto na 15 minuta (Niš, b.m. 139).

- Prekid glasanja na oko 10 minuta. Neispravna UV lampa (Pančevo, b.m. 31).

- Par minuta zbog incidenta koji se dogodio u 10:15 h (Voždovac, b.m. 1).

- Od 12:50h do 13:10h - nije radila kontrolna lampa (Voždovac, b.m. 39).

- Od 7:30h do 8:00h, na zahtev opštinske izborne komisije (zbog manje glasačkih listića) (Ruma, b.m. 36).

- Prekinuto je na 10 minuta zbog nestanka struje (Smederevo, b.m. 39).

- U 16:50 h nestalo je električne energije. Prekid je trajao 12 minuta (Smederevo, b.m. 38).

- Zbog paravana (dva minuta) (Novi Beograd, b.m. 10).

- Prekid od 5 minuta zbog prestanka rada lampe (Valjevo, b.m. 29).

- Pauza je trajala 10 minuta. Do svađe je došlo zbog lične karte, između biračkog odbora i birača (Prokuplje, b.m. 41).

- Lampa je bila u kvaru, prekid je trajao 12 minuta (Rakovica, b.m. 23).
- Na kratko, zbog problema sa UV lampom (Rakovica, b.m. 39).
- Nekoliko minuta zbog promene lampe (Obrenovac, b.m. 7).
- Zbog greške u identifikaciji birača prekid od 5 minuta (Subotica, b.m. 25).
- Zbog razbijene kutije glasanje je prekinuto 15 minuta (Zvečan, b.m. 1).
- Nestanak struje, prekid od 10 minuta (Kovin, b.m. 7).

Na 6 % biračkih mesta više je građana istovremeno ulazilo iza paravana za glasanje, iako za to nije postojala neka potreba. Na 14 % biračkih mesta bilo je građana (ukupno oko 4000) koji su odbijali da čin zaokruživanja kandidata obave iza paravana.

U 3 % slučajeva evidentirano je neslužbeno zadržavanje građana na biračkom mestu - najčešće su to bili rođaci i poznanici članova biračkog odbora (videti ilustracije u uokvirenom tekstu).

- Glasači su se zadržavali posle glasanja minimalno 10-20 minuta (Niška Banja, b.m. 27).
- Posle glasanja, neki birači su ostajali i po sat vremena da pričaju sa članovima b.o. (Negotin, b.m. 57).
- Obezbeđenje zgrade se šetalo po biračkom mestu (Stari grad, b.m. 21).
- Zadržavanje starijih osoba da bi se odmorili (Kruševac, b.m. 76).
- Ljudi vole da se malo druže i pomalo „političe“ (Kruševac, b.m. 71).
- U istoj prostoriji je i prodavnica mešovite robe (Jagodina, b.m. 19).
- Čekaju druge da glasaju i da popričaju sa nekim iz biračkog odbora (Niš, b.m. 7).
- Rođaci, prijatelji, komšije, ali su uljudno udaljavani od strane članova b.o. (Smederevska Palanka, b.m. 14).
- Da se ugrelu, odmore, sačekaju članove porodice i sl. (Smederevo, b.m. 17).
- Uglavnom su to osobe koje poznaju članove b.o. i koje su sa njima čavrljale (Novi Beograd, b.m. 12).
- Policajci u civilu su ulazili s radio stanicom, uključenom i pitali imamo li problema (Novi Beograd, b.m. 84).
- Obično ljudi koji su čekali svoje ukućane da donesu ličnu kartu (Prijeopolje, b.m. 78).
- Da se komšije ispričaju (Barajevo, b.m. 12).
- Uglavnom starije osobe koje su bolesne pa su morale malo da se odmore (Vrnjačka Banja, b.m. 32).

Građani su ponegde dolazili na glasanje bez odgovarajućih ličnih isprava. Takvi slučajaju su zabeleženi na 12 % biračkih mesta, a radi se o blizu 3000 građana.

Ukupno uzev, posmatrači CeSID-a su na 30 % biračkih mesta ocenili sa peticom, a na 43 % biračka mesta sa četvorkom. Ove izvrsne ocene date su na gotovo tri četvrtine biračkih mesta (videti tabelu 1). Građani su u proseku ocenjeni sa gotovo čistom četvorkom (3,98), a sa tom ocenom građani su svojim poznavanjem izbornih postupaka i procedure zauzeli poslednje mesto među osam ocenjivanih aspekata izbornog postupka, ali ne zbog nekog velikog neznanja već zbog toga što su ostali aspekti izbora dobili izrazito visoke ocene.

Tabela 1. Ocena poznavanja izborne procedure od strane građana (u %)

ocene	I krug predsedničkih izbora	II krug predsedničkih izbora	ponovljeni izbori
Jedinica	1	0	0
Dvojka	8	4	4
Trojka	33	23	23
Četvorka	38	42	43
Petica	20	31	30
Ukupno	100	100	100
Prosek	3,70	3,98	3,98

(6) Građani – birači: glasanje

Pitanje glasanja postavlja se prvo kao pitanje izlaska ili neizlaska na biralište, a potom i kao pitanje izbornog opredeljenja. Znatno je složeniji problem obrazloženja izlaska na izbore nego izlaska. Izlazi se da bi se dao glas za nekog – za svoju političku opciju ili da bi se dao glas protiv nekog ili da bi se obavila građanska dužnost ili iz konformističkih razloga, pod nečijim uticajem... Priča o razlozima neizlaska na biralište znatno je složenija i do nje se teže i dolazi. Na drugoj strani, pitanje motiva glasanja ZA relativno je jednostavno i ovde nije predmet našeg interesovanja.

Regularnost izbora

Dakle, zašto na ponovljene izbore nije izašao svaki drugi građanin Srbije? Raspoložemo odgovorima iz CeSID-ovog istraživanja javnog mnjenja o izbornoj apstinenciji i participaciji (prve tri kolone podataka u naredne dve tabele) i podacima iz monitoringa CeSID-ovih posmatrača na ponovljenim predsedničkim izborima (četvrta kolona u naredne dve tabele).

Tabela 2. Razlozi neizlaska na izbore (u %)

Razlozi	Zašto nije izašao	Zašto neće izaći	Procena za druge građane	Procena posmatrača CESID-a
1. Nedospelost do politike, nezainteresovanost	15	10	25	19
2. Nesvrshodnost izbora	5	4	10	2
3. Loše mišljenje o političarima i kandidatima	16	21	29	12
4. Loše mišljenje o programima	6	1	8	1
5. Bojkot stranke, etničke grupe	4	1	2	0
6. Revolt zbog malog učinka političara i vlasti	2	1	4	9
7. Bolest, nepokretnost, invalidnost	4	2	1	3
8. Sprečenost obavezama i sl.	16	7	1	3
9. Objektivizirani razlozi	12	8	5	25
10. Nešto drugo	0	4	0	5
11. Ne zna, bez odgovora	20	41	15	21
UKUPNO	100	100	100	100

Tabela 3. Sažeti razlozi (iz prethodne tabele) neizlaska na izbore (u %)

Razlozi	Zašto nije izašao	Zašto neće izaći	Procena za druge građane	Procena posmatrača CESID-a
Nezainteresovanost za politiku (1)	15	10	25	19
Politika i političari - loše, neefikasno (2-6)	33	28	53	24
Privatni razlozi, objektivni razlozi (7-9)	32	17	7	31
Drugo (10)	0	4	0	5
Ne zna, bez odgovora (11)	20	41	15	21
UKUPNO	100	100	100	100

Uz dosta uopštavanja možemo da kažemo da je četvrtina građana nezainteresovana za politiku - oni nisu ni dospeli do nje; žive izvan ravni političkog promišljanja stvarnosti u kojoj žive; gotovo da možemo reći da politika za njih i ne postoji. Ovo je klasična izborna apstinencija i ona je gotovo konstanta bez obzira o kojim je izborima reč. Ove građane je gotovo nemoguće motivisati za izlazak na izbore, jedino se mogu „dovući“ (od ukućana, prijatelja, rođaka).

Trećina razloga izborne apstinencije u protekloj seriji (neuspeh) predsedničkih izbora vezana je za nizak nivo kvaliteta političkog života u nas, političku neefikasnost, loše političare, loše kandidate, slabe izborne ponude. Ljudi nisu izlazili na izbore jer nisu imali za koga da glasaju, nisu imali za šta da glasaju i što su hteli da iskažu svoj revolt i nezadovoljstvo onim što se dešava na političkoj sceni.

Petina razloga izborne apstinencije, okvirno posmatrano, vezana je za lične i tzv. objektivne razloge - ljudi su bili sprečeni, bili su na putu, imali su posla i nekih neodložnih obaveza; drugima je smetalo loše vreme, kiša, susnežica; nekima je biračko mesto bilo daleko; a tu su i nesumnjivo opravdani razlozi vezani za bolest, tešku pokretljivost, invalidnost...

Četvrtina građana (približna procena) ne zna da objasni razloge neizlaska na izbore (20 % kaže da ne zna zašto nije izašlo na poslednje izbore, a čak 41 % kaže da ne zna zašto neće da izađe na naredne izbore). Pitanje je šta stoji iza tog „ne-znanja“ i tih neodgovora. Ima osnova da tu prepoznamo indiferentnost prema sve-

mu, „građansku lenjost“ - „mrzelo me“, negiranje bilo kakvog značaja izbora, loš prolaz izbora u sameravanju sa važnošću bilo odmora bilo neke druge aktivnosti, a svakako je tu najčešće to što ovi građani zaista ne znaju zašto nisu izašli, odnosno zašto neće izaći, a jednostavno neće!

Ukupno uzev, možemo tvrditi da je u nas moguće apstinenciju smanjiti na 15 do 20 %, odnosno da je maksimalna izlaznost tu negde između 80 i 85 %. Ali, kao što bi skeptici rekli, „čista utopija“! Barem je tako u našim političkim uslovima. U svakom slučaju, neuspeh izbora ne može se pripisivati isključivo visokoj izbornoj apstinenciji. I pri ovolikoj apstinenciji izbori bi uspeli samo da su svi građani imali priliku da odlučuju da li će da izađu ili neće da izađu na izbore. Veliki broj građana takvu priliku nije imao (građani koji žive i rade u inostranstvu, teško bolesnici, invalidi...).

(7) Monitoring izbora

O monitoringu izbora govorimo kada su u pitanju strani posmatrači, potom ono što je CeSID sistematski radio u sva tri kruga ove serije predsedničkih izbora, a na neki način o monitoringu možemo govoriti i kada se radi o obilasku biračkih mesta od strane članova opštinske izborne komisije (posmatrači CeSID-a evidentirali su posete članova opštinskih izbornih komisija biračkim mestima u 44 % slučajaja).

Posmatrači iz inostranstva obišli su, prema podacima koje daju posmatrači CeSID-a, 17 % biračkih mesta ili brojkom 1293, što je nešto više nego u drugom izbornom krugu (1088), a manje nego u prvom izbornom krugu kada su obišli 1796 biračkih mesta.

Tabela 4. Da li ste do sada već bili CeSID-ov posmatrač izbora? Ako jeste, koliko puta? (%)

	Prvi krug	Drugi krug	Ponovljeni izbori
Ovo mi je prvi put	45	12	12
Drugi put	32	32	10
Treći put	17	32	25
Četvrti put	4	17	28
Bio sam posmatrač pet i više puta	2	7	25
UKUPNO	100	100	100

Posmatrači CeSID-a obuhvatili su gotovo sva biračka mesta, a popunjene protokole sa podacima imamo za 7816 biračkih mesta. Ovoga puta možemo govoriti i o iskusnim posmatračima (videti podatke u tabeli 4) jer je tek za 12 % posmatrača ovaj monitoring bio prvo iskustvo. Iskustvo CeSID-ovih posmatrača potvrđeno je i stabilnošću ocena koju primećujemo preko komparacije rezultata monitoringa u drugom izbornom krugu i u ponovljenim izborima.

Ugled posmatrača CeSID-a na biračkim mestima vidi se po tome što im je omogućeno da na samom biračkom mestu dobiju prostor pogodan za posmatranje toka izbora (samo na 29 % b.m. bilo je nekih problema), a još više po dobrom odnosu članova biračkih odbora prema posmatračima CeSID-a. Videli smo već ranije da je taj odnos ocenjen veoma visoko i da zauzima prvo mesto među svim ocenama izbornog postupka (prosečna ocena 4,78).

Članovi biračkih odbora su u 7 % slučajeva (na 523 b.m.) našli za shodno da pitaju posmatrača CeSID-a o nekim propozicijama vezanim za izbore. To je manje nego u prvom izbornom krugu kada je na svakom četvrtom biračkom mestu posmatraču CeSID-a bilo postavljeno barem jedno pitanje. Očito je da su u međuvremenu i članovi biračkog odbora nešto naučili i stekli iskustva, što je sve omogućilo da ponovljeni izbori sa stanovišta organizacije i procedure proteknu gotovo rutinski. Nije na odmet pomenuti i podatak da je na 107 biračkih mesta posmatrač CeSID-a samoinicijativno reagovao oko nekih pitanja vezanih za tok izbora.

*

*

*

Na kraju možemo tvrditi da su ponovljeni predsednički izbori sa stanovišta organizacije protekli dobro, da su obavljeni rutinski i da su, po kriterijumima koji su ovde prezentirani, veoma uspešno izvedeni (sasvim je druga stvar njihov neuspeh sa stanovišta potrebnog stepena izborne participacije).

Regularnost izbora

Tabela 5. Ocene predsedničkih izbora 2002. godine

	prvi krug		drugi krug		ponovljeni	
	AS	RANG	AS	RANG	AS	RANG
Odnos članova b.o. prema posmatraču CeSID-a	4,79	1	4,82	1	4,78	1
Odnos članova b.o prema građanima na b.m.	4,68	2	4,72	2	4,69	2
Ukupan rad biračkog odbora	4,48	3-4	4,61	3	4,58	3
Obučenost stalnog sastava biračkih odbora	4,36	5	4,57	4	4,55	4
Koordinacija između b.o. i opštinskih radnih tela	4,48	3-4	4,55	5	4,49	5
Obučenost proširenog sastava biračkih odbora	4,21	7	4,46	7	4,41	7
Koliko građani poznaju izbornu proceduru	3,70	8	3,98	8	3,98	8
Ukupan birački postupak	4,35	6	4,50	6	4,44	6
PROSEK	4,38		4,53		4,49	

Ukupan birački postupak na 54 % biračkih mesta dobio je ocenu „pet“, a na 37 % ocenu „četiri“ (na 8 % biračkih mesta izbori su ocenjeni sa „trojkom“ a na 1 % sa „dvojkom“). Samo 14 biračkih mesta dobilo je ocenu „jedan“.

Prosečna ocena biračkog postupka iznosi 4,44 i gotovo je ista sa prosekom prosečnih ocena osam pojedinačnih aspekata izbora - 4,49. Dakle, ponovljeni predsednički izbori sa stanovišta organizacije i procedure mogu se veoma visoko oceniti, između „vrlo dobar - 4“ i „odličan - 5“ i zajedno sa drugim krugom predsedničkih izbora čine do sada najbolje organizovane i urađene izbore u Srbiji.

PRIOLOG: TABELE

STATISTIČKI PODACI – POSMATRANJE PREDSEDNIČKIH IZBORA
 - Prvi i drugi krug: 29. 9. i 13. 10. 2002,
 ponovljeni izbori 8. 12. 2002. -

P.5. Da li ste do sada već bili CeSID-ov posmatrač izbora? Ako jeste, na koliko izbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
0. Ne, ovo mi je prvi put	3439	45	915	12	862	12
1. Drugi put	2432	32	2366	32	662	10
2. Treći put	1292	17	2355	32	1730	25
3. Četvrti put	323	4	1293	17	1982	28
4. Peti put i više	115	2	529	7	1781	25
Ukupno	7601	100	7458	100	7017	100

P.6. Vreme otvaranja biračkog mesta

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Pre sedam sati	289	4	192	3	168	2
U sedam sati	7278	96	7221	97	7347	94
Posle sedam sati	16	0	15	0	301	4
Ukupno	7583	100	7428	100	7816	100

P.7. Vreme zatvaranja biračkog mesta

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Pre dvadeset sati	37	1	32	1	36	1
U dvadeset sati	7287	99	7030	99	7534	96
Posle dvadeset sati	29	0	9	0	246	3
Ukupno	7353	100	7071	100	7816	100

Regularnost izbora

P.8. Označenost biračkog mesta

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Dobra	6122	81	6265	84	6630	85
2. Osrednja	1342	18	1097	15	1092	14
3. Loša	115	1	75	1	80	1
Ukupno	7579	100	7437	100	7802	100

BO-I = 22 - 0,3 %; BO-II = 21 - 0,3 %; BO-III = 14 - 0,2 %

P.9. Dostupnost biračkog mesta

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Dostupno	3958	53	3871	52	4022	52
2. Nedostupno	3518	47	3541	48	3748	48
Ukupno	7476	100	7412	100	7770	100

BO-I = 125 - 1,6 %; BO-II = 46 - 0,6 %; BO-III = 46 - 0,6 %

P.10. Da li su spiskovi kandidata istaknuti na vidljivom mestu?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Istaknuti su na vidljivom mestu	7469	98	7319	99	7710	99
2. Nisu bili dovoljno vidljivi	112	2	104	1	92	1
3. Nije ih ni bilo	8	0	14	0	7	0
Ukupno	7589	100	7437	100	7809	100

BO-I = 12 - 0,2 %; BO-II = 21 - 0,3 %; BO-III = 7 - 0,1 %

P.11. Da li su spiskovi kandidata istaknuti na vreme (pre početka glasanja)?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Istaknuti su na vreme	7535	99	7406	100	7786	100
2. Nisu istaknuti na vreme	42	1	20	0	16	0
3. Nije ih ni bilo	4	0	10	0	4	0
Ukupno	7581	100	7436	100	7806	100

BO-I = 20 - 0,3 %; BO-II = 22 - 0,3 %; BO-III = 10 - 0,1 %

Oko izbora

P.12. Da li je postojala providna glasačka kutija?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7577	100	7439	100	7802	100
2. Ne	17	0	9	0	9	0
Ukupno	7594	100	7448	100	7769	100

BO-I = 7 - 0,1 %; BO-II = 10 - 0,1 %; BO-III = 5 - 0,1 %

P.13. Da li je kontrolni listić sa podacima o prvom biraču popunjen i ubačen u kutiju pre pečačenja?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7465	98	7278	98	7626	98
2. Ne	62	1	116	2	143	2
Ukupno	7527	100	7394	100	7769	100

BO-I = 74 - 1,0 %; BO-II = 64 - 0,9 %; BO-III = 5 - 0,1 %

P.14. Da li je na biračkom mestu i na udaljenosti do 50 metara od biračkog mesta bilo istaknutih simbola političkih stranaka ili kandidata i drugog propagandnog materijala?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Nije	7263	96	7367	99	7707	99
2. Jeste	314	4	77	1	98	1
Ukupno	7577	100	7458	100	7805	100

BO-I = 24 - 0,3 %; BO-II = 14 - 0,2 %; BO=11 - 0,1 %

P.15. Da li kapacitet biračkog mesta odgovara broju birača?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7198	95	7223	97	7602	97
2. Delimično	304	4	178	2	156	2
3. Ne	76	1	36	1	40	1
Ukupno	7578	100	7437	100	7798	100

BO-I = 23 - 0,3 %; BO-II = 21 - 0,3 %; BO=18 - 0,2 %

Regularnost izbora

P.16. Ocena uređenosti i organizovanosti biračkog mesta u celini

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Dobra	5837	77	6221	84	6558	84
2. Osrednja	1616	22	1153	15	1148	15
3. Loša	101	1	45	1	67	1
Ukupno	7554	100	7419	100	7773	100

BO-I = 47 - 0,6 %; BO-II = 39 - 0,5 %; BO=43 - 0,6 %

P.17. Da li je bilo gužvi na biračkom mestu? U koliko je sati bila najveća gužva?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo gužvi	5532	73	6265	84	6473	83
Gužva od 7 do 9 sati	61	1	28	0	15	0
Gužva od 9 do 10 sati	82	1	32	0	42	1
Gužva od 10 do 11 sati	142	2	62	1	80	1
Gužva od 11 do 12 sati	175	2	99	1	108	1
Gužva od 12 do 13 sati	209	3	77	1	96	1
Gužva od 13 do 14 sati	141	2	71	1	105	1
Gužva od 14 do 15 sati	134	2	57	1	94	1
Gužva od 15 do 16 sati	138	2	55	1	75	1
Gužva od 16 do 17 sati	170	2	102	1	152	2
Gužva od 17 do 18 sati	279	4	186	3	294	4
Gužva od 18 do 19 sati	355	4	293	4	214	3
Gužva od 19 do 20 sati	183	2	131	2	68	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.18. Da li je izvod iz biračkog spiska bio ispravan prema kriterijumima navedenim u "Priručniku za posmatrače"?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7135	96	7147	97	7487	97
2. Ne	304	4	206	3	210	3
Ukupno	7439	100	7353	100	7697	100

BO-I = 162 - 2,1 %; BO-II = 105 - 1,4 %; BO = 119 - 1,5 %

P.19. Da li su na biračko mesto dolazili građani sa biračkim pravom koji nisu upisani u birački spisak? Koliko?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo neupisanih građana	4603	61	5878	79	6253	80
1 neupisan građanin	738	10	474	6	556	7
2 neupisana građanina	549	7	367	5	379	5
3 neupisana građanina	411	5	230	3	201	3
4 neupisana građanina	259	3	112	2	110	1
5 neupisanih građana	250	3	103	1	105	1
6 neupisanih građana	126	2	47	1	36	1
7 neupisanih građana	83	1	41	1	35	0
8 neupisanih građana	107	2	36	0	24	0
9 i više neupisanih građana	475	6	170	2	117	2
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj neupisanih građana	15 167		6445		4705	

P.20A. Da li je u biračkom spisku bilo građana sa netačno upisanim podacima?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo netačno upisanih	6128	81	6475	87	6848	88
1 netačno upisan	520	7	289	4	321	4
2 netačno upisana	282	4	213	3	175	2
3 netačno upisana	170	2	114	2	118	2
4 netačno upisana	93	1	73	1	66	1
5 netačno upisanih	78	1	68	1	62	1
6 netačno upisanih	40	1	28	0	22	0
7 netačno upisanih	31	0	25	0	29	0
8 netačno upisanih	37	0	23	0	16	0
9 i više netačno upisanih	222	3	150	2	159	2
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj netačno upisanih građana	7549		5816			

Regularnost izbora

P.20B. Broj građana sa slovničkim greškama u njihovim podacima u biračkom spisku

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo netačno upisanih	6546	86	6756	91	7136	91
1 netačno upisan	375	5	216	3	246	3
2 netačno upisana	220	3	156	2	166	2
3 netačno upisana	145	2	95	1	99	1
4 netačno upisana	77	1	49	1	43	1
5 netačno upisanih	71	1	49	1	37	1
6 netačno upisanih	31	1	25	0	11	0
7 netačno upisanih	18	0	20	0	13	0
8 netačno upisanih	19	0	8	0	4	0
9 i više netačno upisanih	99	1	84	1	61	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj netačno upisanih građana	3717		2745		2031	

P.21. Da li su netačno upisani podaci evidentirani od strane biračkog odbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Nije bilo netačnih podataka	5664	78	6039	83	6423	84
2. Evidentirane su netačnosti	1618	22	914	12	944	12
3. Nisu evidentirane netačnosti	*	*	354	5	278	4
Ukupno	7282	100	7307	100	7645	100

BO-I = 319 - 4,2 %; BO-II = 151 - 2,0 %; BO-III = 171 - 2,2 %

* Nije bio ponuđen ovaj model odgovora

P.22. Da li je na biračkom spisku bilo unetih primedbi pored pojedinih imena?
Koliko?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo primedbi	6797	89	6966	93	7153	92
1 primedba	303	4	137	2	339	4
2 primedbe	151	2	85	1	84	1
3 primedbe	90	1	48	1	49	1

Oko izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
4 primedbe	46	1	30	0	31	1
5 primedbi	35	1	31	1	27	0
6 primedbi	23	0	20	0	23	0
7 primedbi	22	0	13	0	14	0
8 primedbi	14	0	14	0	12	0
9 i više primedbi	120	2	114	2	84	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj primedbi	4801		4054		2085	

P.23. Da li je bilo problema oko preuzimanja izbornog materijala i biračkog pribora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7331	98	7323	99	7726	100
2. Da	127	2	47	1	36	0
Ukupno	7458	100	7370	100	7762	100

BO-I = 143 - 1,9 %; BO-II = 88 - 1,2 %; BO-III = 54 - 0,7 %

P.25(III). Da li je birački odbor bio opremljen kompletnim i ispravnim glasačkim priborom?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	*	*	*	*	7422	98
2. Da	*	*	*	*	142	2
Ukupno	*	*	*	*	7564	100

BO-III = 252 - 3,2 % * Nije bio ponuđen ovaj model odgovora

P.24. Da li je birački odbor dobio tačan broj glasačkih listića?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Da	6375	84	6723	90	6976	89
Neslaganje za 1 listić	462	6	271	4	344	4
Neslaganje za dva	195	3	126	2	110	1
Neslaganje za tri	113	1	60	1	73	1

Regularnost izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Neslaganje za četiri	113	2	111	1	112	2
Neslaganje za pet i više	327	4	167	2	201	3
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.25. Da li su građani uredno pozvani na glasanje (obavešteni o datumu i mestu glasanja)?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Da	6579	86	6546	88	6980	89
BM - 1 nepozvan	85	1	33	0	50	1
BM - 2 nepozvana	96	1	67	1	70	1
BM - 3 nepozvana	69	1	66	1	67	1
BM - 4 nepozvana	85	1	62	1	46	1
BM - 5 nepozvanih	72	1	67	1	61	1
BM - 6 nepozvanih	54	1	35	0	32	0
BM - 7 nepozvanih	49	1	37	1	24	0
BM - 8 nepozvanih	53	1	28	0	32	0
BM - 9 i više nepozvanih	459	6	517	7	454	6
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj nepozvanih	16 585		17 756		6036	

P.26. Da li je bilo poziva građana koji su sprečeni da dođu na biračko mesto? Koliko?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Da	5766	76	6485	87	6709	86
BM sa 1 pozivom	479	6	342	5	370	5
BM sa 2 poziva	454	6	261	3	286	4
BM sa 3 poziva	290	4	139	2	189	2
BM sa 4 poziva	188	2	71	1	68	1
BM sa 5 poziva	150	2	57	1	70	1
BM sa 6 poziva	77	1	26	0	27	0
BM sa 7 poziva	51	1	17	0	15	0
BM sa 8 poziva	30	0	10	0	12	0

Oko izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
BM sa 9 i više poziva	116	2	50	1	70	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj poziva	6739		3033		2977	

P.27. Da li je bilo slučajeva da građani dođu na biračko mesto sa popunjenim ili nepopunjenim, jednim ili više glasačkih listića?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7558	99	7442	100	7794	100
2. Da	43	1	16	0	22	0
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.28. Da li je svima prvo izvršena provera UV lampom da bi se videlo da li su već glasali?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Da	7444	98	7326	98	7651	98
BM - nije proveren 1 birač	48	1	27	1	53	1
BM - nisu proverena 2 birača	19	0	23	0	8	0
BM - nisu proverena 3 birača	18	0	11	0	11	0
BM - nije provereno 4 i više	72	1	71	1	93	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.29. Da li je u svim slučajevima preuzimanja glasačkog listića verifikovano spregom na kažiprstu birača?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7349	97	7187	97	7523	97
2. Ne	195	3	187	3	200	3
Ukupno	7544	100	7374	100	7723	100

BO-I = 57 - 0,7 %; BO-II = 84 - 1,1 %; BO-III = 93 - 1,2 %

Regularnost izbora

P.30. Da li je bilo slučajeva odbijanja da se kažiprst označi sprejom?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Ne	6311	83	6810	91	7116	91
Da, 1 slučaj	781	10	366	5	399	5
Da, 2 slučaja	278	4	127	2	131	2
Da, 3 slučaja	96	1	62	1	60	1
Da, 4 i više slučajeva	135	2	93	1	110	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.31. Koliko birača nije znalo da se potpiše nakon prijema glasačkog listića?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo takvih	3949	52	4401	59	4770	61
BM sa 1 nepismenim	643	8	607	8	617	8
BM sa 2 nepismena	574	8	553	7	551	7
BM sa 3 nepismena	461	6	447	6	419	5
BM sa 4 nepismena	339	4	275	4	292	4
BM sa 5 nepismenih	291	4	260	3	236	3
BM sa 6 nepismenih	173	2	142	2	147	2
BM sa 7 nepismenih	144	2	107	1	126	2
BM sa 8 nepismenih	117	2	78	1	101	1
BM sa 9 nepismenih	76	1	68	1	48	1
BM sa 10 nepismenih	155	2	119	2	117	1
BM sa 11 nepismenih	66	1	50	1	43	1
BM sa 12 nepismenih	77	1	46	1	32	0
BM sa 13 i više	536	7	305	4	317	4
Uupno	7601	100	7458	100	7816	100
Broj nepismenih	25 717		17 040		15 110	

Oko izbora

P.32. Da li je poštovan redosled postupaka u proceduri glasanja?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7266	96	7287	98	7649	98
2. Ne	275	4	118	2	128	2
Ukupno	7541	100	7405	100	7777	100

BO-I = 60 - 0,8 %; BO-II = 53 - 0,7 %; BO-III = 39 - 0,5 %

P.33. Da li su obezbeđeni materijalni uslovi za tajnost glasanja?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7470	99	7383	99	7714	100
2. Ne	84	1	55	1	35	0
Ukupno	7554	100	7438	100	7749	100

BO-I = 47 - 0,6 %; BO-II = 20 - 0,3 %; BO-III = 67 - 0,9 %

P.34A. Ulazak više osoba iza paravana (sa nepismenom, slepom ili teško pokretnom osobom)

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	*	*	*	*	6328	81
2. Da	*	*	*	*	1488	19
Ukupno	*	*	*	*	7816	100

P.34B. Ulazak više osoba iza paravana iako za to nema razloga

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7046	93	7060	95	7379	94
2. Da	555	7	398	5	437	6
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.35. Da li je bilo slučajeva odbijanja da se čin zaokruživanja kandidata obavi iza paravana?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo takvih slučajeva	6427	85	6346	85	6749	86
BM sa 1 slučajem	389	5	291	4	267	4

Regularnost izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
BM sa 2 slučaja	287	4	261	4	277	4
BM sa 3 slučaja	173	2	167	2	163	2
BM sa 4 slučaja	81	1	88	1	88	1
BM sa 5 slučajeva	91	1	88	1	84	1
BM sa 6 slučajeva	32	1	33	1	36	1
BM sa 7 slučajeva	22	0	28	1	28	0
BM sa 8 slučajeva	27	0	21	0	25	0
BM sa 9 i više slučajeva	72	1	35	1	99	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.36. Da li je bilo slučajeva da građani naglas govore za koga su glasali?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo takvih slučajeva	5918	78	6139	82	6498	83
BM sa 1 slučajem	640	8	447	6	455	6
BM sa 2 slučaja	442	6	390	5	327	4
BM sa 3 slučaja	243	3	158	2	216	3
BM sa 4 slučaja	109	2	101	1	70	1
BM sa 5 slučajeva	100	1	77	1	95	1
BM sa 6 slučajeva	37	1	22	0	25	1
BM sa 7 slučajeva	23	0	16	0	17	0
BM sa 8 slučajeva	21	0	18	0	23	0
BM sa 9 i više slučajeva	68	1	90	3	90	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.37. Da li je na biračkom mestu ili u neposrednoj blizini bilo slučajeva glasnog upućivanja (agitacije, sugestije) za koga treba glasati?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7371	97	7335	98	7643	98
2. Da	230	3	123	2	173	2
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

Oko izbora

P.38. Da li je bilo slučajeva da su pojedini građani glasali u ime drugog (supruge, roditelja...)?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo takvih slučajeva	7313	96	7213	97	7560	97
BM sa 1 slučajem	84	1	86	1	83	1
BM sa 2 slučaja	73	1	64	1	59	1
BM sa 3 i više slučajeva	131	2	95	1	114	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.39. Da li je bilo pokušaja da pojedini građani glasaju u ime drugih (supruge, roditelja...)?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Nije bilo takvih	5972	78	6451	87	6795	87
BM sa 1 slučajem	326	4	293	4	326	4
BM sa 2 slučaja	357	5	283	4	245	3
BM sa 3 slučaja	274	4	157	2	174	2
BM sa 4 slučaja	176	2	85	1	102	1
BM sa 5 slučajeva	179	2	63	1	56	1
BM sa 6 slučajeva	66	1	33	0	29	1
BM sa 7 slučajeva	51	1	19	0	15	0
BM sa 8 slučajeva	51	1	19	0	10	0
BM sa 9 i više slučajeva	149	2	55	1	64	1
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

P.40. Da li je bilo slučajeva glasanja bez provere identiteta?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7321	96	7227	97	7541	96
2. Da	280	4	231	3	275	4
Ukupno	7601	100	7458	100	7816	100

Regularnost izbora

P.41. Da li je na biračkom mestu bilo upotrebe alkohola?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7493	99	7335	99	7648	98
2. Da	108	1	75	1	122	2
Ukupno	7601	100	7410	100	7770	100

BO-II = 48 - 0,6 %; BO-III = 46 - 0,6 %

P.42. Da li su na biračkom mestu upotrebljavani mobilni telefoni, pejdžeri...?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7046	94	7084	96	9355	95
2. Da	489	6	332	4	421	5
Ukupno	7535	100	7416	100	7776	100

BO-I = 66 - 0,9 %; BO-II = 42 - 0,6 %; BO-III = 40 - 0,5 %

P.43. Da li je bilo incidenata na biračkom mestu?

	F - I	%- I	F - II	%- II	F - III	%- III
1. Ne	7251	96	7299	99	7659	98
2. Da	303	4	83	1	118	2
Ukupno	7554	100	7382	100	7777	100

BO-I = 47 - 0,6 %; BO-II = 76 - 1,0 %; BO-III = 39 - 0,5 %

P.44. Da li je bilo policije u uniformi na biračkom mestu?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	6880	91	7089	96	7423	96
2. Da, zbog glasanja	531	7	254	3	271	3
3. Da, posle poziva b.o.	25	0	3	*	5	0
4. Da, bez poziva b.o.	110	2	63	1	58	1
Ukupno	7546	100	7409	100	7757	100

BO-I = 55 - 0,7 %; BO-II = 49 - 0,7 %; BO-III = 59 - 0,8 %

Oko izbora

P.45. Da li vam je neko iz biračkog odbora postavljao neka pitanja ili vas konsultovao oko pitanja vezanih za proceduru glasanja?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	5690	76	6796	92	7241	93
2. Da	1834	24	584	8	523	7
Ukupno	7524	100	7380	100	7764	100

BO-I = 77 - 1,0 %; BO-II = 78 -1,0 %; BO-III = 52 - 0,7 %

P.45(III). Da li ste vi samoinicijativno davali savete ili preporuke oko pitanja vezanih za proceduru glasanja, a da vas niko nije pitao za savet?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	*	*	*	*	7679	99
2. Ne	*	*	*	*	107	1
Ukupno	*	*	*	*	7786	100

BO-I = 40 - 0,5 %; BO-II = 45 -0,6 %; BO-III = 30 - 0,4 %

* Nije bio ponuđen ovaj model odgovora

P.46. Da li su bili prisutni svi članovi stalnog sastava biračkog odbora ili njihovi zamjenici?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7240	96	7163	97	7553	97
2. Ne	321	4	250	3	230	3
Ukupno	7561	100	7413	100	7783	100

BO-I = 40 - 0,5 %; BO-II = 45 -0,6 %; BO-III = 33 - 0,4 %

P.47. Da li su svi kandidati imali ovlašćenog predstavnika u proširenom sastavu biračkog odbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	4253	56	7180	97	6558	84
2. Ne	3280	44	199	3	1211	16
Ukupno	7533	100	7379	100	7769	100

BO-I = 68 - 0,9 %; BO-II = 79 - 1,1 %; BO-III = 47 - 0,6 %

Regularnost izbora

P.48. Da li je bilo ometanja rada članova proširenog sastava biračkog odbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7494	99	7393	100	7774	100
2. Da	71	1	21	0	16	0
Ukupno	7565	100	7414	100	7790	100

BO-I = 36 - 0,5 %; BO-II = 44 - 0,6 %; BO-III = 26 - 0,3 %

P.49. Da li vam je obezbeđeno odgovarajuće mesto odakle ste mogli da pratite tok glasanja i ostvarite uvid u rad biračkog odbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7500	99	7392	100	7762	100
2. Da	80	1	29	0	29	0
Ukupno	7580	100	7421	100	7791	100

BO-I = 21 - 0,3 %; BO-II = 37 - 0,5 %; BO-III = 25 - 0,3 %

P.50. Da li je na biračkom mestu bilo zadržavanja lica koja nemaju prava i dužnosti u vezi sprovođenja izbora?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7199	95	7235	97	7544	97
2. Da	360	5	190	3	249	3
Ukupno	7559	100	7425	100	7793	100

BO-I = 42 - 0,6 %; BO-II = 33 - 0,4 %; BO-III = 23 - 0,3 %

P.51. Da li su biračko mesto na kojem ste posmatrač obilazili posmatrači iz inostranstva?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	1796	24	1088	15	1293	17
2. Ne	5638	76	6121	85	6363	83
Ukupno	7434	100	7209	100	7656	100

BO-I = 167 - 2,2 %; BO-II = 249 - 3,3 %; BO-III = 160 - 2,0 %

Oko izbora

P.51(III). Da li su članovi opštinske izborne komisije obilazili BM na kojem ste vi ?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	*	*	*	*	3233	44
2. Ne	*	*	*	*	4098	56
Ukupno	*	*	*	*	7331	100

* Nije bio ponuđen ovaj model odgovora

P.52. Da li je glasanje prekidano?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	7339	98	7235	99	7612	99
2. Da	163	2	37	1	64	1
Ukupno	7502	100	7272	100	7676	100

BO-I = 99 - 1,3 %; BO-II = 186 - 2,5 %; BO-III = 140 - 1,8 %

P.53. Da li je poštovana procedura prilikom prebrojavanja glasova?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	7325	99	7260	99	7619	100
2. Ne	91	1	40	1	38	0
Ukupno	7416	100	7300	100	7657	100

BO-I = 185 - 2,4 %; BO-II = 158 - 2,1 %; BO-III = 159 - 2,0 %

P.54. Da li je bilo primedbi članova biračkog odbora koje su unete u zapisnik?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Ne	6722	93	6956	97	7397	97
2. Da	479	7	186	3	202	3
Ukupno	7201	100	7142	100	7599	100

BO-I = 400 - 5,3 %; BO-II = 316 - 4,2 %; BO-III = 217 - 2,8 %

P.60. Broj nevažećih glasova

	F - I	% - I	F - II	% - II
Broj BM bez nevažećih glasova	677	8,9	661	8,9
Broj BM sa 1 nevažećim glasom	404	5,3	467	6,3

Regularnost izbora

	F - I	%- I	F - II	%- II
Broj BM sa 2 nevažeća glasa	494	6,5	566	7,6
Broj BM sa 3 nevažeća glasa	493	6,5	581	7,8
Broj BM sa 4 nevažeća glasa	482	6,3	507	6,8
Broj BM sa 5 nevažećih glasova	471	6,2	540	7,2
Broj BM sa 6 nevažećih glasova	463	6,1	513	6,9
Broj BM sa 7 nevažećih glasova	441	5,8	456	6,1
Broj BM sa 8 nevažećih glasova	411	5,4	407	5,5
Broj BM sa 9 nevažećih glasova	374	4,9	371	5,0
Broj BM sa 10 nevažećih glasova	346	4,6	334	4,5
Broj BM sa 11 nevažećih glasova	335	4,4	314	4,2
Broj BM sa 12 nevažećih glasova	274	3,6	257	3,4
Broj BM sa 13 nevažećih glasova	291	3,8	220	2,9
Broj BM sa 14 nevažećih glasova	253	3,3	203	2,7
Broj BM sa 15 nevažećih glasova	209	2,7	151	2,0
Broj BM sa 16 nevažećih glasova	168	2,2	155	2,1
Broj BM sa 17 nevažećih glasova	159	2,1	123	1,6
Broj BM sa 18 nevažećih glasova	122	1,6	106	1,4
Broj BM sa 19 nevažećih glasova	121	1,6	90	1,2
Broj BM sa 20 nevažećih glasova	84	1,1	74	1,0
Broj BM sa 21-30 nevažećih glasova	441	5,8	293	3,9
Broj BM sa 31-40 nevažećih glasova	55	0,7	38	0,5
Broj BM sa 41 i više nevažećih glasova	33	0,4	31	0,4
Ukupno	7601	100,0	7458	100,0

P.62. Da li su svi koji treba potpisali zapisnik?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	6892	98	7205	99	7553	99
2. Ne	109	2	43	1	95	1
Ukupno	7001	100	7248	100	7648	100

BO-I = 600 - 7,9 %; BO-II = 210 - 2,8 %; BO-III = 168 - 2,1 %

Oko izbora

P.63. Koliko je minuta trajalo prebrojavanje glasova?

Broj BM na kojima se prebrojavalo	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
15 i manje minuta	373	6	1739	24	1766	24
16-30 minuta	1725	25	3088	44	3368	45
31-60 minuta	2272	33	1942	27	2016	27
61-90 minuta	1290	19	251	4	255	3
91-120 minuta	703	10	49	1	37	1
121-150 minuta	274	4	8	0	8	0
151-180 minuta	111	2	3	0	1	0
181-240 minuta	52	1	3	0	2	0
241-300 minuta	5	0	-	*	-	-
301 i više minuta	8	0	3	*	-	-
Ukupno	6813	100	7086	100	7453	100,0

BO-I = 452 - 5,9 %; BO-II = 372 - 5,0 %; BO-III = 363 - 4,6 %

P.64. Da li je kopija zapisnika o radu biračkog odbora istaknuta na odgovarajućem mestu?

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1. Da	6942	99	7066	99	7389	99
2. Ne	97	1	64	1	91	1
Ukupno	7039	100	7130	100	7480	100

BO-I = 562 - 7,4 %; BO-II = 328 - 4,4 %; BO-III = 336 - 4,3 %

P.65. Ocena odnosa članova biračkog odbora prema građanima na biračkom mestu

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	10	0,1	10	0,1	8	0,1
2	35	0,5	27	0,3	26	0,3
3	281	3,8	241	3,3	294	3,8
4	1658	22,1	1459	19,8	1672	21,6
5	5514	73,5	5646	76,5	5749	74,2

Regularnost izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
Ukupno	7498	100,0	7383	100,0	7749	100,0
Prosek	4,68		4,72		4,69	

BO-I = 103 - 1,4 %; BO-II = 75 - 1,0 %; BO-III = 67 - 0,9 %

P.66. Ocena obučenosti stalnog sastava biračkog tela

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	29	1	18	0	20	0
2	174	2	73	1	77	1
3	818	11	457	6	513	7
4	2491	33	1998	27	2117	27
5	3958	53	4832	66	5016	65
Ukupno	7470	100	7378	100	7743	100
Prosek	4,36		4,57		4,55	

BO-I = 131 - 1,7 %; BO-II = 80 - 1,1 %; BO-III = 73 - 0,9 %

P.67. Ocena obučenosti proširenog sastava biračkog tela

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	36	1	18	0	28	0
2	238	3	96	1	154	2
3	1144	15	632	9	710	9
4	2719	36	2298	32	2436	32
5	3317	45	4244	58	4345	57
Ukupno	7454	100	7288	100	7703	100
Prosek	4,21		4,46		4,41	

BO-I = 147 - 1,9 %; BO-II = 170 - 2,3 %; BO-III = 113 - 1,4 %

P.68. Ocena koordinacije između biračkog odbora i opštinskih radnih tela

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	53	1	39	1	74	1
2	116	2	100	1	123	2
3	585	8	455	6	586	8

Oko izbora

	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
4	1880	27	1831	26	1921	26
5	4323	62	4652	66	4639	63
Ukupno	6957	100	7077	100	7343	100
Prosek	4,48		4,55		4,49	

BO-I = 644 - 8,5 %; BO-II = 381 - 5,1 %; BO-III = 473 - 6,1 %

P.69. Ocena odnosa članova biračkog odbora prema posmatraču CeSID-a

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	17	0	22	0	19	0
2	58	1	27	0	58	1
3	228	3	172	2	209	3
4	912	12	845	12	998	13
5	6277	84	6316	86	6454	83
Ukupno	7492	100	7382	100	7738	100
Prosek	4,79		4,82		4,78	

BO-I = 109 - 1,4 %; BO-II = 76 - 1,0 %; BO-III = 78 - 1,0 %

P.70. Ocena ukupnog rada biračkog odbora

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	18	0	11	0	15	0
2	82	1	60	1	50	1
3	539	7	337	5	422	5
4	2428	33	1982	27	2192	29
5	4346	59	4945	67	4971	65
Ukupno	7413	100	7335	100	7650	100
Prosek	4,48		4,61		4,58	

BO-I = 188 - 2,5 %; BO-II = 123 - 1,6 %; BO-III = 166 - 2,1 %

Regularnost izbora

P.71. Ocena ukupnog ponašanja članova biračkog odbora

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	
1	18		0	11	0
2	69		1	50	1
3	480		7	326	4
4	2258		30	1854	25
5	4605		62	5112	70
Ukupno	7430		100	7353	100
Prosek	4,53			4,63	

BO-I = 171 - 2,2 %; BO-II = 105 - 1,4 %

P.72. Ocena poznavanja izborne procedure od strane građana

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	50	1	22	0	26	0
2	575	8	283	4	289	4
3	2470	33	1722	23	1799	23
4	2844	38	3107	42	3282	43
5	1547	20	2242	31	2327	30
Ukupno	7486	100	7376	100	7723	100
Prosek	3,70		3,98		3,98	

BO-I = 115 - 1,5 %; BO-II = 82 - 4,4 %; BO-III = 93 - 1,2 %

P.73. Ocena ukupnog biračkog postupka

Ocene od 1 do 5	F - I	% - I	F - II	% - II	F - III	% - III
1	17	0	7	0	14	0
2	90	1	53	1	62	1
3	715	10	474	6	590	8
4	3052	41	2551	35	2852	37
5	3585	48	4278	58	4124	54
Ukupno	7459	100	7363	100	7642	100
Prosek	4,35		4,50		4,44	

BO-I = 142 - 1,9 %; BO-II = 95 - 1,3 %; BO-III = 174 - 2,2 %

Oko izbora

P.21.1. Broj građana kojima nije bilo dozvoljeno glasanje zbog neodgovarajućih dokumenata

	F - II	% - II	F - III	% - III
Broj biračkih mesta na kojima nije bilo takvih građana	6477	87	6917	88
Broj biračkih mesta na kojima je bio 1 takav građanin	254	3	282	3
Broj biračkih mesta na kojima je bilo 2 takva građanina	227	3	212	3
Broj biračkih mesta na kojima je bilo 3 takva građanina	130	2	131	2
Broj biračkih mesta na kojima je bilo 4 takva građanina	88	1	89	1
Broj biračkih mesta na kojima je bilo 5 takvih građana	81	1	54	1
Broj biračkih mesta na kojima je bilo 6 i više takvih građana	201	3	131	2
Ukupno	7458	100	7816	100
Ukupno građana	4519		2795	

Regularnost izbora

Ocene predsedničkih izbora	I	R-1	II	R-2	III	R-3
65. Odnos članova b.o. prema građanima na BM	4,68	2	4,72	2	4,69	2
66. Obučenost stalnog sastava biračkog tela	4,36	5	4,57	4	4,55	4
67. Obučenost proširenog sastava biračkog tela	4,21	7	4,46	7	4,41	7
68. Koordinacija između b.o. i opštinskih radnih tela	4,48	3-4	4,55	5	4,49	5
69. Odnos članova b.o. prema posmatraču CeSID-a	4,79	1	4,82	1	4,78	1
70. Ukupan rad biračkog odbora	4,48	3-4	4,61	3	4,58	3
72. Koliko građani poznaju izbornu proceduru	3,70	8	3,98	8	3,98	8
73. Ukupan birački postupak	4,35	6	4,50	6	4,44	6
PROSEK	4,38		4,53		4,49	

BIRAČKI SPISKOVI U REPUBLICI SRBIJI (Istraživanje CeSID-a)

Uvod

U cilju sticanja potpune slike o stanju biračkog spiska u Republici Srbiji, aktivisti Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) u decembru 2001. i januaru 2002. godine preduzeli su niz aktivnosti na prikupljanju i analizi zakonskih rešenja i podataka koji se odnose na rad opštinskih uprava zaduženih za birački spisak.

Koristeći mrežu regionalnih kancelarija i opštinskih koordinatora, u periodu između 15. i 25. decembra 2001. godine aktivisti CeSID-a su anketirali 139 opštinskih službi za vođenje biračkog spiska.

Sprovodeći anketu aktivisti CeSID-a su, po pravilu, nailazili na odličan prijem, predusretljivost i saradnju službenika u opštinama. Nažalost, u nekoliko manjih opština, gde lokalnu vlast obavljaju pripadnici bivšeg režima, nije bilo moguće doći do bilo kakvih podataka. Najčešće obrazloženje je bilo da su ove evidencije službena tajna, te da se podaci o njima mogu davati samo po naredbi nadležnog državnog organa. Iako su aktivisti CeSID-a predočavali da je reč o podacima koji su na osnovu zakona javni, stav druge strane nije se promenio.

U nekim opštinskim službama do podataka se nije došlo i pored dobre volje nadležnih, s obzirom da su službenici zaduženi za birački spisak na opravdanim odsustvima.

Tokom realizacije projekta tim CeSID-a je uspeo da poseti gotovo sve regionalne kancelarije pri čemu se susreo sa većinom opštinskih koordinatora.

Obavljen je niz razgovora sa predstavnicima državnih organa, po zakonu, nadležnih za kontrolu i saradnju sa opštinskim službama pri formiranju biračkog spiska (Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, Ministarstvo pravde i lokalne samouprave RS).

Relevantna zakonska regulativa je prikupljena i sistematizovana. Izvršena analiza pomenutih propisa pomogla je CeSID-ovom ekspertskom timu u izradi *Modela zakona o izboru poslanika i odbornika*, u delu koji se odnosi na birački spisak.

Normativni okvir, neke nejasnoće

Svaki zakon, koji reguliše izbore, referendum i narodnu inicijativu u SRJ, u jednom delu bavi se i materijom biračkih spiskova. Konkretizacija ovih zakonskih odredbi nalazi se u nizu podzakonskih akata, npr. *Uputstvo o načinu ažuriranja biračkih spiskova*, *Uredba o kategorijama registraturskog materijala s rokovima čuvanja*, itd. Analizom zakona i podzakonskih akata Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije, kojima se definiše nadležnost i način vođenja biračkih spiskova, može se uočiti više nejasnoća.

Birački spisak Srbije – jedinstven sistem ili agregat sistema?

Zakon o izboru narodnih poslanika (Službeni glasnik RS, 35/2000) propisuje osnovne odredbe o vođenju biračkog spiska. Birački spisak je jedinstven, stalan i opšti (*Zakon o izboru narodnih poslanika – ZINP*, član 12, stav 1), ali nije precizirano na kojem nivou je jedinstven (opština, izborna jedinica, republika), pa se na osnovu definicije biračkog spiska (*ZINP*, član 12) može zaključiti da *Zakon* predviđa jedinstvenost jedino na nivou opštine. Ukoliko se pojam *jedinstveni birački spisak* definiše na nivou opštine, tada je opštinska uprava zadužena i za njegovu jedinstvenost.

Pod jedinstvenošću se u pozitivnom zakonodavstvu podrazumeva skup biračkih spiskova koji se vode po opštinama (*Uputstvo o ažuriranju biračkih spiskova*, član 3, Službeni glasnik RS, 42/2000). Iz ove formulacije jasno se vidi da ne postoji centralni birački spisak i centralna i unifikovana evidencija birača, već prost agregat svih opštinskih biračkih spiskova.

Kao potvrda ovog stava može poslužiti podatak da je na republičkim izborima u decembru 2000. godine Republička izborna komisija predstavila javnosti „jedinstven“ birački spisak Republike Srbije na dva kompakt diska, koji prema podacima dobijenim iz MUP-a nije ništa drugo do prost zbir 161 opštinskog biračkog spiska. Valja napomenuti da je ovo prvi pokušaj formiranja centralne evidencije birača i elektronskog sređivanja podataka o biračima iz 17 opština u kojima se birački spisak još uvek vodi rukom.

Organizacija rada službi za vođenje biračkih spiskova

Birački spisak vodi opštinska uprava kao povereni posao (ZINP, član 12 stav 1). Osim odredbe da se evidencija birača vodi putem automatske obrade podataka, mada se i od ove odredbe pravi izuzetak, ne postoji propisan način komunikacije između nadležnih organa (MUP, matične službe, sudova, centra za socijalni rad, drugih opštinskih službi) koji su po zakonu dužni da dostavljaju informacije opštinskoj službi za vođenje biračkog spiska.

U gradu Beogradu postoji posebna upravna služba za staranje o biračkom spisku - Sekretarijat za upravu Beograda - Odsek za birački spisak. Iako je očuvana izvorna nadležnost opština, gradska služba vrši stalnu proveru ažurnosti biračkog spiska i u saradnji sa *Gradskim zavodom za informatiku i statistiku* formira bazu birača jedinstveno za 16 gradskih opština. Mada se baza birača vodi jedinstveno, ipak ne postoji mogućnost bilo kakve promene u biračkom spisku na nivou grada. Po uočenoj potrebi upisa, brisanja ili promene podataka o biraču, gradska služba ima ovlašćenje da obavesti nadležnu opštinsku službu o neophodnosti promene u biračkom spisku, čime se njene ingerencije završavaju.

Individualizacija birača

Podaci koji se vode u biračkom spisku su: redni broj, lično ime, JMBG, pol, godina rođenja, mesto prebivališta (ulica i broj kuće, selo, zaselak, naselje) i prostor za primedbu (ZINP, član 15 stav 2). S obzirom na to da matični broj lica nije obavezan podatak u biračkom spisku, tehnički je vrlo teško, ako ne i nemoguće, očuvati princip jedinstvenosti biračkog spiska i princip da se birač nalazi samo na jednom biračkom spisku.

Rezultati istraživanja

Organi nadležni za vođenje biračkog spiska

Formiranje biračkog spiska je u nadležnosti opštinske uprave koju ova vrši kao poveren posao državne uprave. Lokalni organ uprave aktom o sistematizaciji radnih mesta utvrđuje broj službenika, dužinu radnog vremena i druga pitanja vezana

za vođenje biračkog spiska u opštini. Rezultati ankete su pokazali da u preko 10 % opština u Srbiji ne postoji službenik sa punim radnim vremenom na poslovima vođenja biračkog spiska. U ovim opštinama birački spisak se, po pravilu, vodi u okviru matičnih službi. Odeljenje za opštu upravu se najčešće pojavljuje kao nadležno telo. Osim vođenja biračkog spiska, ove službe su vrlo često nadležne i za urbanizam, imovinsko-pravne, stambeno-komunalne poslove, pa službenici zaduženi za birački spisak neretko obavljaju i druge poslove.

U 55 % anketiranih opština poslove vođenja biračkog spiska obavlja jedan službenik sa punim radnim vremenom, dok u ostalim opštinama posao obavljaju dva do pet službenika. Obrazovna struktura zaposlenih je vrlo povoljna. Srednja stručna sprema, koja je predviđena podzakonskim aktom za ova radna mesta, jeste najzastupljenija. Rukovodioci službi su lica sa visokom stručnom spremom. U većim gradskim sredinama, gde je na ovim poslovima angažovano više službenika, radi se, po pravilu, o licima sa višom i visokom stručnom spremom. Međutim, anketa je pokazala da je zajedničko za većinu službenika slabo informatičko obrazovanje.

Tehnički aspekt vođenja biračkog spiska

Iako se pozitivnim zakonskim rešenjem predviđa automatska obrada podataka (ZINP, član 12), podzakonskim propisom se dozvoljava i mogućnost ručnog vođenja biračkog spiska (*Uputstvo o ažuriranju biračkih spiskova*, član 9). Za ažurno vođenje biračkih spiskova neophodna je izuzetno dobra informatička podrška.

Rezultati ankete govore da se u 10 % opština birački spisak i dalje vodi rukom. Kako je ovaj način izuzetno neefikasan, procene su da je birački spisak na ovim opštinama trenutno ažuriran na nivou novembra 2001. godine. Službe koje vrše automatsku obradu podataka koriste u proseku jedan računar, koji je u upotrebi između 4 i 11 godina. Pored zastarelosti, neredovnog servisa i nedostatka hardvera, najveći problem predstavlja nedostatak i neujednačenost softvera. Ne postoji jedinstven softver za vođenje biračkog spiska, mada se, po rečima službenika u opštinskoj službi za vođenje biračkog spiska Valjevo, testira eksperimentalni softver *Oracle-Pupin*, koji će, ukoliko se pokaže uspešnim, biti primenjen i u drugim opštinama. Koordinator *CeSID*-a su uspeli da utvrde postojanje bar 90 softverskih paketa, različitih proizvođača. Nekompatibilnost softverskih paketa otežava komunikaciju između opštinskih službi i drugih organa u situacijama kada postoji mogućnost elektronske razmene podataka.

Ažuriranje podataka o biračima (saradnja nadležnih službi)

Pod ažuriranjem biračkih spiskova smatra se upis, izmena, ispravka i dopuna podataka u biračkom spisku, kao i brisanje podataka iz biračkog spiska (*Uputstvo o ažuriranju biračkih spiskova*, član 1).

U praksi se ove operacije obavljaju pribavljanjem podataka od nadležnih državnih organa i službi i njihovim upoređivanjem sa podacima u postojećoj evidenciji birača, ređe na inicijativu pojedinca uz odgovarajuću dokumentaciju.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, na osnovu *Zakona o jedinstvenom matičnom broju građana* i *Zakona o prijavi i odjavi prebivališta i boravišta*, formira registar građana Republike Srbije. Periodično, što u praksi može da znači dva do tri puta u toku nedelje do jednom mesečno, lokalni sekretarijat MUP-a dostavlja podatke službi za vođenje biračkog spiska. Komunikacija se najčešće obavlja dopisima, dok je dostavljanje podataka u elektronskoj formi još uvek retkost. Disketama, modemom, svega 18 % opštinskih službi obavlja komunikaciju sa MUP-om. Po Zakonu lice koje promeni prebivalište ima obavezu prijave i odjave prebivališta u određenom roku nadležnom sekretarijatu MUP-a. Po rečima nadležnih u MUP-u ova odredba se u praksi retko poštuje, što za posledicu ima nepotpunost i nepouzdanost i ove evidencije.

Situacija sa matičnim knjigama donekle je slična. Matične knjige rođenih, na osnovu kojih se vrše upisi u evidenciju birača, najčešće su pouzdan izvor informacija. Matične knjige umrlih, pak, pružaju samo delimično pouzdanu informaciju relevantnu za brisanje iz biračkog spiska. Činjenica da je lice preminulo konstatuje se u matičnoj knjizi umrlih u opštini u kojoj je smrt nastupila. Kada lice premine u opštini u kojoj ima prebivalište, ono se briše iz biračkog spiska u rokovima od nedelju dana (35 % službi), jednog meseca (60 % službi), više od jednog meseca (5 % službi). Međutim, kada lice premine na teritoriji druge opštine situacija je znatno složenija. Svega 39 % anketiranih opštinskih službi zahteva ovu vrstu podataka od drugih opštinskih službi, bolnica, banjsko-klimatskih lečilišta. Kada se podatak pribavi, birač se briše u rokovima od jednog do pet meseci. Intresantan je primer do kojeg je koordinator CeSID-a došao u službi za vođenje biračkog spiska grada Beograda. Sredinom 2000. godine urađen je kompletan spisak birača grada Beograda (područje od 16 gradskih opština), prilikom čega je konstatovano postojanje više stotina aktivnih birača starosti od 100 i više godina života. Nažalost, u pitanju nisu dugovečni žitelji Beograda, već lica preminula van područja grada. Po sprovedenoj akciji prikupljanja podataka od većih opštinskih uprava iz unutrašnjosti Srbi-

je i iz Crne Gore izvršeno je blizu deset hiljada intervencija u biračkom spisku grada Beograda.

Organ koji vodi birački spisak dužan je, po potrebi, da neposredno proverava podatke iz biračkog spiska (*Uputstvo o ažuriranju biračkih spiskova*, član 7). Očigledna neažurnost biračkog spiska trebalo bi da ima za posledicu neposrednu proveru podataka na terenu. Na pitanje koliko često se vrši provera podataka na teritoriji opštine, odgovori su bili: jednom nedeljno i češće (19 %); jednom mesečno (35 %); ne vrši se (približno 30 %). Ukupno oko 55 % opštinskih službi je aktivno na terenu, pri čemu se stiče utisak da je ova aktivnost prepuštena ličnoj inicijativi službenika koji vodi birački spisak.

Čuvanje, arhiviranje i kontrola biračkih spiskova

Budući da je propisano trajno čuvanje propisa, biračkih spiskova i drugih materijala vezanih za evidenciju birača, koordinatori CeSID-a su prikupljali podatke o broju upisanih birača sa prethodnih saveznih i republičkih izbora. U 8 % opštinskih službi nisu imali podatak o trenutnom broju birača upisanih u birački spisak, 21 % opštinskih službi imali su samo ovaj podatak, dok 36 % službi raspolaže sa podatkom sa izbora iz 2000. godine. Svega 35 % opštinskih službi za vođenje biračkog spiska imalo je kompletan odgovor na pitanje: koliko je birača bilo upisano u birački spisak vaše opštine od 1996. godine? U odgovoru na ovo pitanje bilo je potrebno navesti broj birača upisanih u birački spisak na osnovu sudske odluke, o čemu 31 % opštinskih službi nije imalo nikakav podatak.

Kontrola ažurnosti biračkog spiska jeste u nadležnosti upravne inspekcije *Ministarstva pravde i lokalne samouprave*. Kontrola se sprovodi jednom do dva puta godišnje u svim opštinama u Republici. Po rečima nadležnih, problemi su mnogobrojni. Među najvećim navode lošu koordinaciju rada državnih organa i službi sa službom za vođenje biračkog spiska, kao i nepostojanje jedinstvenog softvera. Nejasne zakonske odredbe stvaraju konfuziju i nejednaku praksu u vođenju biračkog spiska.

Birački spisak se vodi u skladu sa opštim odredbama *Zakona o opštem upravnom postupku*, što između ostalog znači da se pre svakog upisa, brisanja ili izmene podataka donosi odgovarajuće rešenje (*ZINS*, član 17 stav 2). Upravni inspektori Ministarstva tvrde da je u pojedinim opštinama u softverskim aplikacijama koje se koriste jedino moguće najpre intervenirati na biračkom spisku, a tek zatim izraditi rešenje o tome, što je u direktnoj suprotnosti sa odredbama Zakona.

CeSID-ova provera ažurnosti biračkog spiska

Podatak koji ohrabruje jeste da su CeSID-ovi koordinatori uspevali da provere svoje podatke u biračkom spisku najčešće za manje od 3 minuta. Ipak, petoro koordinatora nije upisano u birački spisak, a za jednog koordinatora podaci nisu bili u potpunosti tačni (4,3 % od ukupnog broja). Ocenjujući ljubaznost i predusretljivost koordinatori CeSID-a su službenike nadležne za vođenje biračkog spiska ocenili prosečnom ocenom 4.73 (1 - najniža ocena, 5 - najviša ocena).

Zaključci

Na osnovu izvršene analize stanja biračkog spiska u Srbiji može se zaključiti sledeće:

* Zakonom zagarantovani princip jedinstvenosti biračkog spiska (ZINS član 12 stav 1) nije razrađen, kako u pozitivnom zakonodavstvu, tako i u praksi.

* Ne postoji posebna služba za vođenje biračkog spiska na republičkom nivou.

* Ne postoji organizaciona i proceduralna jednoobraznost službi za vođenje biračkih spiskova na opštinskom nivou.

* U pojedinim opštinama još uvek se ne koriste računari za potrebe vođenja biračkih spiskova.

* Računarska oprema koja se koristi jeste zastarela.

* Ne postoji jedinstven aplikativni softver za vođenje biračkih spiskova.

* Ne postoji jednoobraznost komunikacija opštinskih službi za vođenje biračkih spiskova i državnih organa i organizacija sa kojima služba po Zakonu komunicira.

Sugestije

* Neophodno je precizno definisati princip jedinstvenosti biračkog spiska na teritoriji Republike, teritoriji grada Beograda, teritoriji opština i gradova.

* Neophodno je formirati posebnu službu za vođenje biračkog spiska, kao pomoćnog organa Republičke izborne komisije.

* Neophodno je jasno definisati procedure u skladu sa odgovarajućim zakonima i nedvosmisleno definisati sve postupke u vođenju biračkih spiskova.

* Potrebno je opremiti nadležne službe odgovarajućom računarskom opremom i

obučiti službenike za elementarno, opšte korišćenje računara i standardnog kancelarijskog softvera.

* Neophodno je uvesti jasne standarde upotrebe informacionih i komunikacionih tehnologija u skladu sa propisanom procedurom za vođenje biračkih spiskova od opštinskog do republičkog nivoa.

* Potrebno je obučiti kadrove za postupanje po propisanoj proceduri za vođenje biračkih spiskova i za korišćenje odgovarajuće softverske aplikacije.

ZAPAŽANJA O RADU REPUBLIČKE IZBORNE KOMISIJE

Nakon neuspelih izbora za predsednika Republike održanih 29. septembra 2002. godine, predsednica Narodne skupštine Republike raspisala je nove predsedničke izbore za 8. decembar 2002.

Republička izborna komisija (RIK) je u postupku izbora predsednika Republike donela sledeće odluke:

1. Utvrđivanje liste kandidata

a. RIK je rešenjima proglasila tri kandidata. U postupku provere potpisnika liste kandidata je, između ostalog, utvrđeno:

- * da se dva potpisnika za dr Vojslava Šešelja vode kao umrla lica;
- * da se jedan potpisnik za Vojslava Koštunicu vodi kao umrlo lice;
- * da se 18 potpisnika za Borislava Pelevića vode kao umrla lica.

b. Proglašeni kandidati su:

Vojislav Koštunica - Demokratska stranka Srbije
Borislav Pelević - Stranka srpskog jedinstva
dr Vojislav Šešelj - Srpska radikalna stranka.

2. Jedinstveni birački spisak

a. Zakon o izboru narodnih poslanika predviđa da se u Republici Srbiji kompjuterski vodi opšti birački spisak po opštinama, kao deo jedinstvenog, povezanog sistema. Zakon još govori da je birački spisak jedinstven i stalan, da predstavlja javnu ispravu i da se vodi po službenoj dužnosti.

- b. Iako odredbe ovog Zakona ne definišu precizno šta se smatra pod opštim odnosno jedinstvenim biračkim spisakom, pretpostavlja se da je zakonodavac želeo da se izradi centralni birački spisak na nivou Republike koji će u svakom momentu biti ažuriran. S tim u vezi, Ministarstvo pravde i lokalne samouprave Republike Srbije, a kasnije Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave nisu načinili korake ka uspostavljenju ažurnog biračkog spiska, ma kako se on nazivao: centralni, jedinstveni ili opšti.
- c. Ministar državne uprave i lokalne samouprave je na 45. sednici Republičke izborne komisije, održane 11. novembra 2002, obavestio članove RIK-a i javnost o merama koje je Ministarstvo preduzelo u cilju ažuriranja biračkog spiska. S tim u vezi, Ministarstvo je naložilo opštinskim upravama da, nakon zaključenja biračkog spiska, biračke spiskove dostave u elektronskoj formi kako bi se članovima Republičke izborne komisije mogao obezbediti uvid u birački spisak.
- d. Na 48. sednici Republičke izborne komisije, održanoj 18. novembra 2002. godine, zaključeno je da RIK uputi dopis Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu sa zahtevom da joj se dostavi izveštaj o izvršenom nadzoru nad vođenjem biračkih spiskova. Na ovaj dopis Ministarstvo je prosledilo odgovor 20. novembra u kojem se navodi da je Ministarstvo:
- * naložilo opštinskim službama da stave na javni uvid biračke spiskove i da pozovu građane da do 22. novembra 2002. godine izvrše uvid i traže upis, brisanje ili kakvu drugu promenu u biračkom spisku;
 - * pozivalo građane preko sredstava javnog infomisanja da izvrše uvid u birački spisak i da Ministarstvu ili opštinskim upravama dostave sve podatke kojima raspolažu u cilju ažuriranja biračkog spiska;
 - * naložilo opštinskim upravama da, nakon zaključenja biračkih spiskova 22. novembra, spiskove dostave u elektronskoj formi organizacionoj jedinici Ministarstva unutrašnjih poslova u cilju fomiranja jedinstvenog spiska birača;
 - * pribavilo od Ministarstva unutrašnjih poslova spiskove građana koji prema podacima iz biračkog spiska imaju između 90 i 100 godina ili više od 100 godina života, spisak maloletnih građana, spiskove lica bez JMBG i lica čiji je ovaj broj pogrešan po modulu 11;
 - * zatražilo od Ministarstva unutrašnjih poslova da opštinskim upravama dostave imena lica koja su prema njihovoj evidenciji umrla i lica koja su se odrekla državljanstva, kao i lica koja su dva ili više puta upisana u biračke spiskove u jednoj ili više opština;

- * naložilo inspektorima Ministarstva da otpočnu nadzor po odredbama Zakona koje regulišu ažuriranje biračkog spiska.
- e. Dana 25. novembra 2002. godine Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu dostavilo je Republičkoj izbornoj komisiji kompakt disk sa skupom biračkih spiskova opština na teritoriji Republike Srbije koji je tehnički pripremilo i obradilo Ministarstvo unutrašnjih poslova.
- f. Na sednici Komisije, održanoj 29. novembra 2002. godine, doneta je Odluka o načinu uvida u kompakt disk sa skupom biračkih spiskova opština na teritoriji Republike Srbije. Ovom odlukom je zapravo potvrđeno pravo članova RIK-a da mogu u sedištu RIK-a izvršiti uvid u birački spisak (odnosno biračke spiskove opština Republike Srbije).
- g. Dana 30. novembra 2002. godine Demokratska stranka Srbije je uputila RIK-u zahtev da se omogućí predstavnicima kandidata uvid u kompakt disk koji sadrži birački spisak. Na sednici održanoj 2 decembra. 2002. godine doneta je odluka da se predstavnicima kandidata omogućí uvid u kompakt disk u prostorijama RIK-a u prisustvu službenog lica koje će odrediti RIK, a koje raspolaže potrebnim softverskim alatom.

3. Određivanje biračkih mesta

- a. Republička izborna komisija je 18. novembra 2002. godine donela rešenje o određivanju biračkih mesta. Ovim rešenjem utvrđeno je da će se glasanje obaviti na 8635 biračkih mesta.

4. Utvrđivanje broja birača

- a. Dana 24. novembra 2002. godine rešenjem Republičke izborne komisije utvrđeno je da u Republici Srbiji ima 6.525.660 birača.
- b. Kako se rok za upis, brisanje, izmenu i dopunu ili ispravku na osnovu odluke opštinskog suda u vanparničnom postupku i rok za objavljivanje konačnog broja birača poklapaju, Republička izborna komisija poštujući oba roka morala je da donese rešenje o ispravci rešenja o ukupnom broju birača, koji po novom rešenju iznosi 6.525.760 građana sa pravom glasa.

5. Prigovori i žalbe

a. Prigovori

1. Srpska radikalna stranaka – Opštinski odbor Kuršumljija podnela je prigovor na određivanje stalnog sastava biračkih odbora u opštini Kuršumljija. U prigovoru se navodi da SRS, kao stranka koja učestvuje na izborima, nema svog predstavnika u ovim organima i da je time narušena ravnopravnost izbornih učesnika. Republička izborna komisija je ovaj prigovor odbila kao neosnovan jer ne ukazuje ni na jednu zakonsku odredbu koja bi bila povređena. Takođe, u odluci je navedeno da nijedna politička stranka ili koalicija ne mogu imati više od polovine članova u stalnom sastavu svih organa za sprovođenje izbora.
2. Demokratska stranka Srbije je takođe izjavila prigovor na sastav biračkih odbora u opštini Kuršumljija, s tim da se njihov prigovor odnosi i na sastav Opštinske izborne komisije SO Kuršumljija. Ovaj prigovor je u prvom delu odbijen iz istih razloga kao i prigovor SRS-a, dok je u drugom delu odbačen zbog nenadležnosti, s obzirom da RIK nije nadležna za obrazovanje ovog organa.
3. Srpska radikalna stranka – Opštinski odbori Subotica i Stara Pazova, 28. novembra 2002. godine, uputili su prigovor na stalni sastav biračkih odbora. Republička izborna komisija je prigovore odbila kao neosnovane sa obrazloženjem kao i u prethodno podnetim prigovorima.
4. Srpska radikalna stranka – Opštinski odbor Paraćin, 4. decembra 2002. godine podnela je prigovor na sastav Opštinske izborne komisije navodeći da su dva člana Komisije imenovana suprotno odredbama Zakona o lokalnim izborima. Ovaj prigovor je odbačen zbog nenadležnosti, s obzirom da RIK nije nadležna za obrazovanje opštinskih izbornih komisija, već je to u nadležnosti Skupštine opštine.
5. Dana 5. decembra 2002. godine, Demokratska stranka – Opštinski odbor Vlasotince uputila je prigovor na stalni sastav biračkih odbora tvrdeći da sastav biračkih odbora ne odgovara sastavu u SO Vlasotince. Prigovor je odbačen zbog neblagovremenosti.
6. Demokratska stranka Srbije – Opštinski odbor Žabari podnela je prigovor 5. decembra 2002. godine na sastav biračkih odbora. Ovaj prigovor je odbačen kao neblagovremen.

7. Demokratska stranka Srbije je 7. decembra 2002. godine podnela prigovor na rešenje o utvrđivanju konačnog broja birača od 5. decembra 2002. godine. U prigovoru se ističe da je utvrđeni broj birača netačan jer je zasnovan na ukupnom broju birača koji je sadržan na kompakt disku sačinjenom u Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu. Pretraživanjem i poređenjem podataka sa kompakt diska, ovlašćeno lice DSS utvrdilo je da na spisku ima nezakonito upisanih 452.706 birača. Od toga 160.577 lica imaju pogrešan datum rođenja, 238.816 lica imaju manje ili više od 13 cifara u matičnom broju, 15.358 lica imaju nemoguć datum rođenja (primerice, lica starija od 100 godina), 695 lica imaju u matičnom broju slovo ili znak, 71 lice je maloletno i 37.189 lica je dupput upisano. Republička izborna komisija je ovaj prigovor odbila kao neosnovan, s obzirom da Republička izborna komisija objavljuje broj birača na osnovu zbira broja birača utvrđenih rešenjima o zaključivanju biračkog spiska koja opštinske uprave dostavljaju RIK-u. Pored toga, u obrazloženju se navodi da se Komisija obratila MUP-u koji joj je podneo izveštaj u kojem se navodi da su sve greške, po pravilu, tehničke prirode ili da nisu svuda upisivani matični brojevi građana (zato što postoje lica bez JMBG, koji naravno nije uslov za posedovanje biračkog prava). U izveštaju se takođe navodi da je broj birača prema njihovoj evidenciji mnogo veći nego broj birača iz rešenja Komisije i iznosi 7.002.382.
8. Demokratska stranka Srbije je 7. decembra 2002. godine podnela prigovor zbog onemogućavanja u izvršenju odluke o načinu uvida u kompakt disk sa skupom biračkih spiskova. Komisija je prigovor odbacila kao nedozvoljen navodeći u obrazloženju da se prigovor ne odnosi na povredu izbornog prava u toku izbora ili nepravilnosti u postupku predlaganja, odnosno izbora.
9. Demokratska stranka Srbije je 8. decembra 2002. godine podnela prigovor zbog onemogućavanja u izvršenju odluke o načinu uvida u kompakt disk sa skupom biračkih spiskova. Komisija je prigovor odbacila kao nedozvoljen navodeći u obrazloženju da se prigovor ne odnosi na povredu izbornog prava u toku izbora ili nepravilnosti u postupku predlaganja, odnosno izbora.
10. Demokratska stranka Srbije je 11. decembra 2002. godine podnela prigovor na Izveštaj Republičke izborne komisije o rezultatima izbora za predsednika Republike Srbije održanih 8. decembra 2002. godine. U prigovo-

ru se navodi da u Republici Srbiji ima 5.690.207 birača, te da je prema izvodima iz biračkog spiska na izbore izašlo 2.947.748 birača što iznosi 51,8 % biračkog tela i da je za predsednika Republike Srbije izabran Vojislav Koštunica, kandidat Demokratske stranke Srbije. Republička izborna komisija je donela rešenje o odbijanju prigovora zbog neosnovanosti. Neosnovanost prigovora obrazložena je time da je ukupan broj birača utvrdila Republička izborna komisija (24. novembra 2002. godine rešenjem Republičke izborne komisije utvrđeno je da u Republici Srbiji ima 6.525.660 birača), što je potvrdila i presuda Vrhovnog suda Srbije povodom žalbe Demokratske stranke Srbije.

b. Žalbe

Dana 6. decembra 2002. godine Demokratska stranka Srbije je uložila žalbu Vrhovnom sudu Srbije protiv rešenja Republičke izborne komisije o utvrđivanju konačnog broja birača u Republici Srbiji. Vrhovni sud Srbije je, povodom ove žalbe, doneo presudu kojom se žalba odbija navodeći u obrazloženju da je Republička izborna komisija pravilno postupila kada je osporenim rešenjem odbila prigovor kao neosnovan.

OCENA I ZAKLJUČAK

Ovi izbori će, verovatno, ostati zapamćeni po tome da ni posle trećeg izjašnjavanja građana u roku od četiri meseca Srbija nije dobila predsednika, iako će deo javnosti tvrditi suprotno. Naime, neuređenost normative, naročito u domenu biračkih spiskova, dovela je do ponovnog osporavanja validnosti izbora od dela političke javnosti.

Normativni okvir

Neuspeh prvog izbornog ciklusa motivisao je pokretanje inicijative za izmenu izbornog zakonodavstva. Predlog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izboru predsednika Republike, formulisan na osnovu preporuka OEBS-a i usvojen 10. novembra 2002. godine, imao je za cilj ublažavanje visokih izbornih cenzusa. Zakon koji uređuje opšta pitanja izborne materije (birački spiskovi, rad izbornih organa), Zakon o izboru narodnih poslanika, ostao je neizmenjen. Zbog svojih nedorečenosti i manjkavosti on ostaje jedan od ozbiljnih problema ne samo predsedničkih, već i parlamentarnih izbora čiju proceduru uređuje. Delimična izmena zakonodavstva je tehnički olakšala izbor predsednika Republike, ali mnoga loša normativna rešenja su zadržana (materija biračkih spiskova, izborni cenzus od 50 % u prvom izbornom krugu...). Pokazalo se da delimične izmene izbornog zakonodavstva nisu vodile ka razrešenju sporova, jer nisu obuhvatile najneophodnije oblasti, uključujući, posebno, materiju biračkih spiskova.

Medija monitoring

Prateći rad tokom predizborne kampanje i u odnosu na predsedničke kandidate, ostaje ocena, izrečena tokom prvog izbornog ciklusa, da je izveštavanje medija karakterisao objektivizam. Do ovog zaključka došli su saradnici CeSID-a, prateći pet štampanih i četiri najznačajnija elektronska medija. Analiza izveštavanja pokazala je da su mediji svoj posao odradili, a ne radili. Iako zadatak medija nije da stvara-

ju predizborne teme i pored činjenice da su kampanje predsedničkih kandidata bile prilično mlake, posmatrajući medije sticao se utisak da se izbori održavaju negde drugde. Pozitivni pomak u odnosu na septembarske izbore ogledao se u podatku da je sa novinskih stubaca i iz medijskog etra gotovo nestao govor mržnje. Ponašanje medija, iako nije bilo sasvim odgovarajuće, možemo oceniti kao nepristrasno.

Paralelno brojanje glasova

Na izborima za predsednika Srbije CeSID je realizovao parcijalno paralelno brojanje glasova metodom reprezentativnog uzorka (PPVT) i masovno paralelno brojanje glasova (PVT). Osim toga, formirana je arhiva prikupljenih zapisnika u papirnom obliku, a podaci iz arhive su nezavisno uneseni u elektronsku bazu podataka. Reprezentativni uzorak (PPVT) obuhvatao je 525 biračkih mesta. Posebna pažnja je usmerena na merenje odziva birača i prezentovanje ovih podataka u javnosti. Masovno paralelno brojanje glasova (PVT) organizovano je hijerarhijski, tako da se na svakom nivou hijerarhije koristi identična aplikacija koja omogućava unos podataka, analize i izveštaje, izvoz podataka radi slanja na viši nivo hijerarhije i uvoz podataka sa nižeg nivoa hijerarhije. Postojanje samo jednog tipa aplikacije omogućilo je fleksibilnost u formiranju hijerarhije. Istaknuta su bila tri nivoa hijerarhije: opština, lokalna (regionalna) kancelarija i centralna kancelarija. Prezentacija podataka je bila izuzetno medijski praćena. Nemerljiv doprinos uspehu PVT metode dale su 24 regionalne i lokalne kancelarije, kao i 9347 angažovanih volontera.

Posmatranje rada izborne administracije

Ocena je CeSID-ovih posmatrača, akreditovanih za monitoring rada RIK-a, da su pripreme za sprovođenje izbora protekle mnogo bolje nego što je bio slučaj uoči prethodnih (septembar i oktobar 2002) izbora za predsednika Republike Srbije. To se pre svega odnosi na postupak kandidovanja, kao i distribuciju glasačkog materijala. Isti zaključak važi i za rad opštinskih izbornih komisija. Nastavljena je saradnja sa RIK-om i edukacija članova biračkih odbora i građana. Naime, kao i u prvom izbornom ciklusu, i ovog puta na svim biračkim mestima u Srbiji postavljen je plakat CeSID-a i RIK-a, koji je slikom i rečima objašnjavao izbornu proceduru.

Izveštaj sa ponovljenih predsedničkih izbora u Srbiji
(8. i 15. septembra 2002. godine)

OKO IZBORA

CeSID

CENTAR ZA SLOVENSKO DEMOKRACIJU

